

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС
ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ ҲУЗУРИДАГИ ОЛИЙ ТАЪЛИМ ТИЗИМИ
ПЕДАГОГ ВА РАҲБАР КАДРЛАРИНИ ҚАЙТА ТАЙЁРЛАШ ВА
УЛАРНИНГ МАЛАКАСИНИ ОШИРИШНИ ТАШКИЛ ЭТИШ
БОШ ИЛМИЙ-МЕТОДИК МАРКАЗИ**

**ТОШКЕНТ ДАВЛАТ ТЕХНИКА УНИВЕРСИТЕТИ ҲУЗУРИДАГИ
ПЕДАГОГ КАДРЛАРНИ ҚАЙТА ТАЙЁРЛАШ ВА УЛАРНИНГ
МАЛАКАСИНИ ОШИРИШ ТАРМОҚ МАРКАЗИ**

“Тасдиқлайман”

ТДТУ ҳузуридаги педагог кадрларни
қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини
ошириш тармоқ маркази директори
Н.Э.Авезов _____

“ ____ ” _____ 2015 йил

**ФАВҚУЛОДДА ВАЗИЯТЛАР ВА ФУҚАРО МУҲОФАЗАСИ МОДУЛИДАН
ЎҚУВ-УСЛУБИЙ МАЖМУА**

Ишлаб чиқди: к.ф.н., проф.И.Нигматов

МУНДАРИЖА

ИШЧИ ДАСТУР	3
МАЪРУЗА МАТНЛАРИ.....	12
1-МАВЗУ: АҲОЛИ ВА ХУДУДЛАРНИ ФВДАН МУҲОФАЗА ҚИЛИШ ТАДБИРЛАРИНИ РЕЖАЛАШТИРИШ. (2 СОАТ).	12
2-МАВЗУ: ХАЛҚАРО ТЕРРОРИЗМНИНГ САЛБИЙ ОҚИБАТЛАРИ ВА УНГА ҚАРШИ КУРАШДА ЎЗБЕКИСТОННИНГ ТУТГАН ЎРНИ. (2-СОАТ).	18
3-МАВЗУ: ҚУТҚАРУВ, БИРЛАМЧИ ТИКЛОВ ВА БОШҚА КЕЧИКТИРИБ БЎЛМАЙДИГАН ИШЛАРИНИНГ ТАШКИЛИЙ АСОСЛАРИ (2-СОАТ).	27
4-МАВЗУ: ТЕХНОГЕН ТУСДАГИ ФАВҚУЛОДДА ВАЗИЯТЛАР: ГИДРОТЕХНИК ИНШОТЛАРДАГИ АВАРИЯЛАР ВА ТАЛОФАТЛАР, УЛАР ОЛДИНИ ОЛИШ ЧОРАЛАРИ. (2-СОАТ).	38
АМАЛИЙ МАШҒУЛОТ МАВЗУСИ.....	42
МАВЗУ: ФУҚАРОЛАРНИ ҲИМОЯ ҚИЛИШ УСЛУБИЁТЛАРИНИ ЎРГАНИШ (2 СОАТ)	42
МАВЗУ: ФАВҚУЛОДДА ВАЗИЯТЛАРДА ШИКАСТЛАНГАН ЎЧОҚЛАРДА ҚУТҚАРУВ ВА БИРЛАМЧИ ТИКЛОВ ИШЛАРИНИ ТАШКИЛ ЭТИШ (2 СОАТ)	47
МАВЗУ: КТЗМ ҚЎЛЛАНИЛАДИГАН ОБЪЕКТЛАРДАГИ АВАРИЯЛАРДА КИМЁВИЙ ҲОЛАТНИ БАҲОЛАШ (4 СОАТ)	52
МАВЗУ: ИҚТИСОДИЁТ ТАРМОҚЛАРИ БАРҚАРОРЛИГИНИ ОШИРИШДА МУҲАНДИСЛИК ҲОЛАТИНИ БАҲОЛАШ (4- СОАТ).....	57
ТАҚДИМОТ МАТЕРИАЛЛАРИ	61

ИШЧИ ДАСТУР МОДУЛНИНГ МАҚСАДИ ВА ВАЗИФАЛАРИ

“Фавқулодда вазиятлар ва фуқаро муҳофазаси” модулининг мақсади:

Ҳаёт фаолияти хавфсизлиги йўналиши бўйича Фавқулодда вазиятлар ва фуқаро муҳофазаси фанини ўқитиш орқали, мутахассислик фанлари ўқитувчиларини инновацион ёндашувларини шакллантириш, ўқув жараёнидаги муаммоларни ҳал этиш стратегиялари асосида фаолиятни ташкил этишга оид билим, кўникма ва малакаларини такомиллаштиришдан иборат.

“Фавқулодда вазиятлар ва фуқаро муҳофазаси” модулининг вазифалари:

- “Ҳаёт фаолияти хавфсизлиги” йўналиши бўйича Фавқулодда вазиятлар ва фуқаро муҳофазаси фанини ўқитишнинг долзарб муаммолари ва уларни ўқув жараёнига татбиқ этиш масалалари билан таништириш;
- “Ҳаёт фаолияти хавфсизлиги” йўналиши бўйича Фавқулодда вазиятлар ва фуқаро муҳофазаси фанини ўқитишда мутахассислик фанлари ўқитувчиларининг касбий компетентлигини ривожлантириш;
- “Ҳаёт фаолияти хавфсизлиги” йўналиши бўйича Фавқулодда вазиятлар ва фуқаро муҳофазаси фанини ўқитишда фан, таълим ва ишлаб чиқариш интеграциясини таъминлашга оид кўникмаларни шакллантириш.

Модул бўйича билимлар, кўникмалар, малакаларга қўйиладиган давлат талаблари

Кутилаётган натижалар: Тингловчилар “Фавқулодда вазиятлар ва фуқаро муҳофазаси” модулини ўзлаштириш орқали қуйидаги билим, кўникма ва малакага эга бўладилар:

Тингловчи:

- “Фавқулодда вазиятлар ва фуқаро муҳофазаси” соҳаси ривожига энг сўнгги ўзгаришлар ва ривожлантиришнинг истиқбол режалари;

- “Фавқулодда вазиятлар ва фуқаро муҳофазаси” соҳасидаги янгиликларни ўқув жараёнига олиб кириш масалалари;

- “Ҳаёт фаолияти хавфсизлиги” йўналиши Фавқулодда вазиятлар ва фуқаро муҳофазаси фанини ўқитишда таълим жараёнига янги педагогик ва ахборот технологияларини татбиқ этишнинг илмий-амалий асослари;

- “Ҳаёт фаолияти хавфсизлиги” йўналиши Фавқулодда вазиятлар ва фуқаро муҳофазаси фанини ўқитиш жараёнида компьютер ва ахборот коммуникация технологияларидан фойдаланиш методологиясини билиш;

- “Ҳаёт фаолияти хавфсизлиги” йўналиши Фавқулодда вазиятлар ва фуқаро муҳофазаси фани бўйича тақдимотлар ва электрон ресурслар тайёрлаш услублари;

- “Ҳаёт фаолияти хавфсизлиги” йўналиши Фавқулодда вазиятлар ва фуқаро муҳофазаси фанини ўқитишда илмий изланишларнинг базавий материалларидан фойдаланиш;

- “Ҳаёт фаолияти хавфсизлиги” йўналиши Фавқулодда вазиятлар ва фуқаро муҳофазаси фанининг электрон ўқув-методик базасини яратиш ҳақидаги етарли **билимга** эга бўладилар.

Тингловчи:

- “Ҳаёт фаолияти хавфсизлиги” йўналиши Фавқулодда вазиятлар ва фуқаро муҳофазаси фанини ўқитишда ахборот коммуникация технологияларидан фойдаланиш;

- “Ҳаёт фаолияти хавфсизлиги” йўналиши Фавқулодда вазиятлар ва фуқаро муҳофазаси фанини ўқитишнинг педагогик дастурий воситаларини ишлаб чиқиш;

- “Ҳаёт фаолияти хавфсизлиги” йўналиши Фавқулодда вазиятлар ва фуқаро муҳофазаси фанини ўқитишнинг электрон ўқув материалларини яратиш технологиялари;

- “Ҳаёт фаолияти хавфсизлиги” йўналиши Фавқулодда вазиятлар ва фуқаро муҳофазаси фанини ўқитишда глобал ахборот тармоклари – Интернет хизматларидан фойдаланиш;

- замонавий компьютер ва ахборот коммуникация техникаси воситаларидан фойдаланган ҳолда Фавқулодда вазиятлар ва фуқаро муҳофазаси фанини ўқитишнинг маъруза ва амалий машғулотлари учун кўргазмали тақдимотлар яратиш;

- “Ҳаёт фаолияти хавфсизлиги” йўналиши Фавқулодда вазиятлар ва фуқаро муҳофазаси фани бўйича виртуал стендлар ва тақдимотлар тайёрлаш;

- “Ҳаёт фаолияти хавфсизлиги” йўналиши Фавқулодда вазиятлар ва фуқаро муҳофазаси фанини ўқитишда тақдимот муҳаррирлари қўллаш бўйича керакли **қўникма** ҳосил қиладилар.

Тингловчи:

- “Ҳаёт фаолияти хавфсизлиги” йўналиши Фавқулодда вазиятлар ва фуқаро муҳофазаси фанини ўқитишнинг таълим жараёнида компьютер ва ахборот коммуникация технологияларидан фойдаланиш ва амалиётга татбиқ этиш;

- “Ҳаёт фаолияти хавфсизлиги” йўналиши Фавқулодда вазиятлар ва фуқаро муҳофазаси фанини ўқитишни замонавий педагогик ва ахборот коммуникация технологияларидан фойдаланган ҳолда маъруза ва амалий машғулотлари учун кўргазмали тақдимотлар яратиш, улардан амалиётда фойдаланиш;

- “Ҳаёт фаолияти хавфсизлиги” йўналиши Фавқулодда вазиятлар ва фуқаро муҳофазаси фанини ўқитишнинг электрон ўқув-методик базасини яратиш ва ундан фойдалана олиш **малакаларига** эга бўладилар

Модулнинг ўқув режадаги бошқа фанлар билан боғлиқлиги ва узвийлиги

Модул мазмуни ўқув режадаги барча блоклар ўқув модуллари билан узвий боғлиқ бўлиб, “Фавқулодда вазиятлар ва фуқаро муҳофазаси” соҳаси муаммо ва вазифаларини педагогик жараёнга татбиқ этиш масалаларини ҳал этишга, шунингдек, соҳадаги янги техника ва технологияларни ўқув жараёнига жорий этиш орқали таълим ва ишлаб чиқариш уйғунлигини таъминлашга хизмат қилади.

Модулнинг олий таълимдаги ўрни

Таълим тизимида сезиларли ўзгаришлар рўй бермоқда. Айниқса, илмий-техник тараққиётнинг тезда ўсиши “Фавқулодда вазиятлар ва фуқаро муҳофазаси” модулининг олий таълимдаги ўрнида ҳам акс этмоқда.

Модул “Ҳаёт фаолияти хавфсизлиги” йўналиши Фавқулодда вазиятлар ва фуқаро муҳофазаси фанини ўқитишда инновацион технологияларни яратиш ва улардан таълим тизимида фойдаланиш орқали таълимни самарали ташкил этишга ва таълим сифатини тизимли орттиришга ёрдам беради. Замонавий ахборот технологиялари ва педагогик дастурий воситалари, ахборот–коммуникация технологияларидан фойдаланишни ўзлаштириш ва ўқув–тарбия жараёнида қўллаш ҳақидаги билим ва қўникмаларни шакллантиришга асосланганлиги билан алоҳида аҳамиятга эга.

Модул бирликлари бўйича соатлар тақсимоти: 30 соат

№	Мавзулар	Ўқув юкلامаси, соат						
		Ҳаммаси	Аудитория ўқув юкلامаси					Мустақил иш
			Жами	Жумладан:				
		Назарий		Амалий	Тажриба алмашиш	Кўчма		
1	Аҳоли ва ҳудудларни ФВдан муҳофаза қилиш тадбирларини режалаштириш	4	4	2	2			
2	Халқаро терроризмнинг салбий оқибатлари ва унга қарши курашда Ўзбекистоннинг тутган ўрни	6	6	2	2		2	
3	Қутқарув, бирламчи тиклов ва бошқа кечиктириб бўлмайдиган ишларининг ташкилий асослари	10	8	2	4		2	2
4	Техноген тусдаги фавқулодда вазиятлар: -гидротехник иншоотлардаги авариялар ва талофатлар, улар олдини олиш чоралари	10	8	2	4		2	2
Ҳаммаси		30	26	8	12		6	4

МОДУЛ БИРЛИГИНИНГ МАЗМУНИ

Назарий таълим мазмуни

1-мавзу: Аҳоли ва ҳудудларни ФВдан муҳофаза қилиш тадбирларини режалаштириш. (2 соат).

Режа:

- 1.Фуқаро муҳофазаси омилларини (ҳарбий ҳамда тинчлик даврда) режалаштириш.
- 2.Режалаштиришга қўйиладиган талаблар, режалаштириш учун керакли меёрий- ҳуқуқий ҳужжатлар.

Фуқаро муҳофазасининг ривожланиш тарихи. Фуқаро муҳофазасининг роли ва аҳамияти. Фуқаро муҳофазасининг ривожланиш этаплари. Фуқаро муҳофазасининг Ўзбекистон Республикаси иқтисодиёти тармоқ ривожига аҳамияти. Ишлаб чиқаришда Фуқаро муҳофазаси масалалари. “Фуқаро муҳофазаси” фанини ўқитишдаги мавжуд муаммолар. Мутахассис кадрларни тайёрлашнинг замонавий талаблари. Мутахассислик ўқитувчисининг касбий компетентлигини ривожлантириш масалалари.

2-мавзу: Халқаро терроризмнинг салбий оқибатлари ва унга қарши курашда Ўзбекистоннинг тутган ўрни. (2-соат).

Режа:

- 1.Терроризм тушунчаси, унинг салбий иллатлари ва амалга ошириш усуллари.
- 2.Халқаро терроризм ва унга қарши олиб бориладиган ҳаракатлар.
- 3.Террористик ҳаракатларга қарши Ўзбекистон Республикасида яратилган ҳуқуқий база асослари ва жаҳон миқёсидаги иштироки.

Террорчи - террорчилик фаолиятини амалга ошириш. Террорчилик гуруҳи - олдиндан тил бириктириб террорчилик ҳаракатини содир этган, бундай ҳаракатга тайёргарлик кўрган, ёки уни содир этишга суюқасд қилган шахслар гуруҳи. Террорчилик ташкилоти - икки ёки ундан ортиқ шахснинг ёки террорчилик гуруҳларининг террорчилик фаолиятини амалга ошириш учун барқарор бирлашуви. Террорчиликка қарши операция - террорчилик ҳаракатига чек қўйиш ва уни оқибатларини минималлаштириш, шунингдек, жисмоний шахсларни ҳавфсизлигини таъминлаш ҳамда террорчиларни зарарсизлантиришга қаратилган келишилган ва ўзаро боғлиқ махсус тадбирлар мажмуи. Террорчиликка қарши операция ўтказилган зона - жойнинг ёки акваториянинг алоҳида участкалари ва хоналар ҳамда террорчиликка қарши операция ўтказиладиган доирада уларга тугаш ҳудудлар. Терроризмни олдини олиш ва халқаро терроризмга қарши курашда Ўзбекистоннинг тутган ўрни.

3-мавзу: Қутқарув, бирламчи тиклов ва бошқа кечиктириб бўлмайдиган ишларининг ташкилий асослари (2-соат).

Режа:

1. Қутқарув ва бирламчи тиклов ишларининг моҳияти.

2. Ҳар қандай экстремал вазиятларда қутқарув ва бирламчи тиклов омилларини ишлаб чиқиш ва амалга ошириш услублари.

Шикастланган ўчоқларни тиббий разведка қилиш. Жабрланганларни қидириб топиш ва уларни қутқариш. Жабрланганларни саралаш. Жабрланганларни эвакуация қилиш. Санитар ва қутқарув тузилмаларига иш жойлари тайёрлаш. Транспорт воситалари. Зарарланган одамларни ўчоқдан олиб чиқиш. Бирламчи тиббий ёрдам кўрсатиш ва эвакуацияни ташкил этиш. Радиацияга қарши (РҚ) ва кимёвий химоя (КТҚ) омилларини ўтказиш. КТЗМ сақланадиган жойлардаги аварияни тўсиш ва захарланган иншоотларни, атроф-муҳитни дегазация қилиш ишлари. Зарарсизлантириш гуруҳларига дегазация бажариладиган иш жойлари, объектлари, дегазация қилувчи эритмаларни тайёрлаш ва тегишли ишларни олиб бориш.

4-мавзу: Техноген тусдаги фавқулодда вазиятлар: -гидротехник иншоотлардаги авариялар ва талофатлар, улар олдини олиш чоралари (2-соат).

Режа:

1. Техноген тусдаги фавқулодда вазиятларни сабабчи омиллари ва турлари.

2. Гидротехник иншоотлардаги ёнғин чиқиш ва портлаш хавфи бўлган объектлардаги аварияларда олиб бориладиган чора-тадбирлар.

Гидротехник иншоотларини лойиҳалаш ва қурилишда хатоликларга йўл қўймаслик. Гидротехник иншоотларидан тўғри фойдаланиш. Гидротехник иншоотларидаги белгиланган тадбирларни ва таъмирлаш ишларини ўз вақтида бажариш. Қирғоқ ва иншоот тубини мустаҳкамлаш ишларини ўтказиш. Сув чиқаришда ва ғамлашда қонун қоидаларга риоя этиш (вақтга мос равишда тақсимланиши). Қўшимча сув омборлари ёрдамида тошқин сувлар оқимини тартибга солиб туриш. Гидротехник иншоотларидаги вазиятни доимо кузатиб туриш. Гидротехник иншоотлари ҳудудини чет элли кишилар киришидан ишончли қўриқлаш. Фалокатларга олиб келадиган ноқулай омиллар бўлиш эҳтимолини олдиндан айтиш тахминларини тузиш.

Амалий машғулот мавзуси

Мавзу: Фуқароларни ҳимоя қилиш услубиётларини ўрганиш. (2 соат)

Ишдан мақсад :

-ФВ да фуқароларни ҳимоя қилиш усулларини ўрганиш;
-Фавқулодда вазиятларда шахсий ҳимоя воситаларидан фойдаланишни ўрганиш.
Ҳарбий даврда ҳам, тинчлик даврда ҳам фавқулодда вазият юз берганда фуқароларни сақлашнинг асосий услублари муайян тамойиллар асосида амалга оширилади. Фуқароларни муҳофаза қилишнинг асосий принциплари қуйидагилардан иборат:

1. Давлат органлари, вазирлик раҳбарияти ва халқ хўжалик объектларининг раҳбарлари томонидан фуқароларни муҳофаза қилиш омилларини доимий равишда амалга ошириш ва бошқариш.
2. Мамлакатнинг ҳар бир бурчагида, аҳоли яшаш жойларида, халқ хўжалиги тармоқларида, фуқароларни сақлашнинг омилларини олдиндан режалаштириш.
3. Ҳар бир жойнинг иқтисодий, сиёсий ва муҳофаа қудратини ҳисобга олган ҳолда фуқаролар муҳофазасини режалаштириш ва амалга ошириш.
4. Фуқароларни муҳофаза қилишнинг омилларини ҳар бир жойнинг (республика, вилоят, шаҳар, ҳудуд, халқ хўжалиги тармоқлари) иқтисодий ва сотсиал ривожланиш режалари билан бирга амалга ошириш.

Мавзу: Фавқулодда вазиятларда шикастланган ўчоқларда қутқарув ва бирламчи тиклов ишларини ташкил этиш (2 соат)

Ишдан мақсад :

-Табиий офатлар юз берганда олиб бориладиган қутқарув ва тиклов ишлари ўтказишни ўрганиш
-Зилзила оқибатларини бартараф этиш ишларини ташкил этишни ўрганиш
-Сув тошқини, кўчки ва сел офати оқибатларини бартараф этиш тадбирларини ўрганиш
-Авария ва ҳалокат оқибатларини бартараф этиш қоидаларини ўрганиш

Табиий офатлар, ишлаб чиқариш авариялари ва ҳалокатлар юз берганда катта миқёсдаги кулфатларга олиб келади ҳамда кўплаб инсонларнинг ҳаётига зомин бўлади. Агар бу фалокатлар ўз вақтида бартараф қилинмас экан уларнинг қамрови миллий, ҳатто, трансчегаравий даражадаги фавқулодда вазиятларни келтириб чиқариши мумкин. Фавқулодда вазиятларни бартараф этиш – фавқулодда вазиятлар юзага келганда ўтказиладиган чора-тадбирлар, жумладан, инсонларнинг соғлиғини ва ҳаётини сақлаш, атроф-муҳитга етказиладиган зарар ва моддий йўқотишлар миқдорини камайтириш, фавқулодда вазиятлар юз берган ҳудудларни ҳалққа олиш, хавф хусусида аҳолини ўз вақтида огоҳлантириш, иқтисодёт тармоқларининг барқарор ишлашини таъминлаш, юзага келадиган хавфли омиллар таъсирини тугатишга қаратилган авария-қутқарув ва бошқа кечиктириб бўлмас тиклов ишларининг мажмуасидан иборат. Мазкур мажмуани ташкил қилувчи омилларнинг энг асосий тури – бу фавқулодда вазиятларни бартараф этишда ўтказиладиган авария-қутқарув ва бошқа кечиктириб бўлмас ишлар (ҚБТИ) ҳисобланади. Чунки табиий офатлар, ишлаб чиқариш авариялари ва ҳалокатлар ўзининг тўсатдан юзага келиши билан ҳамда келтирадиган зарарлари билан хавфли.

Мавзу: КТЗМ қўлланиладиган объектлардаги аварияларда кимёвий ҳолатни баҳолаш (4 соат)

Ишдан мақсад:

- радиациявий ҳолатни аниқлаш ва баҳолаш қоидаларини ўрганиш.
 - кимёвий ҳолатни аниқлаш ва баҳолашни ўрганиш.
- Маълумки, барқарорликни баҳолашда қуйидаги маълумотлар зарур:

- обектнинг ФВ шароитидаги ҳолати;
- обектнинг ишчи кучи, техникаси, энергия манбалари, хомашёси ва бошқа-захиралар билан таъминланганлиги;
- обектнинг иқтисодий кўрсаткичлари;
- одамлар, ҳайвон ва ўсимликларнинг ҳамда бошқаларнинг эҳтимолий талофати ва шу кабилар.

Радиациявий ҳолатлар ва уларнинг хавфсизлиги бўйича Ўзбекистон Республикасининг 2000 йил 31 августда «Радиациявий хавфсизлик тўғрисида»ги қонуни қабул қилинди. Ушбу қонуннинг мақсади инсонлар ҳаёти, соғлиги ва мол-мулки, шунингдек, атроф-муҳитни ионлаштирувчи нурланиш, радиоактив ифлосланишларнинг зарарли таъсирларидан муҳофаза қилишни таъминлаш билан боғлиқ масалаларни тартибга солишдан иборат.

Мавзу: Иқтисодиёт тармоқлари барқарорлигини оширишда муҳандислик ҳолатини баҳолаш (4 соат)

Ишдан мақсад:

- Иқтисодиёт тармоқлари барқарорлигини оширишнинг мазмун-моҳиятини ўрганиш.
- Иқтисодиёт тармоғининг барқарор ишлашини ошириш муаммолари юзасидан тадбирлар ишлаб чиқишни ўрганиш.
- Иқтисодиёт тармоғининг барқарорлигини ошириш услубларини ўрганиш.

Маълумки, иқтисодиёт тармоқларининг барқарор ишлашини таъминлаш, ҳар қандай ғавқулдда вазиятларда (ҳарбий ва тинчлик даврларида) фуқаролар муҳофазасининг асосий вазифаларидан ҳисобланади.

Ғавқулдда вазиятларда иқтисодиёт тармоқлари барқарорлиги дейилганда, уларнинг режалаштирилган миқдорда сифатли маҳсулотларини ишлаб чиқариши ёки бирор авария натижасида шикастланган ишлаб чиқариш корхоналарида жуда қисқа вақт ичида тиклаш ишлари тушунилади. Иқтисодиёт обектларининг барқарор ишлаши шу тармоқлар жойлашган минтақага ва унинг метеорологик шароитларига боғлиқ бўлади. Чунки минтақада хавфли табиий офатлар (зилзилалар, ер, қор кўчкилари, селлар, сув тошқинлари, кучли шамоллар ва бошқалар) натижасида иқтисодиёт тармоқларининг барқарор ишлаш даражасини пасайтириш мумкин. Иқтисодиёт тармоқларининг барқарор ишлашига яна қуйдаги омиллар: обектнинг қурилиш характери, обект атрофида жойлашган хавфли корхоналар, ишловчилар сони, обект ўлчами ва характери, иморат ва иншоотларнинг қурилиш тавфсифи, ишлаб чиқариладиган маҳсулот ҳажми, қўлланиладиган технологиялар, қўлланиладиган КТЗМнинг хусусиятлари ва бошқалар таъсир қилади. Мана шу омилларни ўрганиш асосида обектнинг барқарорлигига баҳо бериши мумкин.

Кўчма машғулот мазмуни

Мавзу: Қутқарув, бирламчи тиклов ва бошқа кечиктириб бўлмайдиган ишларининг ташкилий асослари (2 соат)

ТДТУ тегишли бўлган кафедраларда профессор-ўқитувчилари билан биргаликда тажриба алмашишда ўзларининг фаолият соҳалари бўйича иш тажрибалари билан фикр алмашади. Мавзунинг мазмунидан келиб чиққан ҳолда лаборатория ҳоналарда тажрибаларни амалга оширади.

Мавзу: Техноген тусдаги ғавқулдда вазиятлар: -гидротехник иншоотлардаги авариялар ва талофатлар, улар олдини олиш чоралари

ТДТУ тегишли бўлган кафедраларда профессор-ўқитувчилари билан биргаликда тажриба алмашишда ўзларининг фаолият соҳалари бўйича иш тажрибалари билан фикр

алмашади. Мавзунинг мазмунидан келиб чиққан ҳолда лаборатория хоналарда тажрибаларни амалга оширади.

Мустақил иш мавзулари

1. Оммавий қирғин қуроллари таъсиридан ҳимояланиш.
2. Табиий офат оқибатларига қарши чора-тадбирларни ўрганиш.
3. Радиациявий ва кимёвий ҳолатни аниқлаш ва баҳолаш қоидалари.
4. Радиация дозасини аниқлаш .
5. Фуқароларни ҳимоя қилиш услубиётларини ўрганиш.
6. Фавқулодда вазиятларда иқтисодиёт тармоқларининг барқарорлигини таъминлаш ва ошириш.
7. Фавқулодда вазиятларда шикастланган ўчоқларда қутқарув ва бирламчи тиклов ишларини ташкил этиш.
8. Фуқароларни ҳимоя қилишда шахсий сақловчи воситалар қўлланишини ўрганиш .
9. Кимёвий ҳолатни аниқлаш ва баҳолаш .
10. КТЗМ қўлланиладиган объектлардаги аварияларда кимёвий ҳолатни баҳолаш .
11. Ҳаводаги захарли моддаларни аниқлаш .
12. Тупроқ ва сочилувчи материалларда захарли моддаларни аниқлаш.
13. Жойларда, кийимларда ва ҳар хил предметларда захарли моддаларни аниқлаш.
14. Иқтисодиёт тармоқлари барқарорлигини оширишда муҳандислик ҳолатини баҳолаш.
15. ФВ ларда бирламчи тиббий ёрдам беришни амалий жиҳатларини ўрганиш.
16. Биологик шикастланиш ўчоғини баҳолаш .
17. Табиий офатлар оқибатида юзага келадиган талофат очоқлари хусусиятларини ўрганиш.
18. Йонғин офатига қарши тизимлар ва уларнинг олиб борадиган тадбирларини ўрганиш.
19. Фуқаро муҳофазасининг ҳуқуқий асослари: -“Аҳоли ва ҳудудларни табиий ва техноген тусдаги ФВлардан муҳофаза қилиш тўғрисида”ги ЎЗР Қонуни..
20. ЎЗР Қонунлари “Фуқаро муҳофазаси тўғрисида”ги ЎЗР Қонуни.
21. ФМ стандартлари. Табиий тусдаги ФВлар..
22. ФМ стандартлари. Техноген тусдаги ФВлар. .
23. Саноат объектларида хавфсизлик декларатсияси. .
24. Аҳоли ва ҳудудларни фавқулодда вазиятлардан муҳофаза қилиш муҳандислик – техник тадбирлари 4 соат.
25. Халқаро терроризмга қарши кураш муаммолари ва бу борада Ўзбекистоннинг туган ўрни. .
26. Фуқаро муҳофазаси борасида халқаро ҳамкорлик. .
27. Иқлим ўзгариши муаммолари ва унга қаратилаётган чоралар .
28. Сув танқислиги ва қурғоқчилик муаммолари .
29. Орол денгизи қуриши билан боғлиқ муаммолар ва унинг атрофини жонлантиришга қаратилаётган чоралар .
30. Гидротехник иншоотлар хавфсизлигини таъминлаш муаммолари .
31. Оғир юк ташиш билан боғлиқ хавфсизликни таъминлаш муаммолари .
31. ФВДТ ни янада такомиллаштиришга қаратилаётган чоралар .
33. Транспортлардаги аварияларни олдини олишга қаратилаётган чоралар .
34. Экологик ФВлар олдини олишга қаратилаётган чоралар .
35. ФВларни олдини олиш ва унга қарши курашда хавфсизлик ва экологик маданиятнинг ҳамда маънавий-рухий тарбиянинг ўрни .

Эслатма: Тингловчи келтирилган мавзулардан ихтиёрий бирини танлаб, шу мавзу асосида ижодий изланиб мустақил ишни тайёрлайди ва тақдимот ўтказиб беради.

Адабиётлар:

1. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси. – Т.: Ўзбекистон, 2012.
2. И.А.Каримов. Хавфсизлик ва барқарор тараққиёт йўлидан. 6-жилд. – Т.: Ўзбекистон, 1998.
3. И.А.Каримов. Озод ва обод Ватан эркин ва фаровон ҳаёт пировард мақсадимиз, 8-жилд. – Т.: Ўзбекистон, 2000.
4. И.А.Каримов. Тарихий хотирасиз келажак йўқ. – Т.: Шарқ, 1998.
5. И.А.Каримов. Юксак маънавият – енгилмас куч. Т.: «Маънавият». –Т.: 2008.-176 б.
6. И.А.Каримов. Ўзбекистон мустақилликка эришиш остонасида. Т.: “Ўзбекистон”. –Т.: 2011.-440 б.
7. «Виждон эркинлиги ва диний ташкилотлар тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикасининг қонуни, «Халқ сўзи», 1998 й., 15 май 2- бет.
8. Миллий истиқлол ғояси: асосий тушунча ва тамойиллар.- Т.:Ўзбекистон, 2000.
9. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2006 йил 16-февралдаги “Педагог кадрларни қайта тайёрлаш ва уларни малакасини ошириш тизимини янада такомиллаштириш тўғрисида”ги 25-сонли Қарори.
10. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2011 йил 20 майдаги “Олий таълим муассасаларининг моддий-техника базасини мустаҳкамлаш ва юқори малакали мутахассислар тайёрлаш сифатини тубдан яхшилиш чора-тадбирлари тўғрисидаги” ПҚ-1533-сон қарори.
11. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2012 йил 26 сентябрдаги “Олий таълим муассасалари педагог кадрларини қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 278-сонли қарори
12. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2014 йил 15 сентябрь 263-сонли “ Ходимлар меҳнатини муҳофаза қилиш чора-тадбирларини янада такомиллаштириш ҳақидаги Қарор.
13. Ўзбекистон Республикасининг соҳага оид қонунлари: «Аҳолини ва ҳудудларни табиий ва техноген хусусиятли фавқулодда вазиятлардан муҳофаза қилиш тўғрисида» (20.08.1999 й.); «Гидротехника иншоотларнинг хавфсизлиги тўғрисида» ги (20.08.1999 й.), «Фуқаро муҳофазаси тўғрисида» ги (20.05.2000 й.) ; «Радиациявий хавфсизлик тўғрисида» ги (31.08.2000 й.); «Терроризмга қарши кураш тўғрисида»ги (15.12.2000 й.) қонунлар.
14. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг соҳага оид қарорлари: 4.03.1996 йилдаги «Ўзбекистон Республикаси Фавқулодда вазиятлар вазирлиги фаолиятини ташкил этиш масалалари тўғрисида» ги 143-сон; 23.12.1997 йилдаги «Ўзбекистон Республикаси Фавқулодда вазиятларда уларнинг олдини олиш ва ҳаракат қилиш давлат тизими тўғрисида»ги 558- сон; 7.10.1998 йилдаги «Ўзбекистон Республикаси аҳолисини фавқулодда вазиятлардан муҳофаза қилишга тайёрлаш тартиби тўғрисида»ги 427-сон; 27.10.1998 йилдаги «Табиий, техноген ва экологик тусдаги фавқулодда вазиятларнинг таснифи тўғрисида»ги 455- сон қарорлар.
15. М.Тожиёв, И.Нигматов, М.Илҳомов «Фавқулодда вазиятлар ва фуқаро муҳофазаси» ўқув қўлланма. Т., М.Ч. «Таълим манбаи», 2002 й.
16. Нигматов И., Тожиёв М. “Фавқулодда вазиятлар ва фуқаро муҳофазаси”. Дарслик -Т., Иқтисод-молия, 2011 й.
17. Фуқаро муҳофазаси асослари (маъруза матнлари тўплами). Муаллифлар мажмуаси. Т., «Фуқаро муҳофазаси институти», 2003 й.
18. Раҳмонов И., Ваҳобов У., Ёқубов Н. “Фавқулодда ҳолатларда шикастланганарга бирламчи тиббий ёрдам кўрсатиш”, Т.: “ФАН”, 2004 й.
19. Юлдашев О., Хасанова О., Жалолов У., Турагалов Т. , Артыков.А, Хусанова С. “Аварийно-спасательные работы”, Учеб. пособие.-Т.:2008 г

20. «Первая медицинская помощь на месте происшествия», Учеб.пособие для добровольных спасателей, Т.: «Международная стратегия снижения риска стихийных бедствий»,2008 г.

21. О`.Yo`ldoshev va boshqalar. Mehnatni muxofaza qilish. -Т.: Mehnat, 2005.

24.Yo`ldashev O`.R., Usmonov, U., Qudratov O. "Mehnatni muxofaza qilish". –Т.: 2001.

25.Ў. Йўлдошев ва бошқалар. Меҳнатни муҳофаза қилиш. -Т.: Меҳнат, 2005.

26.“Меҳнатни муҳофаза қилиш тўғрисида”ги қонун. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси. –Т.: 2002 й., 1-сон.

27.Ишлаб чиқаришдаги бахтсиз ҳодисаларни ва ходимлар саломатлигининг бошқа хил зарарланишини текшириш ва ҳисобга олиш тўғрисидаги Низом. Вазирлар Маҳкамасининг қарори № 286, 06.06.1997, –Т.: 1997.

28.“Ишлаб чиқаришдаги бахтсиз ҳодисалар ва қасб касалликларидан мажбурий давлат ижтимоий суғуртаси тўғрисида”ги қонун. Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2008 й., 37-38-сон.

29. “Хавфли ишлаб чиқариш объектларининг саноат хавфсизлиги тўғрисида”ги қонун. Ўзбекистон Республикаси Қонун ҳужжатлари тўплами. –Т.: 2006 й., 39-сон.

30.“Санитария назорати тўғрисида”ги қонун. Ўзбекистон Республикаси Қонун ҳужжатлари тўплами. –Т.: 2006 й., 41-сон.

31.Yormatov G`.Yo, O.R.Yuldashev Hayot faoliyati xavfsizligi. –Т.: «Aloqachi» 2009.

Интернет маълумотларн:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг Матбуот маркази сайти: www.press-service.uz

2. Ўзбекистон Республикаси Давлат Ҳокимияти портали: www.gov.uz

3. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari izohli lug'ati, 2004, UNDP DDI: Programme www.lugat.uz, www.glossaiy.uz

4. Ўзбек интернет ресурсларининг каталоги: www.uz

5. Infocom.uz электрон журнали: www.infocom.uz

6. <http://www.bank.uz/uz/publisIVdoc/>

7. www.press-uz.info

8. www.ziyounet.uz

9. www.edu.uz

10. [www. cottonginning.com](http://www.cottonginning.com)

МАЪРУЗА МАТНЛАРИ

1-МАВЗУ: АҲОЛИ ВА ХУДУДЛАРНИ ФВДАН МУҲОФАЗА ҚИЛИШ ТАДБИРЛАРИНИ РЕЖАЛАШТИРИШ. (2 СОАТ).

Режа:

- 1.Фуқаро муҳофазаси омилларини (ҳарбий ҳамда тинчлик даврда) режалаштириш.
- 2.Режалаштиришга қўйиладиган талаблар, режалаштириш учун керакли меёрий- ҳуқуқий ҳужжатлар.

Таянч сўз ва иборалар: фавқулодда вазиятлар, табиий, техноген, тадбирлар, режалаштириш, фуқаро муҳофазаси, мукаммал, қоида қонун, аниқ, реал, тоифа, объект.

Маълумки, Ўзбекистон Республикасининг “Фуқаро муҳофазаси тўғрисида”ги ва “Аҳолини ва ҳудудларни табиий ва техноген хусусиятли фавқулодда вазиятлардан муҳофаза қилиш тўғрисида”ги қонунларини амалда қўлланилиши ва фуқаро муҳофазасининг асосий вазифаларини бажарилишини таъминлаш, фуқаро муҳофазаси режаси билан узвий боғлиқдир.

Фуқаро муҳофазаси режаси дейилганда - қўйилган вазифаларни муваффақиятли бажарилишига ёрдам берадиган муҳофаза тадбирларининг мажмуаси тушунилади. Бундай тадбирларга: фавқулодда вазиятларни олдини олиш, аҳолини ва ҳудудларни муҳофаза қилиш, иқтисодиёт тармоқларининг барқарорлигини ошириш, қутқарув ва тиклов ишларини ўтказишга куч ва воситаларни тайёрлаш ҳамда қўриладиган зарар ва талофотларнинг миқёсини камайтириш юзасидан бажариладиган вазифалари киради.

Фуқаро муҳофазаси режаси умумдавлат миқёсда ишлаб чиқилади. Аҳолини ва ҳудудларни фавқулодда вазиятлардан муҳофаза қилиш тадбирлари олдиндан тузилиб, улар республика миқёсидан тортиб, то объект даражасигача алоҳида тузилади. Режалаштириш ҳар қандай ФВ лар учун (тинчлик ёки ҳарбий давр) алоҳида ишлаб чиқилади.

ФВда фуқаро муҳофазаси режалари республика миқёсда Фавқулодда Вазиятлар Вазирлиги томонидан, ҳудудларда маҳаллий давлат ҳокимияти органлари томонидан ишлаб чиқариш ҳамда ижтимоий объектларни муҳофаза қилиш режалари эса корхона, ташкилот ва муассасаларнинг бошлиқлари томонидан тузилади.

Ўзбекистон Республикаси фуқаро муҳофазасига умумий раҳбарликни Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси амалга оширади. Айни чоғда Ўзбекистон Республикаси Бош вазири мамлакат ФМ бошлиғи ҳисобланади. Ўзбекистон Республикаси бўйича фавқулодда вазиятда уларни олдини олиш ва ҳаракат қилиш давлат тизими фаолиятини режалаштириш ҳамда ФМни бошқариш Фавқулодда Вазиятлар вазирлиги зиммасига юклатилган.

Ўзбекистон Республикаси “Фуқаролар муҳофазаси тўғрисида” ги қонуннинг 7-моддасида Республика Вазирлар Маҳкамасининг ФМ соҳасидаги қуйидаги ваколатлари белгилаб қўйилган:

- фуқаро муҳофазаси соҳасидаги ягона давлат сиёсати ўтказилишини таъминлайди;
- Ўзбекистон Республикаси фуқаро муҳофазаси режасини тасдиқлайди;
- фуқаро муҳофазасини режалаштириш ва такомиллаштиришнинг асосий йўналишларини тасдиқлайди;
- фуқаро муҳофазаси тизимини уруш даври шароитига ўтказиш, эвакуатсия тадбирларини амалга ошириш тартибини белгилайди;
- фавқулодда вазиятлар таснифини тасдиқлайди ҳамда уларни бартараф этишда ижро ҳокимияти органлари ишгиروي даражасини белгилайди;
- фуқаро муҳофазаси республика маъмурий ҳудудий тузилишига мувофиқ ҳудудий - ишлаб чиқариш принципида ташкил этилиб, миллий иқтисодиётни ҳамма тармоқларини қамраб олади;

- химоя иншоотларини ва фуқаро муҳофазаси бошқа объектларини барпо этиш тартибини, шунингдек яққа муҳофазаланиш воситалари, моддий техника озик овқат, тиббий ва бошқа хил воситалар захираларини тўплаш, сақлаш ва улардан фойдаланиш шартларини белгилайди;
- давлат органлари ва ташкилотларнинг фуқаро муҳофазаси соҳасидаги фаолияти устидан назоратни амалга оширади.

Фуқаро муҳофазаси режасига қўйиладиган талаблар. Фуқаро муҳофазасининг тадбирлари ҳудудларнинг иқтисодий, табиий хусусиятларини, географик жойлашган ўрни ҳамда ФВ хавфи қанчалик аниқлигини ҳисобга олган ҳолда, олдиндан режалаштирилади ва амалга оширилади.

ФМ нинг режаларига қуйидаги талаблар қўйилади:

- 1) Тўлиқ, мукамал ишланган бўлиши;
- 2) Мазмуни қисқа ва лўнда бўлиши;
- 3) Вақт ҳар томонлама қатъий ҳисобга олиниши;
- 4) Аниқ ва реал бажариладиган бўлиши;
- 5) Иқтисодий томондан мақбул бўлиши керак.

Режанинг мукамал тўлиқ ишланганлиги - аҳоли ва моддий бойликларни муҳофаза қилинишини таъминлайдиган тадбирлар мажмуасини ишлаб чиқилишини ва унинг муваффақиятли бажарилишини таъминлайди. Шунинг учун режада бажариладиган аниқ тадбирлар, уларнинг мазмуни, шакли, муддатлари ва бошқарувчилари кўрсатилади.

Режа мазмуни қисқа бўлишиги - режадаги тадбирлардан фойдаланиш осон бўлиши учун қилинади. Бунинг учун ҳамма бажариладиган тадбирлар график-схемалар тарзда амалга оширилади. Бунда схема-харитада объектлар, бажариладиган вазифалар ва уларнинг ҳажми шартли белгилар билан тасвирланади. Тушунтиришлар, жадваллар, схемалар, графиклар, суръатли белгилар тушунтириш хатлари орқали берилади.

Вақтни ҳар томонлама қатъий ҳисобга олиниши - режалаштирилган ҳар бир тадбирни тўлиқ ва сифатли бажарилишини таъминлайди.

Режа аниқ ва реал бўлиши - режанинг бажарилиш даражасини характерлайди. Бунинг учун фалокат ва ҳалокат маълумотлари тўлиқ ўрганилади. Жумладан: вайроналиклар, талофот даражаси, моддий зарарлар имкёси олдиндан башоратланади, унинг оқибатларини йўқотиш учун керакли ФМнинг куч ва воситалари ҳисоблаб чиқилади.

Иқтисодий мақбуллик - ҳар қандай ФВда (тинчлик даврда ҳам, ҳарбий даврда ҳам) муҳофазаланиш иншоотларидан фойдаланишни ҳисобга олишдир.

ФМ режаси 4 та босқичли ишлардан ташкил топади:

- 1) биринчи босқичда режани тузишда ишгирок этувчиларнинг таркиби, уларнинг малакаси аниқланади, улар тўғрисидаги маълумотлар, ҳужжатлар ўрганилади, тўпланган маълумотлар умумлаштирилади ва календар режа ишлаб чиқилади;
- 2) иккинчи босқичда режа амалда ишлаб чиқилади ва унинг ҳужжатлари тузилади;
- 3) учинчи босқичда бажариладиган ҳамма тадбирлар бир-бирига мослаштирилади, зарурат бўлса тузатилади ва тасдиқланади;
- 4) тўртинчи босқичда ҳамма режалаштирилган тадбирлар, тасдиқлангандан кейин (тасдиқланган режа) тегиши ижрочиларга етказилади.

ФМ режасини ишлаб чиқиш бевосита ФМ бошлиғига юклатилади, режа тадбирларини ишлаб чиқишда ФМ бўйича шпатли ходимлар ишлари билан шуғунланувчи хайъат, ФМ тизимлари, эвакуатсия комиссияси ва иқтисодиёт тармоқларини етакчи мутахассислари ишгирок этадилар.

Фуқаро муҳофазаси режасини ишлаб чиқишда керакли маълумотлар. ФМ режасини ва унинг иловаларини ишлаб чиқиш учун ФМ нинг юқори ташкилотлари ва бўлимларидан қуйидаги маълумотлар олиниши керак:

- 1) Ўзбекистон Республикаси Президентининг, Вазирлар Маҳкамасининг фуқаро муҳофазасига оид қарор ва кўрсатмалари;

2) Ўзбекистон Республикаси Фавқулодда вазиятлар вазирлигининг низомлари, кўрсатмалари ва тавсиялари;

3) Иқтисодитот тармоғи юқори органларининг кўрсатмалари ва тавсиялари;

4) Фуқаро муҳофазаси тизимларини, ундаги одамлар сони, ҳамда аҳолини ва моддий бойликларни муҳофаза қилиш имкониятлари хусусидаги маълумотлар;

5) Бошпаналарнинг сони, уларнинг одамларни қабул қилиш имкониятлари, ҳамда бошқа бошпаналар қуриш имкониятлари;

6) Обектнинг хусусияти, унинг муҳофаза ва иқтисодий имконияти;

7) Тоифаланган шаҳарларга ФВ да ёрдам бериш имкониятлари;

8) Тоифаланган шаҳар иқтисодиёт тармоғларининг рўйхатлари: а) ФВ да ўз ишини давом эттирадиган обектлар;

б) эвакуация қилинадиган обектлар.

9) Юқори хавфли ҳамда тасарруфида кимёвий, портлаш-ёнғин хавфи бор обектлар, КТЗМ ва захарли моддалар ташиладиган темир йўл магистраллари, аэропортлар ва бошқа обектлар рўйхати.

10) Хавфли ҳудудлардаги аҳоли пунктлари ҳақидаги маълумотлар.

11) ФМ вазибаларини бажарилишига таъсир этадиган маҳаллий, хусусиятли маълумотлар (худуднинг географик ўрни ва табиий иқлим шароити);

12) Фавқулодда вазиятлардан чиқариладиган хулосалар.

ФМ режасини тузишда Республикада фаолият кўрсатаётган барча тармоқ ва корхоналар ўз маълумотлари билан бир-бирларини таъминлашлари керак. Бу хусусда Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 1996 йил 11 апрелдаги 143-сон қарорида таъкидлаб ўтилган. Яъни Ўзбекистон Республикаси Қишлоқ ва сув хўжалиги вазирлиги, энергетика ва электрлаштириш вазирлиги, Соғлиқни сақлаш вазирлиги, Ички ишлар вазирлиги, Давлат геология ва минерал ресурслар кўмитаси, Давлат табиатни муҳофаза қилиш кўмитаси, «Узсаноатконтехназорат» давлат кўмитаси, Фанлар Академияси, «Ўзбекнефтгаз» миллий холдинг компанияси, «Ўзкимёсаноат» уйишмаси ва «Бошгидромет» бошқармаси Фавқулодда Вазиятлар вазирлигининг ҳудудлар, обектлардаги табиий иқлим, экологик, эпидемиологик, эпизоотик, эпифитотик, геологик ва техноген вазиятлар ҳамда уларнинг истикболдаги ўзгариш эҳтимоллари тўғрисидаги маълумотларни ўз вақтида, мунтазам равишда таъминлашлари лозим деб такидланган.

ФМ режаларини ишлаб чиқишда ва бажаришда ФМ кучларига катта эътибор берилади. Масалан, авария-қутқариш ишларини режалаштиришда қуйидаги тартибдаги вазифалар белгиланади:

а) шикастланган ўчоқларни ва офат жойларини разведка қилиш, қидирув-қутқарув ишлари комплексини ўтказиш;

б) аҳолини, ҳайвонот ва ўсимлик дунёсини ва иқтисодиёт тармоқларида ишлаб чиқариладиган маҳсулотларни ва маданий бойликларни муҳофаза қилиш тадбирлари;

в) зарарланган аҳолини ҳаёт фаолиятини ташкил қилиш, ҳалок бўлганларни ҳисобга олиш ва кўмиш, ярадорларни касалхонага ётқизиш;

г) карантин-обсерватсия, санитар-гигиеник, эпидемияга қарши тадбирлар;

д) маҳаллий органлар билан ҳамкорлик қилиш.

Яна бир мисол. Аҳолини, моддий-маданий бойликларни эвакуатсия қилиш тадбирларни режалаштиришда:

▪ Шикастланган ҳудудлардан транспорт ёки пиёда олиб чиқариладиган аҳолининг сонини;

▪ Зарур бўладиган транспорт сонини;

▪ Одамларнинг транспортда олиб чиқиш тартиби;

▪ Қимматбаҳо ускуналар, моддий бойликлар, озиқ-овқатларни олиб чиқиш тартиби;

▪ Хом-ашёлар, ўғитлар ва бошқа керакли моддий ресурсларни хавфли ҳудудлардан олиб чиқиш тартиблари;

▪ Қишлоқ хўжалик ҳайвонларини хавфли ҳудуддан хавфсиз ҳудудга узоқлаштириш тартиб қоидалари ва бошқа вазифалар белгиланади.

Фуқаро муҳофазасини бошқа тадбирларини режалаштиришда ҳам муайян тартибдаги вазифалар белгиланади. Албатта, буларда ҳар бир қилинадиган амал тадбирнинг моҳиятидан, хусусиятидан ва имкониятлардан келиб чиқиб, режа тадбирлари белгиланади. Ҳар бир ҳолат учун тузилган ФМ режалари ФВВ га тақдим этилиши зарур. Мабодо тузилган режаларга ўзгартиришлар киритиш керак бўлса, йилнинг биринчи чораги давомида киритилади. Режа икки нусхада тузилиб, унинг бир нусхаси объектнинг бошқариш пунктида, иккинчиси юқори ташкилотларда сақланади.

Тинчлик давридаги фавқулодда вазиятларда фуқаро муҳофазаси режасини тузиш. Тинчлик даврида кузатиладиган ФВни бартараф этиш режаси - ФВ юз берганда фуқароларни муҳофаза қилиш, атроф-муҳитга етказилган моддий зарарлар миқдорини камайтириш, шикастланган ҳудудларни ҳалқага олиш ва бу ҳудудларда хавфли омиллар таъсирини камайтиришга қаратилган ҚБТИ ишлар мажмуасидан таркиб топади.

Бу ишларни бажаришда ФВДТнинг ФВни тугатувчи куч ва воситаларидан фойдаланилади. Бу куч ва воситалар ФВВ бевосита бўйсунувчи тезкор ФМ кўшинларидан, Республика ихтисослашган тизимларидан, вазирлик ва идораларнинг ҳарбийлашган ва профессионал ихтисослашган аварияни тиклаш тизимларидан, маҳаллий ҳокимият органларининг тизимларидан, объектларнинг ихтисослашган ва ҳарбийлашмаган умумий ва махсус тизимларидан ташкил топади.

Режа икки бўлимдан ва иловадан иборат бўлади: Биринчи бўлимда - ишлаб чиқариш авариялари, ҳалокатлари ва табиий офат рўй берганда муайян ҳудудда юзага келадиган ФВ га баҳо берилади.

Бунда қуйидагилар ёритилади:

1) Радиациявий, кимёвий ва ёнғин хавфи бор шаҳарлар ва аҳоли пунктларини, КТЗМ, портлаш хавфи бор бўлган ва биологик воситалари бўлган объектларни, одамга кучли таъсир этувчи моддалар ташийдиган транспорт воситаларининг темирўл узелларини, нефт-газ конлари, нефт қувурлари, гидроузеллар ва бошқа объектларнинг рўйхати аниқ келтирилади. Талофот ҳудудидаги, шунингдек қўшни ҳудудлардаги эпидемиологик, эпизоотик, элифитотик ва сейсмик актив ҳудудлар, табиий офатлар бўладиган жойлар, саноат ва қишлоқ хўжалигига етиши мумкин бўлган зарарлар ҳамда шу ҳудудлардаги аҳоли сони ва қўриладиган тахминий талофотлар миқдори кўрсатилади.

2) Йирик ишлаб чиқариш авариялари, ҳалокатлари ва табиий офатларнинг олдини олиш, уларнинг оқибатларини камайтириш юзасидан аҳолини, қишлоқ хўжалиги ҳайвонларини ва ўсимликларини, моддий бойликларни муҳофаза қилиш юзасидан қилинадиган тадбирлар кўрсатилади.

3) Юқоридаги фалокат ва ҳалокатлар рўй берганда шикастланган ҳудудларда (хусусиятига кўра) қутқарув ва бирламчи тиклов тадбирлари кўрсатилади.

Рўй берган фавқулодда вазият ҳолатидан келиб чиқиб, қуйидаги тадбирлар режалаштирилади:

- бошқарув, хабарлаш ва алоқани ташкил этиш;
- разведкани, кузатишни ва назоратни ташкил этиш;
- ФМ кучларини ташкил этиш;
- моддий ва молиявий таъминотни ташкил этиш. ФВни тугатишни ташкил этиш.

Режанинг иккинчи бўлими икки қисмдан ташкил топиб, бу бўлимда ишлаб чиқариш авариялари, ҳалокатлари ва табиий офатлар содир бўлиши хавфида ва содир бўлганда қуйидаги тадбирлар режалаштирилади:

1) ФВ содир бўлиш хавфида бошқарув органларини, ишчилар ва хизматчиларни ва аҳолини огоҳлантириш тартиби.

2) ФВни олдини олиш ёки уларни таъсирини камайтириш тадбирлари, амалга ошириш муддатлари ва тартиби, жалб этиладиган куч ва воситалар.

3) ФМ кучларини, муҳофаза иншоотларини шай ҳолатига келтириш.

4) Шахсий муҳофаза воситаларини ишчи ва хизматчиларга бериш.
5) Одамларни эвакуатсия қилиш ва кўчириш учун автотранспортларни ва хавфсиз худудни тайёр холга келтириш.

6) Аҳолини тиббий ва эпидемияга қарши муҳофаза қилиш тадбирларини ўтказиш.

7) Ёнғиндан сақлаш тадбирларини ўтказиш ва ишлаб чиқаришни авариясиз ишлашга тайёрлаш.

Тузилган режага қуйидагилар илова қилинади:

1) ФМ бошлиғининг ФВ ни тугатиш бўйича қарори.

2) Фавқулодда вазиятларда ҳаракатланувчи тизимларни фалокат ва ҳалокатда, ҳамда табиий офатлар хавфи бўлганда ёки содир бўлганда бажариладиган тадбирларнинг календар режаси.

3) Фавқулодда вазиятларда ҳаракатланувчи тизимларнинг фалокат ва ҳалокатда ҳамда табиий офатлар хавфи туғилганда ёки содир бўлганда тадбирларни бошқарувчи куч ва воситаларни ҳисоби (ҳар бир тадбир хусусида умумий маълумотлар келтирилади).

4) Фожеа, ҳалокатлар ва табиий офатлар хавфи туғилганда бошқарувни, хабар беришни, ва алоқани ташкил қилиниши (схема тарзида).

Фуқаро муҳофазаси режалари худудлар учун ҳам иқтисодиёт тармоқлари учун ҳам бир хил тузилишда ишлаб чиқилади. Тузилган фуқаро муҳофазаси режаларини тегишли фуқаро муҳофазаси бошлиқлари тасдиқлайди ва бир нусхаси юқори ташкилотга жўнатилади.

Назорат саволлар:

1. Фуқаро муҳофазаси режаси нима мақсадда тузилади?
2. Фуқаро муҳофазаси режаларини қайси ташкилотлар тасдиқлайди?
3. Фуқаро муҳофазаси режаларига қандай талаблар қўйилади?
4. Режани тузиш бошқичлари қандай?
5. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 1996 йил 11 апрелдаги 143-сон қарорида нималар таъкидланган?
6. Нима учун режага тузатишлар киритилади?

Фойдаланиладиган адабиётлар рўйхати

1. Ўзбекистон Республикасининг соҳага оид қонунлари: «Аҳолини ва худудларни табиий ва техноген хусусиятли фавқулодда вазиятлардан муҳофаза қилиш тўғрисида» (20.08.1999 й.); «Гидротехника иншоотларнинг хавфсизлиги тўғрисида» ги (20.08.1999 й.), «Фуқаро муҳофазаси тўғрисида» ги (20.05.2000 й.) ; «Радиациявий хавфсизлик тўғрисида» ги (31.08.2000 й.); «Терроризмга қарши кураш тўғрисида»ги (15.12.2000 й.) қонунлар.

2. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг соҳага оид қарорлари: 4.03.1996 йилдаги «Ўзбекистон Республикаси Фавқулодда вазиятлар вазирлиги фаолиятини ташкил этиш масалалари тўғрисида» ги 143-сон; 23.12.1997 йилдаги «Ўзбекистон Республикаси Фавқулодда вазиятларда уларнинг олдини олиш ва ҳаракат қилиш давлат тизими тўғрисида»ги 558- сон; 7.10.1998 йилдаги «Ўзбекистон Республикаси аҳолисини фавқулодда вазиятлардан муҳофаза қилишга тайёрлаш тартиби тўғрисида»ги 427-сон; 27.10.1998 йилдаги «Табиий, техноген ва экологик тусдаги фавқулодда вазиятларнинг таснифи тўғрисида»ги 455- сон қарорлар.

3. М.Тожиев, И.Нигматов, М.Илҳомов «Фавқулодда вазиятлар ва фуқаро муҳофазаси» ўқув қўлланма. Т., М.Ч. «Таълим манбаи», 2002 й.

4. Нигматов И., Тожийев М. «Фавқулодда вазиятлар ва фуқаро муҳофазаси». Дарслик -Т., Иқтисод-молий, 2011 й.

5. Фуқаро муҳофазаси асослари (маъруза матнлари тўплами). Муаллифлар мажмуаси. Т., «Фуқаро муҳофазаси институти», 2003 й.

6.Раҳмонов И., Ваҳобов У., Ёқубов Н. “Фавкулудда ҳолатларда шикастланганарга бирламчи тиббий ёрдам кўрсатиш”, Т.: “ФАН”, 2004 й.

7. Юлдашев О., Хасанова О., Жалолов У., Турагалов Т. , Артыков.А, Хусанова С. “Аварийно-спасательные работы”, Учеб. пособие.-Т.:2008 г

8.«Первая медицинская помощь на месте происшествия», Учеб.пособие для добровольных спасателей, Т.: «Международная стратегия снижения риска стихийных бедствий»,2008 г.

Интернет маълумотларн:

1.Ўзбекистон Республикаси Президентининг Матбуот маркази сайти: www.press-service.uz

2.Ўзбекистон Республикаси Давлат Ҳокимияти портали: www.gov.uz

3.Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari izohli lug'ati, 2004, UNDP DDI: Programme www.lugat.uz, www.glossaiy.uz

4.Ўзбек интернет ресурсларининг каталоги: www.uz

5.Infocom.uz электрон журнали: www.infocom.uz

6.<http://www.bank.uz/uz/publisIVdoc/>

7.www.press-uz.info

8.www.ziynet.uz

9.www.edu.uz

10.www.cottonginning.com

2-МАВЗУ: ХАЛҚАРО ТЕРРОРИЗМНИНГ САЛБИЙ ОҚИБАТЛАРИ ВА УНГА ҚАРШИ КУРАШДА ЎЗБЕКИСТОННИНГ ТУТГАН ЎРНИ. (2-СОАТ).

Режа:

- 1.Терроризм тушунчаси, унинг салбий иллатлари ва амалга ошириш усуллари.
- 2.Халқаро терроризм ва унга қарши олиб бориладиган ҳаракатлар.
- 3.Террористик ҳаракатларга қарши Ўзбекистон Республикасида яратилган ҳуқуқий база асослари ва жаҳон миқёсидаги ишгиروي.

Таянч сўз ва иборалар: Терроризм, халқаро терроризм, террористик ҳаракатлар, иллат, дахшатли воқеалар, инсоният тақдири, уюшган гуруҳли терроризм, тадбирлар, режалаштириш, фуқаро муҳофазаси, террорчилик ташкилоти, террорчиликка қарши оперативия ўтказилган зона, аниқ, реал, тоифа, объект.

Инсоният янги юз йилликка – ХХИ асрга қадам босди, лекин шуни таъкидлаш лозимки, ўтган асрда башарият жуда кўп қувончли ҳамда таҳликали, дахшатли воқеаларни бошидан кечирди. Қонли тўқнашувларни, иккита жаҳон урушини, совуқ уруш ваҳимаси ва катагонларни бошидан кечирган инсоният келажак сари талпиниб, ҳар қандай кийинчиликларни енгиб тараққиётга эришиб борди.

Афсуски, инсониятнинг ҳаёт кечирishi учун ундаги имкониятларнинг борган сари чекланиб бораётганлиги аён бўлмоқда. Аҳолини тоза ичимлик суви, тоза ҳаво, озиқ-овқат маҳсулотлари билан бир вақтда ҳавфсиз ҳаёт масалалари тобора қийинлашиб бормоқда. Бироқ тараққийпарвар кучлар томонидан башариятнинг гуллаб-яшнаши, унинг сайёрамизда эмин-еркин яшаши учун янгидан-янги имкониятлар яратилмоқда. Бугунги кунда ер юзида, инсоният тақдирига ва келажак истиқболига жиддий ҳавф солаётган, хуруж қилаётган халқаро терроризм ўзининг манфуқ мақсадларини жаҳон оммасига тобора яққол кўрсатмоқда. Халқаро терроризм хуружи оқибатида юз минглаб кишиларнинг ёстуғИ қуриб, моддий бойликлар вайрон қилинмоқда. Ҳозирда унинг хуружидан ҳеч бир давлат, ҳатто ҳеч ким мутлақо муҳофазада эмас. Ҳар дақиқада инсоният бундай ижтимоий офатнинг қурбонига айланиши мумкин. Шу сабабдан БМТнинг фавқулодда вазиятлар таснифига қўшимча қилиб, айнан ижтимоий-сиёсий тавсифдаги фавқулодда вазиятларнинг киритилиши бежиз эмас. Чунки бундай тусдаги ҳавф ҳатарнинг даражаси йилдан йилга ортиб бормоқда. Шунинг учун ҳар бир инсон ўз юрти, миллати, муқаддас замини ва оиласи тинчлиҳи, хотиржамлиги учун курашмоғи лозим.

Терроризм ҳақида тушунча. Терроризм лотинча "террор" сўзидан олинган бўлиб, сиёсий, диний, мафкуравий ва бошқа мақсадларга эришиш учун шахснинг ҳаёти, соғлиғига ҳавф туғдирувчи, мол - мулк ва бошқа моддий бойликларни ёқ қилиниши ҳавфини келтириб чиқарувчи ҳамда давлатни, халқаро ташкилотни, жисмоний ёки юридик шахсни бирон - бир ҳаракатлар содир этишга ёки содир этилишидан тийилишига мажбур қилишга, халқаро муносабатларни мураккаблаштиришга, давлатнинг сувернетететини, ҳудудий яҳлитлигини бузишга, ҳавфсизлигига путур этказишга, курулли муожоролар чиқаришни кўзлаб иғвогарликлар қилишга, аҳолини кўрқитишга, ижтимоий сиёсий вазиятни беқарорлаштиришга қаратилган.Терроризимнинг икки тури мавжуд: А) якка тартибдаги; Б) уюшган гуруҳли терроризм.

Терроризм ўрта асрлардан бошлаб барча минтақа ва мамлакатларда учраб, ўз фаолиятларини амалга оширган. Лекин ўтган асрнинг охирларидан унинг янги кўринишлари вужудга келди: жумладан, чет эл давлатлари ва ҳукуматлари раҳбарларини, уларнинг дипломатик вакилларини ўлдириш ёки ўғирлаш, элчихоналар, халқаро ташкилотларнинг биноларини портлатиш, аэропортлар ва вокзалларда портлаш содир этиш, ҳаво кемаларини олиб қочиш, одамларни гаровга олиши ва бошқа шунга ўхшаш номақбул ҳаракатларни амалга ошириш. Булардан кўринадики, терроризмга аниқ ва яқдил

таъриф бериш анча мураккабдир. Шу фазифани имкони борича ҳал қилишда Ўзбекистон Республикасининг 2000 йил 15 декабр "Терроризмга қарши кураш тўғрисида"ги қонунда келтирилган тушунчаларнинг моҳиятини билиш орқалигина аниқлик киритиш мумкин. Ушба қонуннинг 2-моддасида терроризмга оид тушунчалар ва уларнинг моҳияти баён этилган. Жумладан, **гаровда ушлаб турилган шахс** – қўлга олинган ёки ушлаб турилган шахсни озод этиш шартлари сифатида давлат ҳокимияти ва бошқарув органларини, халқаро ташкилотларни, шунингдек, айрим шахсларни бирон - бир ҳаракат содир этишга ёки бундай ҳаракат содир этишдан тийилишига мажбур қилиш мақсадида террорчилар томонидан қўлга олинган ёки ушлаб турилган жисмоний шахс.

Террорчи - террорчилик фаолиятини амалга оширишда иштирок этаётган шахс.

Террорчилик гуруҳи - олдиндан тил бириктириб террорчилик ҳаракатини содир этган, бундай ҳаракатга тайёргарлик қўрган, ёки уни содир этишга суюқасд қилган шахслар гуруҳи.

Террорчилик ташкилоти - икки ёки ундан ортиқ шахснинг ёки террорчилик гуруҳларининг террорчилик фаолиятини амалга ошириш учун барқарор бирлашуви.

Террорчиликка қарши оператсия - террорчилик ҳаракатига чек қўйиш ва уни оқибатларини минималлаштириш, шунингдек, жисмоний шахсларни ҳавфсизлигини таъминлаш ҳамда террорчиларни зарарсизлантиришга қаратилган келишилган ва ўзаро боғлиқ махсус тадбирлар мажмуи.

Террорчиликка қарши оператсия ўтказилган зона - жойнинг ёки акваториянинг алоҳида участкалари, ҳаво бўшлиғи, транспорт воситалари, бинолар, иморатлар, иншоотлар, хоналар ҳамда террорчиликка қарши оператсия ўтказилган доирада уларга туташ ҳудудлар.

Террорчилик фаолияти - террорчилик ҳаракатини уюштириш, режалаштириш, тайёрлаш ва амалга оширишдан, тузишдан, уларни молиялаштириш ва моддий - техника жиҳатдан таъминлашдан иборат бўлган фаолият.

Террорчилик ҳаракати - гаровга ушлаб туриш учун шахсларни қўлга олиш ёки ушлаб туриш, давлат ёки жамият арбобининг, аҳолининг миллий, этник, диний ва бошқа гуруҳлари чет эл давлатлари ва халқаро ташкилотлар вакиллари ҳаётига тажовуз қилиш, давлат ёки жамоат аҳамиятига молик объектларни босиб олиш, шикастлантириш, ёёқ қилиш, портлатиш, ўт қўйиш, портлатиш қуролларини, реактив, биологик, портловчи, кимёвий ва бошқа захарловчи моддаларни ишлатиш ёки ишлатиш ёъли билан қўрқитиш, эр усти, сув ва ҳаво транспорти воситаларини қўлга олиш, олиб қочиш, шикастлантириш, ёёқ қилиш аҳоли гавжум жойларда ва оммавий тадбирлар ўтказилаётганда ваҳима кўтариш ва тартибсизлик келтириб чиқариш, аҳоли ҳаётига, соғлиғига, жисмоний ёки юридик шахслар мол - мулкига, авариялар, техноген хусусиятли ҳалокатлар содир этиш ёъли билан зарар этказиш ёки ҳавф туғдириш, таҳдидий ҳар қандай воситалар, усуллар билан ёйиш тарзида террорчилик тусидаги жиноятларни, Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатларида ва халқаро ҳуқуқнинг умум – эътироф этилган нормаларида белгиланган террорчилик тусидаги бошқа ҳаракатларни содир этиш.

Халқаро терроризм - бир давлат ҳудуди доирасидан ташқарига чиқадиган террористик ҳаракатлар мажмуаси.

Терроризмни иқтисодий ва аҳоли учун хавфли оқибатлари. XX асрнинг охири ва ХХИ аср бошларида терроризм инсоният ҳаётига катта хавф сола бошлади. Ўзининг ниятини ошқора эта бошлади. Жумладан, Нью-Ёрк (АҚШ) шаҳридаги бутунжаҳон савдо марказининг икки биноси санокли дақиқалар ичида эр билан яқсон бўлди. Шунингдек, Ирландия ва Англиядаги "УПА", Испаниядаги "ЕТА", Осиёда жинояткорона фаолият олиб бораётган "АЛ- Қоида", "Кхамас" каби эр юзасининг турли бурчакларидаги 500 га яқин террорчилик ташкилотлари турли қўринишдаги қабих ишларни амалга оширдилар ва ҳозирда ҳам олиб бормоқдалар. Расмий маълумотларга қараганда 1975 йилдан то бугунги кунгача дунёнинг турли мамлакатларида 10 мингга яқин террористик ҳаракатлар содир этилган.

Оҳирги йилларда террорчилик услублари анча кенгайганлиги маълум. 1970 йилларда бирор шахс ёки сиёсий арбобга қарши уюштирилган террор амалиёти кўпроқ қўлланилган бўлса, ҳозирда жамоат жойларида, самолёт, автобус, поездларда портлашларни содир этиш орқали кўплаб, тасодифий кишиларнинг қурбон бўлишига олиб келадиган кўпуровчиликни амалга оширишга қаратилган.

Авваллари терроризм, одамларни гаровга олишдан мақсад пул ундириш бўлган бўлса, ҳозирда террорчилар асосан, халқаро муносабатлар соҳасида ва мамлакатларда беқарорликни келтириб чиқариш борасида мўлжалланган сиёсий мақсадларга эришишни кўзлайдилар.

Бугунги кунда террористик ҳаракатларнинг янада фаоллашиш жараёни юз бермоқда. У ҳозирги кунда ХХИ асрнинг "глобал" муаммосига айланиб қолди.

Террорчилик ташкилотлар ўзларида мавжуд бўлган барча имкониятларни ишга солиб, ўз мақсадига эришиш учун қонли юришларни ҳам қилмоқдалар. Улар турли хилдаги кимёвий ва биологик қурооллардан фойдаланишга уринмоқдалар. Маълумотларга қараганда 200 мартадан ортиқ шундай қурол ва воситалардан фойдаланилган. Жумладан, 1994 йил Япониянинг "АВМ Синрисо" диний террористик ташкилоти томонидан "зарин" кимёвий воситасини ишлатиш оқибатида 7 киши вафот этган, 114 нафар киши турли даражадаги тан жароҳатини олган. 1995 йилда мазкур террористик ташкилот томонидан Токио метроси 16- бекатининг зарарланиши оқибатида 12 ёловчи ҳалок бўлган, 400 киши турли даражада тан жароҳати олган. Бундай зарарли моддалар Кувайтда, Ироқнинг Курдистон ҳудудларида ва бошқа давлатларда қўлланилиб, кўплаб инсонларнинг ўлимига сабаб бўлган.

Террористик гуруҳлар ёвуз ҳаракатларини амалга оширишда киши эътиборини ўзига тортмайдиган, кичик ҳажмли, ташқи томони ҳар қуни фойдаланиладиган буюмлар кўринишидаги нарсалардан фойдаланмоқдалар (масалан, жомадан, сумка, селлофон пакет ва бошқалар).

Террористлар томонидан қўлланиладиган қуроолларнинг фойдаланиш объектлари - одамлар кўп тўпланадиган жойлар: метро бекатлари, аэропортлар, темирёъл ва автомобил бекатлари, катта бинолар, ёпиқ турдаги концерт ва спорт заллари, кинотеатрлар, йирик шаҳарлардаги сув ҳайдаш тизимлари, сув омборлари ва бошқа объектлар.

Улар кўпроқ портловчи модда ва қурилмалардан: фугас, мина, гранаталардан фойдаланадилар. Террорчиларни бундай қурооллардан фойдаланиб ўз ҳаракатларини амалга оширишлари кучли таъсирга киради. Чунки, бундай портловчи қурилмалар ҳар қимнинг эътиборини ўзига тортмайди ва ўзи билан бирга уни олиб юриш имконияти юқори бўлади. Масалан "ўйинчоқ мина", "ўйинчоқ қопқонлар" ва бошқалар.

Террорчиларнинг қўллаётган турли кўринишдаги портловчи моддаларнинг хавфли майдони қуйидагича:

- граната парчасининг тарқалиши 50-100 м;
- мина парчасининг учиши 100-300 м;
- кейсининг хавфли майдони 250-300 м ;
- жомадон, сумкага солинган портловчи модданинг хавфли майдони 350-400 м;
- автомобилга қўйилган портловчи модданинг хавфли майдони 50-300 м;
- "ўлим белбоғи" нинг хавфли майдони 50-300 м.

Террорчилар томонидан кенг қўлланилаётган қурооллардан бири тупроқ остида портлатиладиган мина ва фугаслар ҳисобланади. Фугас ёки мина типдаги портловчи моддаларни мина изловчи жиҳозлар ёрдамида топиш мумкин эмас. Чунки бундай типдаги портловчи қурилма пластик материаллардан ясалган бўлиб, уни фақат саперларнинг махсус таёқчаси ёрдамида аниқлаш мумкин. Буни аниқлаш жараёни ўта хавфли бўлиб, кичик бир ҳато ҳам инсон ҳаётига хавф солиши эҳтимоли жуда юқори.

Террористик ҳаракатларнинг хусусиятлари қуйидагилардан иборат:

а) террористик ҳаракатлар қонун устивор бўлмаган, ўзаро жипслашмаган, ривожланиш даражаси анча паст бўлган ҳудудларда шаклланади;

б) биринчи бўлиб ўзи шаклланган, бирлашган ҳудудни ўз тасарруфига олишга ҳаракат қилади;

с) озга ривожланган мамлакатларда ҳомий излашга ҳаракат қилади ва ҳар қандай ҳомий ёрдамни рад этмайди;

д) тарқиботни ҳар қандай усуллардан: рекламалардан, матбуот, материалларидан, оғзаки ташвиқотлардан, турли миш - мишлардан ва ёлгон гаплар тарқатишдан ўз мақсадлари учун самарали фойдаланишга уринадилар.;

е) улар ўзини портлатиб юборадиган (камекадзе) лар гуруҳини тайёрлайди ва ўз ҳаракатларини билвосита амалга оширади;

ф) улар ҳозирги кунда фан, техника ва технологиялар ютуқларидан фойдаланиб, терроризмни "глобал" муаммоларга айлантиришга уринадилар;

г) улар ўзлари паноҳ топган мамлакатлар бошқарувини гаровга олиш ёки назоратда ушлаб турган ҳолатда кенг жамоатчиликни қўрқитиш, ваҳимага солиш, бўйсудириш мақсадида кўпроқ кучли ривожланган мамлакатларда террористик ҳаракатларни амалга оширадилар ва бу билан ўзларини намойиш этишга уринадилар. Бундай ташкилот ва террорчилик ҳаракати гуруҳларига жумладан, Саудия Арабистоннинг "Ал - Қоида", Иорданиянинг "Хамас", Испаниянинг "Ета", Палестин ислом жиҳоти "Шакаки", "Абу Нидала" кабиларни кўрсатиш мумкин).

Айни пайтда, терроризмнинг ҳам муҳим жиҳатлари мавжуд. Бу хусусиятлар хусусида АҚШ давлат департаментининг 1999 йилдаги глобал терроризм тўғрисидаги маърузасида кўрсатиб ўтилган. Булар қуйидагилардан иборат:

1. Яхши ташкил қилинган террористик гуруҳлардан тузилган халқаро жиноий уюшмага айланиши. Буларни маҳаллий ҳомий давлатлар қўллаб - қувватлаб турадилар;

2. Сиёсий террордан диний ёки ғоявий асослари устун бўлган терроризмга айланиши;

3. Терроризм марказининг Яқин Шарқдан Жанубий Осиёга, хусусан, Афғонистонга кўчиши, террористик ташкилотлар томонидан улар жазосиз ҳаракат қилиши мумкин бўлган минтақалардан жой кидириши;

4. Молиялаштиришнинг хусусий ҳомийлар, нарқобизнес, уюшган жиноячилик ва ноқонуний савдо-сотик каби манбааларидан фойдаланиши.

Буларнинг ичида халқаро терроризмнинг энг асосий ва хавфли хусусиятларидан бири, "зўрлик - давлатни қулатувчи ва ҳокимиятга эришишни осонлаштирувчи, парокандаликка олиб келади" - деган ғояга асосланиб ҳаракат қилишдир. Бунда сиёсий масалаларни зўрлик ёъли билан ҳал қилишга ҳаракат қилинади.

Бу ҳақда, америкалик мутахассис Б. Женкинс "Терроризм энг аввало, қурбонлардан кўра, гувоҳларга қаратилган ва ваҳима уйғотишга ёъналтирилган зўрлик" деб баҳолайди.

Бошқа бир америкалик сиёсатшунос Ж. Лонснинг таърифига кўра, терроризм бевосита қурбонлардан кўра кўпроқ одамлар фикрига таъсир ўтказиш учун қилинадиган таҳдид ёки куч ишлатишдир.

Демак, ҳар бир террорчилик хуружининг мақсади - давлат тўнтаришини амалга ошириш, фуқаролар урушини келтириб чиқаришга асосланади.

Халқаро терроризм ва унинг салбий иллатлари. Халқаро терроризм - бир давлат ҳудуди доирасидан ташқарига чиқадиган терроризмдир. Бу одамларнинг беҳуда ҳалок бўлишига олиб келувчи, давлатлар ва уларни расмий вакилларининг осойишта дипломатик фаолиятини бузувчи ҳамда халқаро алоқалар ва учрашувларни, шунингдек, давлатлар ўртасида транспорт ва бошқа алоқаларни амалга оширишни қийинлаштирувчи халқаро миқёсдаги ижтимоий хавфли ҳаракат ва қилмишлар йиғиндиси. Халқаро терроризм XX асрнинг 60-70 йилларига келиб ўзини яққол намоён қилди: дастлаб турли давлатлардаги жиноятчилар, ўз давлатига нисбатан экстремистик руҳдаги гуруҳлар

бирлашиб, ижтимоий-иқтисодий жихатдан орқада қолаётган ва кам ривожланган мамлакатларда ҳаракат кўрсата бошлади. Халқаро террорчилар айрим давлатларнинг раҳбарларига, халқаро микёсда обрўга эга бўлган сиясатчиларга четдан туриб суюқасд уюштириш, давлат, транспорт, алоқа ва миллий ҳавфсизлик тизимини ишдан чиқарувчи портлашлар ва ҳаракатлар содир этиш, транспорт воситалари, жумладан самолётларни олиб қочиш билан шуғуллана бошладилар. 80 йилларга келиб халқаро терроризм янада жиддий тус олди.

Халқаро терроризм ўзининг ёвуз ниятларини турли террористик ҳаракатлари билан амалга оширади. Жумладан:

- мустақил давлатлар чегарасини бузиш орқали амалга ошириш;
- диний экстремистик гуруҳлар томонидан содир этиш;
- экстремистик гуруҳлар таркибида кўпорувчилик ҳаракатлари бўйича хорижлик ёлланган кишиларнинг қатнашиши;
- экстремистик гуруҳ аъзоларининг бошқа давлатлар ҳудудида ташкил этилган маҳсус лагерларда тайёргарлик кўриш;
- кўпорувчилик содир этишда, хорижий давлатлар ва экстремистик уюшмалар ёрдамида халқаро тус олган ноқонуний қуроли - яроқ савдоси ва нарқобиснесдан келадиган манбалардан фойдаланиш.

Булардан кўринадики, халқаро террорчилар томонидан содир этилаётган жиноятларнинг ижтимоий хавфлилик даражаси ортди. Террорчилар кўлига ядровий, кимёвий, биологик ва замонавий ҳужумкор қуролларнинг тушиб қолиш хавфи кучайди, бундай ҳолат жаҳон жамоатчилигини қаттиқ ташвишлантириб қўйди.

1977 йилда катта "еттилик" давлатлари раҳбарларининг Бонн (ГФР) шаҳридаги учрашувида халқаро терроризмга қарши кураш тўғрисида баёноти қабул қилинди. Халқаро терроризмнинг ошиб бораётган хавфи ва унга қарши кураш масалалари олий даражадаги кейинги барча учрашувларнинг асосий мавзуси бўлиб келди. Чунки халқаро терроризм бир тизимга бирлашиб ҳаракат қила бошлади.

Улар сафида турли давлат, миллат вакиллари, диний экстремистик руҳдаги шахслар, нарқобизнес ва қуроли - яроқ савдосидан фойда кўрувчи жиноий тўдалар, ёлланиб хизмат қилувчилар пайбо бўлди. Халқаро террорчилик ва экстремистик марказида разил жиноятчиларни тайёрлайдиган маҳсус лагерлар очилди. Халқаро террорчилар аҳолини, хусусан, диндорлар ва ёшларни давлатга, давлат ташкилотларига қарши қўйишга ҳамда ҳокимиятга қарши муқолифатни шакллантиришга ҳаракат қилди.

Ўзбекистон Республикаси ўз мустақиллигининг дастлабки йилларидан бошлаб терроризм ва экстремизмнинг ҳар қандай кўринишига қарши қатъият билан курашиб келмоқда. Ўзбекистон Республикаси халқаро терроризм кўринишларига қаратилган кўплаб халқаро битимларнинг: "Ҳаво кемаларини қонунга ҳилоф равишда эгаллаб олишга қарши курашиш тўғрисида"ги 1970 йилда Гаага конвенциясининг; "Фуқаро авиациясининг хавфсизлигига қарши кураш тўғрисида"ги 1971 йилдаги Монреал Конвенциясининг; "Халқаро ҳимоядан фойдаланувчи шахслар, масалан дипломатик агентларга қарши жиноятларнинг олдини олиш ва жазолаш тўғрисида"ги 1973 йилдаги конвенциясининг; "Терроризмни молиялаштиришга қарши кураш тўғрисида"ги ва бошқа конвенцияларнинг иштирокчиси ҳисобланади. 2004 йилдан Тошкентда Шанхай ҳамкорлик Ташкилоти (ШХТ) нинг минтақавий аксилтеррор тузилмаси ижроия қўмитаси фаолият кўрсата бошлади.

Халқаро терроризмга қарши кураш. Халқаро терроризм нафақат ташқи, балки ички хавфсизликка ҳам даҳлдор масаладир. Чунки террорчилик ташкилотлари жангари усуллари билан ҳокимият учун курашувчи гуруҳларни шакллантириш, уларни ҳар томонлама рағбатлантириш ва қўллаб қувватлашга интилади.

Марказий Осиё давлатлари учун халқаро терроризмнинг хавфи 1990 йилда Наманган ва Андижонда, 1990 - 1996 йилларда тожикистондаги фуқаролик уруши ва можаролар давомида, 1999 йил 16 февралда Тошкент шаҳрида, 1999-2001 йилларда

Қирғизистоннинг Боткен, Ўзбекистоннинг Сурхандарё ва Тошкент вилоятларида, 2004 йилнинг март - апрел ойларида Тошкент шаҳри ва Бухоро вилоятларида, 2004 йилнинг 11-13 май куни Андижон вилоятида амалга оширилган террорчилик ҳаракатлари мисолида ўзини намоён этди.

Мустақилликка эришган Ўзбекистон Республикаси халқаро терроризмнинг умумбашарий миқёсдаги хавфи эканлигидан жаҳон ҳамжамияти билан биргаликда унга қарши курашиш лозимлигини жаҳоннинг нуфузли минбарларида эълон қилди. Жумладан, Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислон Каримов 1993 йил 28 сентябрда Бирлашган Миллатлар Ташкилоти (БМТ) Бош ассамблеясининг 48 сессиясида қилган маърузасида жаҳон ҳамжамиятининг Афғонистон муаммосини изчил ўрганиш ва ечишга чақирди. Кейинчалик 1998 йилда Президентимиз ташаббуси билан ташкил топган "6+2" гуруҳини БМТ раҳбарлиги остида 1998-1999 йилларда олиб борилган фаолият Афғонистон террорчиликка қарши курашда катта аҳамиятга эга бўлди. Бу гуруҳ Афғонистон билан чегарадош 6 давлат: Хитой, Ўзбекистон, Покистон, эрон, Тожикистон, Туркменистон ва минтақа ташқарисидан таъсир кўрсатиб турган икки давлат АҚШ ва Россия вакиллари билан ташкил топган эди.

Юртбошимизнинг 1999 йилда эвропа Хавфсизлик ва ҳамкорлик Ташкилотининг (ЕХХТ) Истанбул да бўлиб ўтган саммитда 2000 йилнинг 7-8 сентябр кунлари Нью-Ёркда бўлиб ўтган БМТ бош ассамблеясининг "Мингйиллик Саммити"да, БМТ тузилмаларида терроризмга қарши кураш халқаро марказини тузиш таклифига ҳамоҳанг тарзда 2001 йилнинг 28 сентябрда БМТ доирасида терроризмга қарши кураш қўмитаси тузилди.

Шундай келишувлик асосида Ўзбекистон- АҚШ ҳамкорлигида ташкил этилган халқаро терроризмга қарши кураш борасида АҚШ ҳарбий ҳаво кучларининг транспорт ва верталётларига Афғонистонда қидирув-қутқарув ва инсонпарварлик ёрдамини амалга ошириш учун ҳаво ҳудуди (Хонабод тумани) очиб берилиб, терроризмга қарши вақтинчалик фойдаланиш имконияти яратилди.

Ўзбекистоннинг халқаро терроризмга қарши олиб бораётган сиёсатининг мақсади минтақада глобал миқёсда тинчлик, барқарорликни сақлаш, мамлакат мустақиллиги ва равнақи, халқнинг эркин фаровон ҳаётини таъминлашдир. Республикамиз ҳукумати тамонидан терроризмга қарши қаратилган қоплаб халқаро шартномалардан ҳозиргача БМТнинг 12 та, Европа Кенгаши доирасида эса 7 та халқаро шартномалари имзоланди.

Булардан ташқари, Ўзбекистон халқаро терроризмга қарши курашдаги ишгиروي минтақавий ташкилотлардаги фаолиятида ҳам намоён болмоқда. Жумладан, Ўзбекистон Европа Хавфсизлик ва ҳамкорлик Ташкилоти (ЕХХТ), Марказий Осиё ҳамкорлиги Ташкилоти (МОХТ) ва бошқалар. Ўзбекистоннинг бундай ташкилотлардаги ишгиروي, ташаббуси, глобал хавфсизлик ва барқарорликни таъминлашда давлатимизнинг тутган ўрни муҳим эканлигини тасдиқлайди.

Терроризмга қарши курашда 2000 йилда "Терроризмга қарши кураш тўғрисида"ги қонуннинг 4-моддасида терроризмга қарши курашнинг асосий тамойиллари аниқ қорсатиб берилган. Улар қуйидагилардан иборат:

- қонунийлик;
- шахс қонунлари, эркинликлари ва қонуний манфаатларининг устуворлиги;
- терроризмнинг олдини олиш чоралари устуворлиги;
- жазонинг муқаррарлиги;
- терроризмга қарши курашнинг ошқора ва ноошқора усулларининг устуворлиги;
- жалб этиладиган кучлар ва воситалар тамонидан террорчиликка қарши отказиладиган оператсиясига раҳбарлик қилишда яқкабошчилик.

Терроризмни олдини олишда давлат органлари, фуқароларнинг ўз-ўзини бошқариш органлари ҳамда жамоат бирлашмалари билан биргаликда профилактик чора-тадбирлар ўтказиш орқали амалга оширилади. Бу ҳаракатларда қуйидагилар таъқиқланади:

- терроризмни таъқиб қилиш;
- террорчилик гуруҳлари ва ташкилотларини тузиш ҳамда уларни фаолият кўрсатиши;
- террорчилик фаолиятига даҳлдор бўлган юридик шахсларни, уларнинг бўлинмалари ва ваколатхоналарини аккредитатсия қилиш, рўйхатдан ўтказиш ва уларнинг фаолият кўрсатиши;
- террорчилик фаолиятига даҳлдор чет эл фуқаролари ҳамда фуқаролиги болмаган шахсларнинг Ўзбекистон Республикасига кириши;
- тайёрланаётган ёки содир этилган террорчилик ҳаракатларига оид маълумотлар ва фикрларни яшириш.

Ушбу қонунга биноан Ўзбекистон Республикасида қуйидаги давлат органлари терроризмга қарши курашни амалга оширади: жумладан, Ўзбекистон Республикаси Миллий Хавфсизлик Хизмати, Ўзбекистон Республикаси Ички Ишлар Вазирлиги, Давлат Божхона қўмитаси, Мудофаа ва Фавқулотда Фавиятлар Фазирликлари киради.

Терроризмга қарши курашда иштирок этаётган давлат органларининг фаолиятини мувофиқлаштириш ҳамда террорчилик фаолиятини олидини олиш, уни аниқлаш, унга чек қўйиш ва унинг оқибатларини минималлаштириш борасида ҳамкорликда ҳаракат қилишларини таъминлаш Ўзбекистон Республикаси Миллий Хавфсизлик хизмати томонидан амалга оширилади. Бунда иштирок этадиган ҳар бир давлат органларининг вакиллари ҳам кўрсатиб ўтилган.

Террорчилик ҳаракатларини бартараф этишда биринчи навбатда аҳоли ҳаёти хавф остида қолса ҳамда моддий ва маънавий бойликларни сақлаб қолиш мақсадида куч ишлатмаслик учун музокаралар олиб бориш мумкин. Бунда руҳсат эътилган шахсларгина музокарани олиб борадилар.

Музокаралар террорчилар ҳаракатининг иштирокчилари томонидан ижобий ҳал бўлмаса, яъни улар ўз ҳаракатларини тўхтатишга рози бўлмасалар, шунингдек фуқаролар ҳаётига хавф мавжуд бўлса ҳамда моддий ва маънавий бойликларнинг ёқ бўлиши аниқ сақланиб турган пайтда, уларни қуролсизлантириш ва ёқ қилиш учун зарур чоралар кўрилади.

Ҳар қандай террорчилик ҳаракати муайян ҳудудда юз беради. Террорчиликка қарши оператсия ўтказиладиган ҳудуднинг чегаралари террорчиликка қарши оператсия ўтказиш раҳбарлари томонидан белгиланади. Бунда ҳудуднинг чегараларини белгилашда унинг шароити, географик тузилиши, иншоотлар ўта муҳим объектларнинг мавжуд ва мавжуд эмаслиги, террорчилик ҳаракатларининг қўлами ва хавфсизлик даражалари эътиборга олинади.

Террорчилик ҳаракатига қарши кураш олиб борилаётган пайтда курашаётган шахсларга қонунга биноан қуйидаги ҳуқуқлар берилади:

- зарурият туғилганда кўчада ҳаракатланувчи транспорт воситаларини ҳамда ёъловчиларни чеклаш ва таъқиқлаш;
- транспорт воситаларини айрим ҳудудларга ва объектларга киритмаслик, ҳатто чет эл дипломатик ваколатларининг консултик транспортлари ҳам;
- аҳолини хавфли деб топилган ҳудудлардан, қорхона, уй, бино ва бошқа объектлардан чиқариб юбориш;
- жисмоний шахсларнинг шахсини аниқлаш учун ушлаб туриш;
- террорчиликка қарши оператсия ўтказиладиган шахсларнинг қонуний талабини бажармаган, террорчилик ҳаракати содир бўлаётган ҳудудга сукилиб киришга уринган ёки шундай ҳаракатлар содир этаётган шахсларни ушлаш ва тегишли органларга олиб бориш;
- Операцияни кечиктириш кишилар ҳаётига хавф солаётган бўлса, террорчилик ҳаракати иштирокчиларини таъқиб қилиб истамаган пайтда бино, қорхона, иш жойи, уй ва бошқа жойларга монёликсиз кириш;

- террорчилар ҳаракатига қарши кураш олиб бораётган ҳудуддан чиқаётган ёки кираётган транспорт воситаларини, жисмоний шахсларни текшириш;

- зарурият туғилганда, жисмоний шахсларнинг алоқа ва транспорт воситаларидан фойдаланиш (бунга чет эл дипломатик ваколатхоналари ходимларининг алоқа ва транспорт воситалари кирмайди).

Террорчиликка қарши курашда мавжуд бўлган қурол ва техникалардан фойдаланиш мумкин. Терроризмга қарши кураш жараёнида оммавий ахборот воситалари билан ҳамкорликка иш олиб борилади. Шу билан бирга қуйидаги маълумотларнинг тарқалишига ёъл қўйилмайди. Жумладан:

1. Террорчилик ҳаракатини бартараф этиш ва ёък қилиш учун махсус техника усуллари ва тактик ёндашиш жараёни тўғрисидаги;

2. Ўтказилаётган оператсияни қийинлаштириб қўядиган, жисмоний шахслар ҳаёти ва соғлиғига ҳавф туғдирадиган;

3. Террорчилик ҳаракатларига ҳайрихоҳлик билдирадиган;

4. Террорчилик ҳаракатини бартараф этиш фаолият кўрсатаётган ва уларга ёрдамлашаётган шахслар ҳақидаги маълумотлардир.

Мамлакат барқарорлигини, аҳолининг тинч ва фаровон ҳаётини бузилишига қарши кўрсатувчи шахслар қуқуқий ва ижтимоий ҳимоя қилинади. Бу ҳақда "Терроризмга қарши кураш ҳақидаги" қонуннинг 25, 26, 28 бандларида кўрсатиб ўтилган.

Демак, террористик ҳаракатлар ва улар олиб келиши мумкин бўлган оқибатларнинг олидини олиш учун сергак бўлиш, атроф-муҳитга эътибор билан қараш муҳим аҳамият касб этади. Мободо шубҳали буюмлар аниқланса уларга тегмаслик, жойидан қўзғатмаслик, кўтармаслик, ичини очмаслик лозим. Зудлик билан тегишли органларга хабар бериш керак.

Назорат саволлар

1. Терроризм ва террорчилик ҳаракатлари қандай тушунчалар?

2. Терроризмнинг қандай турлари мавжуд?

3. Терроризмнинг салбий иллатлари нималардан иборат?

4. Халқаро терроризмнинг мақсади ва вазифалари нималардан иборат?

5. Ўзбекистон Республикасининг "Терроризмга қарши кураш тўғрисидаги" қонуннинг моҳиятини тушинтириб беринг?

6. Ўзбекистон Республикасининг халқаро терроризмга қарши олиб бораётган сиёсатлари нималардан иборат?

ҲОЙДАЛАНИЛАДИГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

1. Ўзбекистон Республикасининг соҳага оид қонунлари: «Аҳолини ва ҳудудларни табиий ва техноген хусусиятли фавқулодда вазиятлардан муҳофаза қилиш тўғрисида» (20.08.1999 й.); «Гидротехника иншоотларнинг ҳавфсизлиги тўғрисида» ги (20.08.1999 й.), «Фуқаро муҳофазаси тўғрисида» ги (20.05.2000 й.) ; «Радиациявий ҳавфсизлик тўғрисида» ги (31.08.2000 й.); «Терроризмга қарши кураш тўғрисида»ги (15.12.2000 й.) қонунлар.

2. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг соҳага оид қарорлари: 4.03.1996 йилдаги «Ўзбекистон Республикаси Фавқулодда вазиятлар вазирлиги фаолиятини ташкил этиш масалалари тўғрисида» ги 143-сон; 23.12.1997 йилдаги «Ўзбекистон Республикаси Фавқулодда вазиятларда уларнинг олдини олиш ва ҳаракат қилиш давлат тизими тўғрисида»ги 558- сон; 7.10.1998 йилдаги «Ўзбекистон Республикаси аҳолисини фавқулодда вазиятлардан муҳофаза қилишга тайёрлаш тартиби тўғрисида»ги 427-сон; 27.10.1998 йилдаги «Табиий, техноген ва экологик тусдаги фавқулодда вазиятларнинг таснифи тўғрисида»ги 455- сон қарорлар.

3. М.Тожиев, И.Нигматов, М.Илҳомов «Фавқулодда вазиятлар ва фуқаро муҳофазаси» ўқув қўлланма. Т., М.Ч. «Таълим манбаи», 2002 й.

4. Нигматов И., Тожийев М. “Фавкулудда вазиятлар ва фуқаро муҳофазаси”. Дарслик -Т., Иқтисод-молий, 2011 й.
5. Фуқаро муҳофазаси асослари (маъруза матнлари тўплами). Муаллифлар мажмуаси. Т., «Фуқаро муҳофазаси институти», 2003 й.
6. Раҳмонов И., Ваҳобов У., Ёқубов Н. “Фавкулудда ҳолатларда шикастланганарга бирламчи тиббий ёрдам кўрсатиш”, Т.: “ФАН”, 2004 й.
7. Юлдашев О., Хасанова О., Жалолов У., Турагалов Т., Артыков.А, Хусанова С. “Аварийно-спасательные работы”, Учеб. пособие. -Т.:2008 г
8. «Первая медицинская помощь на месте происшествия», Учеб.пособие для добровольных спасателей, Т.: «Международная стратегия снижения риска стихийных бедствий»,2008 г.

Интернет маълумотларн:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг Матбуот маркази сайти: www.press-service.uz
2. Ўзбекистон Республикаси Давлат Ҳокимияти портали: www.gov.uz
3. Аxborot-kommunikatsiya texnologiyalari izohli lug'ati, 2004, UNDP DDI: Programme www.lugat.uz, www.glossaiy.uz
4. Ўзбек интернет ресурсларининг каталоги: www.uz
5. Infocom.uz электрон журнали: www.infocom.uz
6. <http://www.bank.uz/uz/publisIVdoc/>
7. www.press-uz.info
8. www.ziyonet.uz
9. www.edu.uz
10. www.cottonginning.com

3-МАВЗУ: ҚУТҚАРУВ, БИРЛАМЧИ ТИКЛОВ ВА БОШҚА КЕЧИКТИРИБ БЎЛМАЙДИГАН ИШЛАРИНИНГ ТАШКИЛИЙ АСОСЛАРИ (2-СОАТ).

Режа:

1. Қутқарув ва бирламчи тиклов ишларининг моҳияти.
2. Ҳар қандай экстремал вазиятларда қутқарув ва бирламчи тиклов омилларини ишлаб чиқиш ва амалга ошириш.

Таянч сўз ва иборалар: Объектлар томон тизимларнинг ҳаракатланиш йўллари разведка қилиш, шикастланган объектларга ҳаракат қилишда, ёнғинларни ўчириш ва тўсиш. захарланган, ёнғинли, газга тўлган, сув босган жойларда ва ер остида қолган одамларни топиш ва қутқариш, шикастланган, бузилган ва захарланган химоя иншоотларидаги фуқароларни қутқариш, ҳаво алмаштиргичи бузилган, шикастланган химоя иншоотларига ҳавони етказиб бериш, шикастланган фуқароларга биринчи тиббий ёрдам кўрсатиш ва уларни тиббий шохобчаларига элтиб қўйиш, хавфли ҳудуддаги фуқароларни хавфсиз ҳудудларга эвакуатсия қилиш.

Маълумки, душман томонидан қўлланиладиган умумий қирғин қуролларининг оқибатлари турли хил даражада бўлади. Албатта, талофот даражаси ишлатилган қурол турига, унинг қўлланилиш миқёсига боғлиқ. Мана шунда ядровий, кимёвий, биологик ва комбинатсиялашган шикастланган ўчоқларида қутқарув ва тиклаш ишларини (ҚБТИ) амалга ошириш жуда мураккаб аҳволда рўй беради, сабаби бундай пайтда ҳамма иншоотлар деярли шикастланган, ёнган, йиқилган, сув босган, атмосфера ҳамда барча ерлар захарланган ва шунга ўхшаш бошқа нохуш ҳолатлар кузатилган бўлади.

Худди шунга ўхшаш ҳолатлар тинчлик даврида ҳам (табiiй офатлар, ишлаб чиқариш авариялар, фожиалар оқибатида) кузатилиши мумкин. Шу сабабдан фуқаролар муҳофазасининг энг асосий вазифаларидан бири, ҳарбий ҳолатларда ва тинчлик давридаги фавқулодда вазиятларда умумий шикастланган ўчоқлардаги ҚБТИ ни амалга ошириш ҳисобланади.

Шикастланган ўчоқларда ҚБТИни олиб боришдан мақсад, фуқароларни қутқариш ва зарарланган одамларга бирламчи тиббий ёрдам кўрсатиш, қутқарув ишларини амалга оширишда ҳалақит берадиган аварияларни тўсиш, шикастланган жойларни тиклаш ишларини амалга оширишда шароитни яратиш ва бошқа вазифаларини бажариш кўзда тутилади.

Умумий қирғин қуроллари қўлланилганда қуйидаги қутқарув ишлари бажарилади:

- Объектлар томон тизимларнинг ҳаракатланиш йўллари разведка қилиш;
- Шикастланган объектларга ҳаракат қилишда, ёнғинларни ўчириш ва тўсиш;
- Захарланган, ёнғинли, газга тўлган, сув босган жойларда ва ер остида қолган одамларни топиш ва қутқариш;
- Шикастланган, бузилган ва захарланган химоя иншоотларидаги фуқароларни қутқариш;
- Ҳаво алмаштиргичи бузилган, шикастланган химоя иншоотларига ҳавони етказиб бериш;
- Шикастланган фуқароларга биринчи тиббий ёрдам кўрсатиш ва уларни тиббий шохобчаларига элтиб қўйиш;
- Хавфли ҳудуддаги фуқароларни хавфсиз ҳудудларга эвакуатсия қилиш;
- Одамларни санитар қайта ишловдан ўтказиш, уй ҳайвонларга ветеринар қайта ишлов бериш, техника, кийим-кечак, озиқ-овқат, хом-ашё, сув ва ем-хашакларни дезактиватсия ва дегазатсия қилиш;

Бошқа бирламчи тиклов ишларига қуйидагилар киради:

- шикастланган ҳудудлардаги (захарланган, йиқилган, бузилган иншоотлар)

йўллари тозалаш;

- кутқарув ишларини олиб боришда газли, электрли, сувли, канализатсия ва технологик тизимлардаги аварияларни тўсиш ишлари;
- шикастланган иншоотларни бузиш ёки уни мустахкамлаш;
- алоқа ва коммунал-энергетик тармоқлардаги фалокатларни тузатиш ва тиклаш ишлари;
- турли хилдаги портловчи қисмларни, портловчи аслаҳаларни топиш, зарарсизлантириш ва йўқотиш ишлари;

ҚБТИ ишлари куну тун, доимий равишда, ҳар қандай табиий шароитда олиб борилади.

Умумий қирғин қуролларининг шикастланиш ўчоғида ҚБТИни олиб бориш учун, тинчлик давридаёқ туман фуқаролар муҳофазасининг бошлиғи қарори билан фуқаро муҳофазаси кучларининг ҳаракат қилиш йўллари тузилади.

Ҳаракатланувчан кучлар таркибига шаҳар, туман фуқаролар муҳофазасининг ҳудудий, ишлаб чиқариш тамойилга кўра тузилган тизимлари ҳамда ҳарбийлашган фуқаро муҳофазаси қисмлари киради. Бу кучлар асосан биринчи ва иккинчи эшелондан ва кўшимча қисмлардан ташкил топади. Эшелонлар таркибига кирувчи тузилмалар узлуксиз фаолият кўрсатиш учун улар сменаларга бўлиниб ишлаб чиқариш тамойилига асосланган бўлади.

Биринчи эшелонда асосан фуқаролар муҳофазаси ҳарбий қисмлари, корхонанинг объектли тузилмалари ва маълум қисмдаги ҳудудий тузилмалари ҳаракатланади. Бунда фуқаролар муҳофазасининг ҳарбий қисмлари ва ҳудудий тизимлари асосан шаҳар, туман фуқаролар муҳофазаси режасига асосан халқ хўжалиги тармоқларининг энг муҳим объектларида ҚБТИ ишларини бажарадилар.

Иккинчи эшелон тизимлари асосан биринчи эшелон тизимлари кучини ошириш ҳамда фаолият кўрсата олмайдиган тизимлар ўрнини эгаллаш мақсадида ҳаракатланади. Обектнинг фуқаролар муҳофазасини ҳаракатланувчан кучлари асосан умумий отряди, кутқарув отряди ҳамда ишларни бажарувчи тизимлардан ташкил топган.

Фуқаролар муҳофазасининг техника воситалари ҳамда кучлари шикастланган ҳудудга жуда қисқа вақтда кириши, ҚБТИ ишларини муваффақиятли бажариши, замонавий техникадан унумли фойдаланиши, иш жараёнида қўл остидаги кучларни, тизимларни алмаштириб туриши ва бошқа ишларни бажариши лозим. Албатта, турли хилдаги техникалардан фойдаланмай шикастланган ҳудудда катта, унумли ишларни бажариб бўлмайди. Фақатгина механизмлар ёрдамигина, жумладан, қурилиш ва йўл машина ва механизмлари, коммунал-техника жиҳозлари ёрдамида, ер остида, бузилган, ёнаётган, газга тўлган иншоотлар ичида қолган, бузилган ҳимоя иншоотлари остида қолган фуқароларни кутқариш ва бошқа ишларни бажариш мумкин.

Бажариладиган ишларни тавсифига қараб механизмларни қуйидаги гуруҳларга бўлиш мумкин:

- босиб қолган ҳимоя иншоотларини очиш, тўсилиб қолган, босиб қолган жойларни очиш ва тозалаш, йўллари тозалашда ишлатиладиган машина ва механизмлар (экскаваторлар, тракторлар, булдозерлар, кранлар, юк ташувчи машиналар ва бошқалар).
- босиб қолган чиқиш жойлари тўсилиб қолган иншоотларда тешик очиш учун ишлатиладиган пневматик жиҳозлар (пармалайдиган ва уриб синдирадиган болғалар).
- металлларни кесувчи жиҳозлар.
- сув ҳайдайдиган механизмлар (насослар, сув сепадиган машиналар, ёнғинни ўчирувчи ва бошқалар)
- сув йўллари оқали ташувчи механизмлар (паромлар, трайлер-тягачлар, юк ташувчи притсеплар)
- таъмирловчи ва хизмат қилувчи жиҳозлар (таъмирловчи қисмлар, бензин, сув қуйиш, ёритувчи масканларда ва хизмат кўрсатувчи масканларда қўлланиладиган жиҳоз ва механизмлар).

ҚБТИ ишларини муваффақиятли бажаришда механизм ва машиналардан оқилона фойдаланишдан ташқари, разведка ишларини ўз вақтида ташкил этиб ўтказиши, кўрсатилган муддатда ишончли маълумотларга эга бўлиши, шикастланган ўчоқда бажарилиши лозим бўлган ишларга тузилмаларни жалб этилиши, ишларни бажаришда хавфсизлик қоидаларига риоя қилиниши, тузилма бошлиқларининг шикастланган ўчоқдаги ишларнинг тавсифини олдиндан ўрганиши, коммунал-энергетик ва технологик жараёнларга эътибор бериши, худудда сақланадиган КТЗМ ўрни, химоя иншоотларининг жойи, тавсифномаси ва бошқа вазифаларга катта эътибор берилади.

ҚБТИ ишлари ўша объектнинг фуқаро муҳофазаси штаби томонидан олдиндан режалаштирилади ва фавқулодда ҳолатда қўл остидаги кучлар, маблағлар, техникалар, бажарадиган иш ҳажми аниқлаштирилади.

Қутқарув ва бирламчи тиклаш ишларини шикастланган ўчоқда олиб бориш усуллари. Маълумки, ҚБТИни бажариш усуллари ва қоидалари, ўша шикастланган ўчоқда ҳаракатланувчан тузилмаларга ҳалакит берувчи омиллар даражасига қараб танланади. Жумладан, шикастланган иншоотларни тавсифига, коммунал, энергетик ва технологик тармоқлардаги авария даражасига, ўша жойдаги радиактив ва кимёвий зарарланиш даражаси ҳамда ёнғин микёсига қараб усуллар танланади. Чунки радиактив, кимёвий ва биологик шикастланган ўчоқларда шикастланиш ҳар хил даражада ва микёсда бўлганлигидан ҚБТИ усуллари ҳам ҳар хил тартибда қўлланилади. Масалан, ядровий шикастланган ўчоқда қолган одамларни қутқариш ва бошқа қутқарув ишларини бажариш учун биринчи навбатда, шикастланган иншоотлар, химоя иншоотларига борадиган йўл, йўлақларни очиш ва тозалаш ишлари амалга оширилади.

Бунинг учун бир томонлама ҳаракатланувчан йўллар 3-3,5 м кенгликда, икки томонлама ҳаракатланувчан йўллар учун эса 6-6,5 м кенгликда тозаланади ва очилади. Бундай йўлларда ҳар 150-200 м.га 15-20 м узунликдаги разездлар қўйилади. Йўл ва йўлақларни тозалашда барча механизмлар (булдозер, кранлар ва бошқалар) билан иш кўрилиб, ёнғинга қарши тузилмалар ҳам биргаликда ҳаракатланиб, ёнаётган иншоотларни ўчиради. Кейин бузилган бинолар, ер остида қолган одамлар ва ёнғинли уйда қолиб кетган фуқароларни қутқариш ҳарбийлашган фуқаро муҳофазаси қисмлари ва тузилмалари томонидан амалга оширилади, бунда ишга яроқли фуқаролар ҳам иштирок этадилар. Бунинг учун дарҳол разведка маълумотларига қараб иншоотларда қолган одамлар билан турли хил услублар орқали алоқа боғланади. Масалан, ҳаво кирадиган тешиklar, девор, эшик, сув ва иссиқлик таъминоти қувурларини тикқилатиш орқали. Ер остидаги, химоя иншоотларидаги одамларни қутқаришдан олдин унга ҳаво берилади. Бунинг учун ҳаво берувчи тешиklar тозаланади ёки деворлардан тешик ҳосил қилинади.

Бошпаналарини очиш усуллари, унинг тузулишига ва шикастланиш даражасига қараб танланади. Яъни иншоотнинг чидамлилиги, ён томонданми, қўшимча эшик томони очиладими, деворлари тешилиб, йўлакча ҳосил қилинадими ёки бошқа йўллари тайёрланадими, булар ўша иншоотнинг аҳволдан келиб чиққан ҳолда танланади. Кейин шу иншоотлардаги одамлар қутқарилиб, уларга тиббий ёрдам кўрсатилади.

Худди шунга ўхшаш ишлар тинчлик даврида ҳам, табиий офатлар, кучли ер силкиниши натижасида ҳам олиб борилади. Масалан, Афғонистон, Мексика, Арманистон, Ҳиндистон ва бошқа ер силкинишлари ни ёдга олиш мумкин. Бу ерларда ер остида қолган одамларни қутқаришда жуда катта (16 т) юк кўтаргичлари, прожекторлар туну кун ишладилар. Бузилган жойларда қолган одамларни 2-3 ҳафта давомида қутқарилган ва яшаётган фуқаролар борлиги аниқланган. Масалан, 1985 йил Мексикада бўлган ер силкиниши оқибатида 13 суткагача ҳаробалар остида қолиб кетган 4,5 минг одам қутқарилган. Арманистондаги ер силкинишида эса 5 кундан кейин қутқарилганлар сони 5398 кишини ташкил этган. Бу фалокатда Франция, Англия, АҚШ, Швейтсария ва бошқа давлатларнинг қутқарув қисмлари иштирок этдилар ва ўзларининг энг замонавий ускуналари ҳамда бошқа воситалардан фойдаланиши, бир қанча одамларни тирик сақлаб қолганлари маълум.

Юқорида айтиб ўтилган шикастланган ўчоқларда фақатгина қутқарув ишларини бажармасдан, бирламчи аварияни тиклов ишлари ҳам бажариладики, бунда қутқарув ишларига ҳалакит берувчи авариялар ҳамда янги фалокатларни келтириб чиқарувчи авария ва талофотланишларнинг олди олинади. Чунки булар оқибатида фуқаролар қўшимча талофот олишлари мумкин. Бунинг учун сув тармоғи канализатсияси, газ, электртармоқларидаги аварияни тузатувчи тузилмалар ҳам жалб қилинади. Албатта, бу ишларга умуммақсадли тузиламлар ҳам жалб этилади. Юқоридаги аварияларнинг олдини олишни асосий йўли бу шикастланган участкаларга сув, газ, электр ва бошқа сабаб бўлиши мумкин бўлган омилларни келишини тўсиш ҳисобланади. Бунда турли хилдаги тўсиш омилларидан фойдаланилади. Масалан, иншоотларнинг деворлари турли хилдаги тирговучлар орқали мустаҳкамланади, бузиладиганлар эса тамоман бузиб ташланади. Чунки бу ишларни қилмасдан туриб, одамларни қутқариш хавфли ҳисобланади.

Кимёвий шикастланган ўчоқда қутқарув ишларини бажариш бирмунча олдингисидан фаркланади. Бу ҳолатда биринчи навбатда огоҳлантириш белгиси «Кимёвий тревога» берилиб, дарҳол ўша жойга радиатсия, кимёвий ва тиббий разведка бўлимлари юборилади. Улар шикастланган жойни, вақтни, қўлланилган қурол турини (ёки захарли моддалар - КТЗМ), захарланган ҳудуд ўлчамини ва уни тарқалиш йўлини аниқлаб берадилар. Мана шуларга асосланиб бу объект фуқаролар муҳофазаси бошлиғи қарор қабул қилиб, ўзи қутқарув омилларини ҳамда кимёвий зарарланишни тўсиш омилларини ташкил этади. Бундай ҳолатларда қутқарув ишларига биринчи навбатда санитар дружиначилари, умумий отряд, зарарсизлантириш гуруҳлари ва механизатсия тузилмалари жалб этилади.

Бунда ҳар бир тизимлар аниқ вазифа ва техникалар, жиҳозлар билан таъминланади. Чунончи:

- Санитар ва қутқарув тузилмаларига иш жойларини, транспорт воситаларини, зарарланган одамларни ўчоқдан олиб чиқиш, бирламчи тиббий ёрдам кўрсатиш ва эвакуатсияни ташкил этиш вазифалари;

- Радиатсияга қарши (РҚ) ва кимёвий ҳимоя (КТҚ) ҳамда умумий тузилмаларга қутқарув ишларининг жойи, КТЗМ сақланадиган жойлардаги аварияни тўсиш ва захарланган иншоотларни, атроф-муҳитни дегазатсия қилиш ишлари;

- Зарарсизлантириш гуруҳларига дегазатсия бажариладиган иш жойлари, объектлари, дегазатсия қилувчи эритмаларни тайёрлаш ва машиналарни тўлдириш, дегазатсия ишларини олиб бориш юклатилади;

Кимёвий ўчоқда қутқарув ишларини бажариши лозим бўлган вазифалар олингандан кейин ҳар бир тузилма бошлиқлари ўз қўл остидаги фуқароларни яқка тартибдаги ҳимоя воситалари, антидотлар, ШКП-8 билан таъминлайдилар. Шундан кейин улар разведка, санитар дружина, РҚ ва КТҚ тузилмаларидан кейин иш жойларига бориб, вазифаларини бажаришга киришадилар. Бунда биринчи бўлиб зарарланган одамларга ёрдам кўрсатилади, яъни газниқоб кийдирилади, антидот берилиб, тиббий ёрдам кўрсатилади ва улар ҳар хил зарарланиш тоифаларига бўлиниб, сўнгра тиббиёт шохобчаларига эвакуатсия қилинади. Зарарсизлантирувчи тузилмалар, ҳамма йўллар, иншоотлар, техникалар дегазатсия қилинади. Шу тариқа кимёвий шикастланган ўчоқда қутқарув ишлари бажарилади.

Биологик шикастланган ўчоқда эса биологик разведка ва бактериал моддалар хили, карантин ёки обсерватсия режимини қўлланилиши; санитар-экспертиза, озик-овқат маҳсулотлари, сув, емларнинг захарланганлигини аниқлаш ва уларни зарарсизлантириш; эпидемияга қарши, санитар-гигиеник, ветеринария ишлари ва бошқа омиллар амалга оширилади.

Бу ишларни олиб боришда биологик шикастланган ўчоқда санитар-эпидемиологик маскан, ветеринария маскани, эпидемияга қарши ҳаракатланувчан отряд, шифохоналар, поликлиника, ветеринария тармоқлари ва бошқа медитсина тармоқлари жалб этилади. Улар биринчи навбатда оғир касаллик тарқатувчилардан сақлаш учун

профилактик омиллар олиб боришади. Бунда турли хилдаги таъсир этувчи антибиотиклардан ҳамда ШД-2 дан, газниқоблардан фойдаланилади.

Худудда касаллик тарқатувчининг аниқ тури топилгандан кейин, унга қарши махсус дорилардан фойдаланилади. Шундан кейин шикастланганларнинг касалланиш ҳолатига қараб ҳар хил даражада тузатиш муолажалари олиб борилади. Улар дарҳол касалхонага ётқизилади ва жуда оғирлари маълум жойга, махсус гуруҳлар ёрдамида эвакуатсия қилиниб ўша ерда даволанадилар.

Биологик ўчоқнинг тугатилиши у ердаги охирги одамни тузалиб кетиш вақти билан аниқланади. Биологик ўчоқда ҳаракатланувчан қисмлар, у ердаги юқувчан касаллик билан касалланмасликлари учун ҳамма омилларни олиб бориш керак, яъни касаллар билан мулоқатда бўлмаслик, иншоотлар, хоналар, атроф-муҳит зарарсизлантириб турилиши, кийим-кечакларни дезинфекция қилиб туриш ва ўзини санитар - қайта ишловдан ўтказиб туриш талаб этилади. Мана шуларга риоя қилиб, ҳаракатланувчи тузилмалар ҳеч қандай йўқотишсиз, ўз вазифаларини бажариб борадилар. Мураккаблашган шикастланиш ўчоғида ҚБТИ ни олиб бориш, алоҳида-алоҳида ўчоқларда олиб борилган ишларга нисбатан бир неча ўн баробар оғир ҳисобланади. Чунки бу ҳолатда вазият жуда мураккаб бўлиб, ўчоқдаги шикастлантирувчи омиллар турини аниқлаш жуда оғир ҳисобланади. Булардан ташқари, бундай ўчоқда бирор омилга қарши олиб бориладиган тадбирлар иккинчи омилга тамоман тесқари бўлиши мумкин. Масалан, хавфли эпидемия билан касалланган одамларни даволашда фойдаланиладиган карантин омили кучли бинар-хусусиятли кимёвий қуроллар ишлатилганда қўлланиладиган эвакуатсия ва бошқа воситалар. Мураккаблашган ўчоқда бирор услубий кўрсатма асосида эмас, ҚБТИни шароитини аниқ ўрганиш орқали, ўша ердаги вазиятдан келиб чиққан ҳолатда олиб борилади.

Ишлаб чиқариш тармоқларидаги аварияларда қутқарув ва тиклаш ишлари.

Ишлаб чиқариш жараёнларидаги авариялар тасадифан содир бўлиб, унинг қўлами тез кенгайди ҳамда инсонларнинг ҳаёт фаолиятига катта хавф солади. Ишлаб чиқаришдаги аварияларнинг содир бўлиши, кўпроқ ишлаб чиқариш жараёнининг хусусиятига боғлиқ бўлиб, кўпчилик ҳолларда бундай фалокатлар иккиламчи салбий таъсирларни юзага келтириб, атроф-муҳитга катта зарар келтиради. Масалан, бундай ҳолатлар нефтни қайта ишлаш, кимё, ёқилғиларни қайта ишлаш, кончилик саноат тармоқлари, биотехнологик жараёнлар кечадиган ҳамда КТЗМ ларни ташиш жараёнидаги хатоликлар натижасида кўпроқ юзага келади. Бундай фалокатлар юз берган объектдаги фуқароларни ва объект атрофида яшайдиган аҳолини ўз вақтида хабардор қилиш ҳамда уларни муҳофазасини ташкил этиш энг муҳим вазифалардан ҳисобланади. Бу вазифаларга жароҳат олган аҳолига тез тиббий ёрдам кўрсатиш ва уларни даволаш шохобчаларига жойлаштириш ишлари ҳам қиради.

Объектнинг аварияга учраган жойлари разведка қилиниб, ёнғин чиққан худудларда ёнғинни ўчириш ва уларнинг қўламини чеклаш ҳамда содир бўлиши мумкин бўлган бошқа нохуш вазиятларни олдини олиш ишлари олиб борилади. Аварияга учраган объектлардаги шикастланган бино, конструкциялардан, газга, тутунга тўлган иншоотлардан эҳтиёт бўлиш керак. Чунки, техника хавфсизлиги қоидаларига риоя қилмаслик инсон учун салбий ҳолатларга олиб келади. Шунинг учун ҳар қандай муҳофаза вазифаларини бажаришдан олдин қулаб тушиш эҳтимоли бор бўлган бино қисмларини мустаҳкамлаб ёки бузуб ташлаб, ундан кейин ҳаракат қилиш керак. Баъзи бир фалокатлар содир бўлганда ёқилғи ёки хавфли суюқликлар сиғимидан оқиб кетиши ва тарқалиши оқибатида кучли ёнғинлар, портлаш ҳодисаларининг келиб чиқишига ва ўз навбатида атроф-муҳитни захарланишига олиб келади. Шу сабабдан авария оқибатларини бартараф этиш ишларини олиб боришда бундай салбий ҳолатларга асосий эътиборни қаратиш лозим. Шунинг учун аварияга учраган объектларда иш олиб борилаётганда объект атрофи тўсиқлар билан ўралади, ҳамда кўрикчилар ёки кузатувчилар билан таъминланади.

Зарарланган объектларни махсус ишловдан ўтказиш. Душман томонидан қўлланилган қирғин қуроли оқибатида инсонлар, атроф-муҳит, сув, озиқ-овқатлар, техника, транспорт воситалари ва иншоотлар радиактив заррачалар, захарли моддалар ва бактериал моддалар билан зарарланиши мумкин. Шу сабабдан фуқароларни мана шу зарарланишдан сақлашда махсус ишлов бериш омиллари бажарилади. Махсус ишлов бериш омили - умумий қирғин қуроли талофотларини йўқотиш жараёнининг асосий қисмини ташкил этиб, у қутқарув ва тиклаш ишларини олиб боришда комплекс вазифаларни ўз ичига олади.

Махсус ишлов бериш омили - тўлиқ ҳамда қисман ишлов бериш хилларига бўлинади. Тўлиқ ишлов бериш омили дейилганда қўйилган вазифаларни бажаришда ҳеч қандай ҳимоя воситаларисиз амалга ошириш, яъни - хавфсиз шароит яратиш тушунилади. Қисман ишлов бериш омилларида эса қўйилган вазифаларни фақат терини ҳимояловчи воситаларсиз амалга ошириш шароити тушунилади. Махсус ишлов бериш омили - атроф-муҳитни зарарсизлантириш ҳамда фуқароларни санитар қайта ишлов беришдан ташкил топган.

Техника ва транспорт воситаларини зарарсизлантириш автосервис ва бошқа таъмирловчи корхоналарда амалга оширилади. Фуқароларни санитар ишловдан ўтказиш эса ҳаммом, душхона ва бошқа махсус ювиниш жойларида амалга оширилади. Зарарсизлантириш омилига дезактиватсия, дегазатсия ва дезинфекция жараёнлари киради.

Дезактиватсия дейилганда, зарарланган воситалардан (кийим-кечак, ҳимоя воситалари, сув, техника, транспорт воситалари) ҳамда иншоотлардаги радиактив моддаларни активлигини йўқотиш тушунилади. Дезактиватсиянинг тўлиқ ҳамда қисман хили мавжуд бўлиб, у асосан механик ва физик-кимёвий усул билан олиб борилади. Механик усулда - радиактив моддалар билан зарарланган сирт юзаларини артиш орқали йўқотилади. Физик-кимёвий усулда эса радиоактив моддалар турли хилдаги кимёвий модда эритмалари билан ювиш амалга оширилади. Дезактиватсияда асосан сув ишлатилиб, радиоактив моддаларнинг ювилувчанлигини оширишда, сирт-актив ҳамда комплекс ҳосил қилувчи моддалар, кислоталар ва ишқорлар ишлатилади. Булар: СФ-2, ОП-7, ОП-10, НазПО₄ трилон Б, шавел, лимон кислоталари ва унинг тузлардир.

Дегазатсия омили - захарловчи моддаларни парчалаб, зарарсиз моддалар ҳосил қилиши ҳамда уларнинг миқдорини камайтириш ҳисобланади. Дегазатсия омили махсус техникалар ёрдамида амалга оширилади. Дегазатсия қилувчи моддаларга кимёвий моддалар кириб, улар оксидловчи хлорли бирикмалар (гипохлоридлар, хлорамин) ва ишқорий бирикмалар (NaOH, сода, аммиак, аммиакли тузлар) киради. Бу бирикмаларнинг ҳаммаси эритма ҳолида ишлатилади.

Еритувчи сифатида: сув, дихлоретан, трихлоретан, бензин ишлатилади. Дегазатсия қилувчи эритма №1, 5 фоизли гексахлормеламин ёки 10 фоизли дихлорамин эритмаси иприт ва бошқа кимёвий қуроли зарарсизлантиришда ишлатилади. Дегазатсия қилувчи эритма №2, 2 фоиз NaOH, 5 фоизли моноетаноламин ва 20 фоиз аммиакли сув эритмасидан ташкил топиб, зоман типдаги захарловчиларни зарарсизлантиради. Терини касаллантирувчи ва асабни фалажловчи захарли моддаларни зарарсизлантиришда хлорли оҳак эритмаси ишлатилади.

Кимёвий қуроли билан зарарланган атроф-муҳит кимёвий ёки механик усулда дегазатсия қилинади. Кимёвий усул бўйича юқорида айтилганидек, дегазатсияловчи модда эритмалари билан қайта ишланади. Механик усулда эса зарарланган жойларнинг устки қисмлари (7-8 см қалинликда) олиб ташланади ёки ўша жойнинг устини қалин сомон, тахталар билан беркитилиб, ҳимоя қилинади. Дезактиватсия ва дегазатсия омилларининг тозалиги дозиметрик ва кимёвий асбоблар билан текширилади.

Дезинфекция омили – биологик шикастланиш ўчоғида олиб бориладиган зарарсизлантириш тадбирлари ҳисобланиб, уни олиб бориш усуллари ва қодалари иккинчи бобда батафсил келтирилган. Дезинфекция омилларининг тозалиги бактериологик усул орқали назорат қилинади.

Санитар қайта ишлаш. Бу омил махсус қайта ишлов бериш усулининг асосини ташкил этиб, у фуқароларни радиактив, захарловчи моддалар ва бактериал туманлар билан зарарланишнинг олдини олишда қўлланиладиган ҳар томонламали омилларидан ташкил топган. Санитар қайта ишлаш, қисман ва тўлиқ турларга бўлинади. Қисман санитар қайта ишлаш - барча кийим-кечак, якка тартибдаги химоя воситалари, очик қолган териларни механик усулда тозалаш ҳисобланади.

Тўлиқ санитар қайта ишлаш - тана аъзоларни зарарсизлантирувчи усулларни қўллаш (ювиш, дезинфекция қилиш) тушунилади. Бу барча тана аъзоларини, кийим-кечак, химоя воситалар ва бошқаларни зарарсизлантириш мақсадида қўлланилади. Бу усул бўйича шикастланган ҳудуддан чиққан фуқаролар, ишчи-хизматчилар, тузилмалар жалб қилинади.

Тўлиқ санитар қайта ишлаш омили махсус қурилган ювиниш шохобчаларида амалга оширилади. Бунда фуқаролар бир томондан кириб, кийим-кечак, химоя воситаларини ечиб, ювиниб, оғиз, кўз ичларини зарарсизлантириб, иккинчи томондан дозиметрик, кимёвий текширувдан ўтиб, сўнгра тоза кийим-кечак кийишади ҳамда иккинчи дозиметрик кўриқдан ўтилади. Зарарланган кийимлар, химоя воситалари, махсус усуллар ёрдамида зарарсизлантирилади.

Шикастланган ҳудуддан чиқишда юқорида айтилган муолажалар юқори савияда ўтказилса, зарарланиш миқёси шунча кичик ва талофотларга учрашнинг олди олинган бўлади.

Зарарланган жойларни зарарсизлантириш ишлар тамом бўлгандан сўнг ҳар бир фуқаро тўлиқ санитар қайта ишловдан ўтиши керак. Бу муолажа ҳаммомларда, душхоналарда ёки махсус ювиниш жойларида амалга ошириш керак. Бу жойларда зарарланган кийим-кечаклар, химоя воситалари, бир жойга эчилиб, кейин ювиниладиган хонага кирилади ва совун, мочалка билан ҳамма тери устилари зарарсизлантирилади. Ювиниб бўлгандан сўнг дозиметрик кўриқдан ўтилади ва янги зарарсизлантирилган кийим-кечак кийилади ҳамда иккинчи дозиметрик кўриқдан ўтилади. Мана шундай муолажалардан ўтган фуқаро, зарарли таъсирлар талофотларига учрамайди ва уни олдини олган бўлади.

Табийий офат, авария ва фожеаларда талафот кўрганларга тиббий ёрдамни ташкил этиш.

Маълумки, собиқ Иттифоқ даврида фавқулодда вазиятлар юз берганда жабрланганларга тиббий хизмат кўрсатиш тизими ўзининг самарасизлигини кўрсатди. Бунинг асосий сабаби, бир томондан тез тиббий ёрдам кўрсатиш билан тиббий таъминот (соғлиқни сақлаш муасасаларининг куч ва воситалари) имкониятлари ўртасидаги номутаносибликнинг барча соғлиқни сақлаш тизмларида юзага келиши бўлса, иккинчи томондан эса, тинчлик даврида бўладиган табиий офатлар, йирик авария ва ҳалокатлар оқибатида талафот олганларга тиббий ёрдам кўрсатиш етарли ташкил этилмаганлигидандир. Мана шу камчиликлар натижасида санитария талафоти оммавий тусга кириб, катта миқёсидаги ҳам моддий, ҳам маънавий зарарларни келтириб чиқарган ҳамда атроф-муҳитни издан чиқишига олиб келган. Бундай камчиликларни тугатиш мақсадида мамлакатимизда Президентимизнинг 1998 йил 10 ноябрдаги Фармонида мувофиқ 1999-2005 йилларда соғлиқни сақлаш тизимини ислоҳ қилишга мўлжалланган дастур қабул қилиниб, унда «Ҳалокатлар тиббиёти» хизматини ташкил этиш кўзда тутилган. Дастурда тез тиббий ёрдам хизматини ривожлантиришга катта эътибор берилган. Шуларга асосланган ҳолда, Тошкент шаҳрида Шошилинич Тиббий ёрдам Давлат Илмий Маркази (ШТЁДИМ) ташкил этилди. Ўз навбатида республиканинг барча вилоятларида ҳам ШТЁДИМнинг филиаллари ташкил этилиб, улар ШТЁДИМ таркибий қисмларини ташкил этади. Бу марказда асосан реаниматсия-жарроҳлик ва реаниматсия-интенсив даволаш муолажаларини бажаради. ШТЁДИМ ва унинг минтақави филиаллари таркибига тез тиббий ёрдам ва санитар авиатсияси хизматлари қиради. ШТЁДИМ

хузуридаги тез ёрдам хизматида 2 та бўлинма: 1 – тез ёрдам хизмати (доимий бригадалар) ва 2 – махсус ёрдам хизмати (реаниматсия бригадалари) фаолият кўрсатади.

Ҳалокатлар тиббий хизматининг асосий вазифаси шикастланган ўчоқларда авария-кутқариш ишларини олиб бориш ҳамда тиббий-санитария таъминоти самарадорлигини ошириш ҳисобланади. Яъни унинг бош мақсади - шикастланганларни иложи борича кўп қутқаришдир.

Ҳалокатлар тиббий хизмати, амалдаги тиббий хизматнинг куч ва воситаларидан самарали фойдаланади, у уч таркибий қисмдан ташкил топади. Биринчи қисмга – бошқарув тизими, бу тизим республика даражасида фаолият кўрсатиб, у соғлиқни сақлаш вазири бошчилигида турли вазирлик ва идоралар вакилларидан ташкил топган идоралараро мувофиқлаштирувчи ҳайъатдан иборат. Маҳаллий даражадаги бундай ҳайъатларга, соғлиқни сақлаш бошқармалари ва маҳаллий бўлимларнинг раҳбарлари бошчилик қилади.

Бошқарув тизимлари фавқулодда вазият юз берган вақтдан иш бошлаб то унинг оқибатлари тўлиқ бартараф этилгунча фаолият кўрсатадилар.

Ҳалокатлар тиббий хизматининг иккинчи таркибий қисмини – амалдаги тез тиббий ёрдам тизими ташкил этади. Ҳалокатлар тиббий хизматининг асосий бўғинини кечиктириб бўлмайдиган ихтисослашган тиббий ёрдам хизмати (1-босқич), ҳамда ШТЁДИМ, ва унинг минтақавий филиаллари ва туман марказий касалхоналари (2-босқич) ташкил этади. Бунда ШТЁДИМ – саралаш – эвакуатсия госпиталлари тарзида, туман марказий касалхоналари эса – ихтисослашган касалхоналар сифатида фаолият кўрсатади.

Ҳалокатлар тиббий хизматининг учинчи таркибий қисмини – ихтисослашган хизматлар ташкил этиб, у доимо тайёр турадиган махсус тузилмаларни ўз ичига олади. Бундай тузилмаларга: иккинчи босқични кучайтиришга мўлжалланган ихтисослашган шошилиш тиббий ёрдам бригадалари; 1-босқични кучайтиришга мўлжалланган шошилиш тиббий ёрдам бригадалари киради. Бу тузилмалар асосан ўртача ҳалокатлар содир бўлганда фаолият кўрсатади. Катта ҳалокатлар юз берганда захирада қолган, ихтисослашган кўчма госпиталлар ишга солинади.

Ҳалокатлар тиббий хизматининг асосий йўналишларидан бири аҳолига биринчи тиббий ёрдам кўрсатиш ҳамда фавқулодда вазиятларда хатти-ҳаракат қоидаларини ўргатишдан иборат.

«Ҳалокатлар тиббиёти» хизматининг ташкил этилиши ва унинг вазифалари.

Ҳалокат ва ҳалокатларда тиббий ёрдам кўрсатишни ташкил этишда ҳалокатнинг миқёси ва санитария талофотининг ҳажмига қараб белгиланади. Албатта таббий офат ёки катта ишлаб чиқариш авариялардан санитария талофоти катта миқёсида бўлганда, бунинг оқибатларини тугатишда махсус ёндошувлар талаб этилади. Жумладан, бундай ҳолатларда жабрланганларга иложи борича талофот ўчоғининг ўзида ёки унга яқин бўлган жойда тиббий ёрдам кўрсатилиши лозим бўлади.

Катта миқёсидаги фавқулодда вазиятларда тиббий ёрдамни ташкил этишда қуйидаги ишлар бажарилади:

- Шикастланган ўчоқларни тиббий разведка қилиш;
- Жабрланганларни қидириб топиш ва уларни қутқариш;
- Жабрланганларни саралаш;
- Жабрланганларни эвакуатсия қилиш;
- Тиббий ёрдам бериш ва даволаш.

Шикастланган ўчоқларни разведка қилишда – аҳолини сони, тиббий хизмат кучлари ва воситаларининг сони, талофот даражаси, йўллар ва сув манбаларининг мавжудлиги, ҳамда уларнинг аҳволи ҳақидаги маълумотлар олинади.

Жабрланганларни қисқа вақт мобайнида (бир неча соатдан – бир суткагача) қидириб топиш ва қутқариш талаб этилади, ҳамда иложи борича уларнинг ҳаётини сақлаб қолиш омиллари бажарилади. Бу омилларнинг бажарилишида қутқарув тизимларидан

ташқари, ўт ўчирувчилар, жамоат тартибини сақловчи, ҳарбий қисмларнинг ходимлари ҳамда кўнгилли фуқаролар бажарадилар.

Жабрланганларни саралаш тиббий хизматининг асосий вазифаси ҳисобланади. Саралаш – тиббий ёрдамнинг ҳажмини, турини, ҳамда ёрдам кўрсатишнинг кейинги босқичларини ҳисобга олиб, жабрланганларни транспортларда ташиш имкониятлари ва навбатини аниқлайди.

Жабрланганларни эвакуатсия қилиш – талофот олганларнинг шикастланган ўчоқлардан олиб чиқиш, уларга тиббий ёрдам кўрсатиш, ҳамда даволаш учун тиббиёт муассасаларига олиб бориш тадбирларидан иборат. Бунда тиббий ҳисобга олиш варақаси тўлдирилади ва ярадорларни транспорт воситалари (темир йўл, автомобил, сув ва ҳаво йўли) ёрдамида эвакуатсия қилинади.

Даволаш муассасаларига келтирилган сараланган жабрланганларга малакали ва ихтисослашган тиббий ёрдамлар кўрсатилади.

Шундай қилиб шикастланган ўчоқда қолган жабрланган аҳоли тиббий ёрдамнинг ҳамма турлари билан: биринчи тиббий ёрдам, биринчи шифокор ёрдами, малакали ва ихтисослашган тиббий ёрдами бирин кетин кўрсатилади.

Биринчи тиббий ёрдам. Шикастланган ўчоқларда талафот олган фуқароларга шу жойнинг ўзида ҳаётий кўрсаткичларга мувофиқ кўрсатиладиган биринчи тиббий ёрдам тушунилади. Ўз вақтида ва тўғри кўрсатилган биринчи тиббий ёрдам шикастланган одамнинг ҳаётини сақлаб қолади ва салбий оқибатлар ривожини олди олинади. 19-расмда айрим турдаги фавқулудда ходиса содир бўлганда кўрсатиладиган биринчи тиббий ёрдам усуллари келтирилган.

Албатта бу ерда фавқулудда вазиятнинг шикастловчи омилларни тўхтатиш (сувдан олиб чиқиш, ёнаётган кийимларни ўчириш, ёнаётган, газга тўлган уйлардан олиб чиқиш ва бошқалар) чораларни кўрган ҳолда хатти-ҳаракат қилиш керак.

Талафот олган кишини тиббий кўриқдан ўтказишда шифокор қуйидаги тартибдаги текширувларни ўтказиши:

- Оғиз бўшлиғи ва юқори нафас йўллари текшириш (оғизни бегона нарсалардан тозалаш);
- Нафас олиш ҳаракатларини текшириш (ўпкага сунъий нафас бериш ва юракни бевосита уқалаш);
- Қон томирлари бутунлигини аниқлаш (қон томирларидан оқаётган қонни тўхтатиш, айниқса артериал томирлардан);
- Юрак-қон томир тизимини текшириш (томир уришини);
- Сизги аъзоларини текшириш;
- Шикастланган кишини нутқини текшириш.

Биринчи тиббий ёрдам беришнинг энг қисқа вақти – шикастланган вақтдан бошлаб 30 минггача, нафас олиши тўхтаган бўлса 5-7 минутгача амалга оширилиши лозим. Захарланган ҳудудларда 30 минут ичида биринчи тиббий ёрдам кўрсатилса, уларнинг умумий аҳолининг оғирлашуви икки баробарга камаяди.

Демак, жароҳат олганларга тиббий ёрдам кўрсатиш вақти ниҳоятда муҳим ҳисобланади. Маълумотлар кўрсатишича, жараҳотланганларга бир соат мобайнида ёрдам кўрсатилмаса ўлимга сабаб бўлиш 30 фоизга, 3 соатгача ёрдам кўрсатилмаса 60 фоиз ва 6 соатгача ёрдам кўрсатилмаса 90 фоизгача ортади.

Биринчи тиббий ёрдамни жароҳат олган кишининг ўзи ёки унинг ёнида бўлганлар (аҳоли, сан дружиначилар ёки фуқаро муҳофазаси ходимлари) кўрсатади.

Биринчи шифокор ёрдами – жароҳатнинг жабрланганлар ҳаётига бевосита хавф солувчи оқибатларини бартараф қилиш, жароҳат инфекциясини янада ривож топишининг олдини олиш мақсадида шифокорлар бажарадиган даволаш – муҳофаза омилларидан иборат. Бундай ёрдамни умум шифокорлик тайёргарлиги бўлган ва ихтисослик жароҳ шифокорлари кўрсатади. Биринчи шифокор ёрдамини кўрсатиш вақти жароҳат олган

вақтдан бошлаб 3-6 соат ҳисобланади. Тиббий ёрдамнинг бу турини ҳамма ихтисосликдаги шифокорлар билишлари керак.

Малакали тиббий ёрдам – даволаш муассасаларида тегишли ихтисосликдаги шифокорлар амалга оширадиган жароҳат оқибатларини, биринчи галда ҳаёт учун хавfli оқибатларини бартараф қилиши, ривожлана бошлаган салбий оқибатларга қарши курашиш, жароҳатланганларни тўлиқ даволашга қаратилган жарроҳлик ва терапевтик тадбирлар мажмуасидир.

Ихтисослашган тиббий ёрдам – ихтисослашган даволаш муассасаларида одамнинг баъзи аъзолари ва тизимларидаги бузилишларини максимал даражада тиклаш мақсадида махсус аппаратлар ва ускуналардан фойдаланиб, мутахассис шифокорлар бажарадиган даволаш-муҳофаза тадбирлари мажмуасидан иборат.

Шундай қилиб, «Ҳалокатлар тиббиёти» хизмати тизимлари икки босқичли тизимда фаолият кўрсатадилар. Биринчи босқичда – бевосита ўчоқнинг ичида жабрланганларни қидириб топиш, уларга биринчи тиббий ва биринчи шифокор ёрдамини кўрсатиш, уларни тиббий эвакуатсия қилиш, ҳамда санитар-гигиеник ва эпидемияга қарши тадбирларни амалга оширадилар. Иккинчи босқичда эса жароҳатланганларга шифохоналарда малакали, ихтисослашган тиббий ёрдамни амалга оширади.

Назорат саволлар

1. Қутқарув ишлари нималардан иборат?
2. Тиклаш ишларига нималар киради?
3. Ядровий шикасланган ўчоқда қутқарув ва тиклов ишлари нималардан иборат бўлади?
4. Кимёвий шикастланган ўчоқда, қутқарув ва тиклов ишлари нималардан иборат?
5. Биологик шикастланган ўчоқда қандай кечиктириб бўлмайдиган ишлар бажарилади?
6. Зарарсизлантириш омилига қандай жараёнлар киради?
7. Махсус ишлов бериш омилининг моҳияти ва унинг турларини тушунтириб беринг.
9. Талафот кўрганларга тиббий ёрдамни ташкил этиш қандай бўлади?
10. Табиий офат рўй берганда санитар гигиена ва эпидемияга қарши қандай тадбирлар амалга оширилади ?

Фойдаланиладиган адабиётлар рўйхати

1. Ўзбекистон Республикасининг соҳага оид қонунлари: «Аҳолини ва ҳудудларни табиий ва техноген хусусиятли фавқулодда вазиятлардан муҳофаза қилиш тўғрисида» (20.08.1999 й.); «Гидротехника иншоотларнинг хавфсизлиги тўғрисида» ги (20.08.1999 й.), «Фуқаро муҳофазаси тўғрисида» ги (20.05.2000 й.) ; «Радиациявий хавфсизлик тўғрисида» ги (31.08.2000 й.); «Терроризмга қарши кураш тўғрисида»ги (15.12.2000 й.) қонунлар.

2. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг соҳага оид қарорлари: 4.03.1996 йилдаги «Ўзбекистон Республикаси Фавқулодда вазиятлар вазирлиги фаолиятини ташкил этиш масалалари тўғрисида» ги 143-сон; 23.12.1997 йилдаги «Ўзбекистон Республикаси Фавқулодда вазиятларда уларнинг олдини олиш ва ҳаракат қилиш давлат тизими тўғрисида»ги 558- сон; 7.10.1998 йилдаги «Ўзбекистон Республикаси аҳолисини фавқулодда вазиятлардан муҳофаза қилишга тайёрлаш тартиби тўғрисида»ги 427-сон; 27.10.1998 йилдаги «Табиий, техноген ва экологик тусдаги фавқулодда вазиятларнинг таснифи тўғрисида»ги 455- сон қарорлар.

3. М.Тожиёв, И.Нигматов, М.Илҳомов «Фавқулодда вазиятлар ва фуқаро муҳофазаси» ўқув қўлланма. Т., М.Ч. «Таълим манбаи», 2002 й.

4. Нигматов И., Тожийев М. “Фавкулудда вазиятлар ва фуқаро муҳофазаси”. Дарслик -Т., Иқтисод-молий, 2011 й.
5. Фуқаро муҳофазаси асослари (маъруза матнлари тўплами). Муаллифлар мажмуаси. Т., «Фуқаро муҳофазаси институти», 2003 й.
6. Раҳмонов И., Ваҳобов У., Ёқубов Н. “Фавкулудда ҳолатларда шикастланганарга бирламчи тиббий ёрдам кўрсатиш”, Т.: “ФАН”, 2004 й.
7. Юлдашев О., Хасанова О., Жалолов У., Турагалов Т., Артыков.А, Хусанова С. “Аварийно-спасательные работы”, Учеб. пособие. -Т.:2008 г
8. «Первая медицинская помощь на месте происшествия», Учеб.пособие для добровольных спасателей, Т.: «Международная стратегия снижения риска стихийных бедствий»,2008 г.

Интернет маълумотларн:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг Матбуот маркази сайти: www.press-service.uz
2. Ўзбекистон Республикаси Давлат Ҳокимияти портали: www.gov.uz
3. Аxborot-kommunikatsiya texnologiyalari izohli lug'ati, 2004, UNDP DDI: Programme www.lugat.uz, www.glossaiy.uz
4. Ўзбек интернет ресурсларининг каталоги: www.uz
5. Infocom.uz электрон журнали: www.infocom.uz
6. <http://www.bank.uz/uz/publisIVdoc/>
7. www.press-uz.info
8. www.ziyonet.uz
9. www.edu.uz
10. www.cottonginning.com

4-МАВЗУ: ТЕХНОГЕН ТУСДАГИ ФАВҚУЛОДДА ВАЗИЯТЛАР: ГИДРОТЕХНИК ИНШОТЛАРДАГИ АВАРИЯЛАР ВА ТАЛОФАТЛАР, УЛАР ОЛДИНИ ОЛИШ ЧОРАЛАРИ. (2-СОАТ).

Режа:

1. Техноген тусдаги фавқулодда вазиятларни келиб чиқишига сабабчи омиллар.
2. Гидротехник иншоотлардаги ёнғин чиқиш ва портлаш хавфи бўлган объектлардаги аварияларда олиб бориладиган чора-тадбирлар.

Таянч сўз ва иборалар: ер усти иншоотлари (дарё, кўл, канал ва ҳ.к), ер ости иншоотлари (ўтказувчи қувурлар, тунеллар), сув-энергетика иншоотлари, сув таъминоти иншоотлари, суғориш иншоотлари, чиқинди сувларни чиқариш иншоотлари, балиқчилик хўжалик иншоотлари, сув-спорт иншоотлари, ГЭС лар ва бошқа сув иншоотлари (тўғонлар ва бошқалар), сув ўтказиш иншоотлари (каналлар, тунеллар, қувур ўтказгичлар), тарновлар, осма қувурлар, ташландиқ сув иншоотлари (ортиқча сувни чиқариш учун), сув оқимини тартиблаш иншоотлари (сув оқимини тўғирловчи, дарё ва қирғоқ ўзанларини яхшиловчи ва бошқалар), балиқ хўжалиги иншоотлари (балиқ боқиш учун).

Техноген тусдаги фавқулодда вазиятларга 7 хил кўринишидаги фалокатлар кириб, улар Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 1998 йил 27 октябрдаги 455-сонли қарорида “Техноген, табиий ва экологик тусдаги фавқулодда вазиятлар таснифи”да кўрсатиб ўтилган.

Гидротехник иншоотлардаги авариялар :

Маълумки, Ўзбекистон Республикасида ҳозирги пайтда 53 та сув омбори, дарё сувларини истеъмолчиларга тақсимлаб берувчи 150 дан ортиқ сув тўғонлари, 28122 км узунликдаги магистрал каналлар ва бошқа сув иншоотлари мавжуд. Бундай иншоотлар ҳар қандай фавқулодда вазиятлар юз берганда (ҳарбий ҳолатда ҳам, тинчлик даврида ҳам) катта хавф туғдиради. Гидротехника иншоотларнинг айримлари катта шаҳарлар ва йирик аҳоли яшаш жойлари яқинида жойлашга бўлиб, юқори даражадаги хавфли объектлар ҳисобланади.

Гидротехник иншоотлари, кўрсаткичларига кўра ҳар хил бўлади:

1) жойлашган ўрнига кўра:

- а) ер усти иншоотлари (дарё, кўл, канал ва ҳ.к);
- б) ер ости иншоотлари (ўтказувчи қувурлар, тунеллар ва ҳ.к).

2) фойдаланиш мақсадига кўра:

- а) сув-энергетика иншоотлари;
- б) сув таъминоти иншоотлари;
- в) суғориш иншоотлари;
- г) чиқинди сувларни чиқариш иншоотлари;
- д) балиқчилик хўжалик иншоотлари;
- е) сув-спорт иншоотлари ва ҳ.к.

3) вазифасига қараб:

- а) ГЭС лар ва бошқа сув иншоотлари (тўғонлар ва бошқалар);
- б) сув ўтказиш иншоотлари (каналлар, тунеллар, қувур ўтказгичлар);
- в) тарновлар, осма қувурлар ва ҳ.к.;
- г) ташландиқ сув иншоотлари (ортиқча сувни чиқариш учун);
- д) сув оқимини тартиблаш иншоотлари (сув оқимини тўғирловчи, дарё ва қирғоқ ўзанларини яхшиловчи ва бошқалар);
- е) балиқ хўжалиги иншоотлари (балиқ боқиш учун).

Гидротехник иншоотларнинг бузилиши жуда ката хуудларни, жумладан: шаҳарлар ва аҳоли яшаш жойларни, саноат тармоқларини ва моддий ресурсларни сув остида қолишига олиб келиши мумкин, оқибатда жуда катта ҳам маънавий, ҳам моддий зарарларни олиб келишига сабаб бўлади. Жумладан, сув уриб кетган иншоотлар, автомобил ва темир йўллар, электр ва алоқа узатиш симларининг зарарланиши, чорва моллари, қишлоқ хўжалик экинлари ҳосили, экинзорлар ва бошқаларнинг нобуд бўлиши, хом-ашё, ёкилғи, озиқ-оқат маҳсулотлари, ўғитлар ва бошқа ресурсларни яроқсиз ҳолга келиши; аҳолини хавфсиз жойларга вақтинча эвакуатсия қилиш харажатлари; ерларнинг ҳосилдор қатламининг ювилиб кетиши; сув босган хуудларда озиқ-овқат, кийим-кечак, дори-дармон ва бошқа керакли маҳсулотларни олиб келиш харажатлари ва бошқа салбий талафотларга олиб келади.

Гидротехник иншоотлари қуйидаги таъсирлар натижасида бузилади:

- 1) табиий офатлар оқибатида (зилзила, кўчки, жала ёмғирлар ювиб кетиш ва бошқалар);
- 2) усқуналарнинг табиий емирилиши ва эскириши;
- 3) иншоотни лойиҳалаш ва қуришдаги хатоликлар;
- 4) сувларни ишлатиш қоидаларини бузилиши;
- 5) портлатишлар оқибатида (ҳарбий ҳаракатлар, террорчилик ва бошқалар).

Гидротехник иншоотларининг бузилиши натижасида муайян оқибатларга олиб келади, жумладан: Гидротехник иншооти ўз вазифасини бажармай қўйиши; сув тўлқинини инсонларга зарар етказиши ва турли иншоотларни бузилиши; хуудларни сув босиб, мол-мулкка, ерларга, моддий ресурсларга ва бошқа объектларга жиддий моддий зарар келтиради. Шунинг учун бундай иншоотлардан фойдаланувчи ташкилотлар зиммасига уларнинг хавфсизлигини таъминлаш мақсадида “Фуқаро муҳофазаси тўғрисида”ги қонунининг 8,9-моддаларида кўрсатиб ўтилган мажбуриятлар юкланган. Унга кўра бундай хавфли объектларни лойиҳалаш, қуриш ва ишлатиш давомида хавфсизлигини пасайиш сабабларини таҳлил этиш, содир бўлиши мумкин бўлган аварияни олдини олиш бўйича чора-тадбирларни ишлаб чиқиш ва бажариш, шунингдек бундай масалалар бўйича фавқулодда вазиятлар тизимлари билан ҳамкорлик қилиш таъкидлаб ўтилган.

Шу ўринда 2009 йил 17 августда Россиянинг “Саян- Шушенск” ГЕСида бўлган авария тўғрисидаги маълумотни таъкидлаб ўтиш жоиз. Ушбу гидроиншоот жуда баҳайбат қурилган бўлиб унинг узунлиги 1 км дан узун, баландлиги 250 м, гидростатик вазни 22 млн тоннани ташкил этади. ГЕС нинг аварияга учрашишининг сабаби, 1985 йилда гидроиншоотнинг энг баланд устунни дарз кетиб, Енесей дарёсининг бу қирғоғидан у қирғоғигача бўлган бутун тўғон танасида ёриқ пьайдо бўлган. Ёриқдан ҳар сонияда 550 литр сув оқиб ўта бошлаган ва натижада тўғон бетонининг емирилиши бошланган. Емирилиш жараёни 8 йил мобайнида давом этган ва 1996 йилдагина Франсуз мутахассислари томонидан ёриқ полимер материаллари билан яхлитлиги тикланган. Шу давр мобайнида (8 йил) иншоотнинг баъзи бир сексиялари 97 мм дан - 107 мм гача жойидан силжиган. Аммо, “Гидротехник иншоотлар хавфсизлиги” тўғрисидаги қонунга биноан, 108 мм га силжиш хавфсизлик нуқтаи назаридан “тахликали” ҳолат ҳисобланади. Шундай аянчли ҳолатга қарамасдан, гидроиншоотдан фойдаланиб келишлиги оқибатида тўғоннинг иккинчи агрегат қисимлари сочилиб қулаб тушган ва ёнғин пайдо бўлган. Бу авариянинг талафоти натижасида 100 дан зиёд фуқароларнинг қурбон бўлганлиги ва катта моддий зарар кўринганлиги маълум.

Гидротехник иншоотларда авария бўлмаслиги учун муҳофаза қилиниш чора-тадбирларини амалга ошириш зарур, жумладан:

- 1) Гидротехник иншоотларини лойиҳалаш ва қурилишда хатоликларга йўл қўймаслик;
- 2) Гидротехник иншоотларидан тўғри фойдаланиш;

- 3) Гидротехник иншоотларидаги белгиланган тадбирларни ва таъмирлаш ишларини ўз вақтида бажариш;
- 4) қирғоқ ва иншоот тубини мустаҳкамлаш ишларини ўтказиш;
- 5) Сув чиқаришда ва ғамлашда қонун қоидаларга риоя этиш (вақтга мос равишда тақсимланиши);
- 6) Қўшимча сув омборлари ёрдамида тошқин сувлар оқимини тартибга солиб туриш;
- 7) Гидротехник иншоотларидаги вазиятни доимо кузатиб туриш;
- 8) Гидротехник иншоотлари ҳудудини чет элли кишилар киришидан ишончли кўриқлаш;
- 9) Фалокатларга олиб келадиган ноқулай омиллар бўлиш эҳтимолини олдиндан айтиш тахминларини тузиш учун гидротехник шароитни мунтазам кузатиб бориш.

Гидротехник иншоотларидаги аварияларда фуқароларнинг хатти-харакатлари :

Гидротехник иншоотларидаги аварияда фуқаролар қуйидаги қоидаларни бажаришлари лозим:

- 1) Сув остида қоладиган ҳудуддаги фуқароларни, сув босиши мумкин бўлган ҳудудларни ва сув босиш вақтини шунингдек шикастловчи омилларини (сув уриб кетадиган тўлқин баландлиги ва тезлигини ва бошқаларни) яхши билишлари керак;
- 2) Аҳолининг ҳаммаси сув босиш хавфи туғилгандаги ва сув босгандаги хатти-харакатларга тайёрланган бўлишлари керак;
- 3) Аҳолининг ҳаммаси сув босиш эҳтимоли борлиги, сув босиш вақти, унинг чегаралари ҳақидаги ва эвакуатсия тартиби ҳақидаги тавсияларни вақтида олиши керак;
- 4) Хавф ҳақидаги хабар (огоҳлантириш) олинганда қуйидаги ишлар қилиниши керак:
 - дарҳол ҳужжатларни, қимматбаҳо ва керакли буюмларни, 2-3 кунлик озиқ-овқат ва ичимлик сувини ўзи билан олиш;
 - уйларни эҳтиёт ҳолатда (газ, сув, электр таъминотини ўчириши) қолдириши керак;
 - чорва молларини хавфсиз жойларга ўтказиб қўйиш;
- 5) Агар тўсатдан ҳалокатли сув босса:
 - сувнинг тўлқин зарбидан сақланиш учун мустаҳкам қурилган иншоотларнинг юқори қисмларига чиқилади;
 - олдиндан тайёрланган қутқарув воситасини (4-6 та бир литрли пластмасса идишлари осилган нажот камарини) тақиб олишади;
 - агар одам иморат ичида (юқори қисмларида) қолган бўлса, қаердалигини белгилаб, қутқарувчилар ёрдамга келиши учун оқ байроқ белгилари осиб қўйилади.

Назорат саволлар

1. Авариялар ва унга сабабчи бўлган омиллар нималардан иборат?
2. КТЗМ таъсиридаги аварияларда фуқаролар муҳофазасининг хатти-харакатларини тушунтиринг.
3. Фожеалар содир бўладиган тармоқлар ва уларнинг оқибатлари қандай бўлади?
4. Фожеа оқибатларини тугатишда фуқароларнинг хатти-харакатлари қандай бўлади?

Фойдаланиладиган адабиётлар рўйхати

1. Ўзбекистон Республикасининг соҳага оид қонунлари: «Аҳолини ва ҳудудларни табиий ва техноген хусусиятли фавқулодда вазиятлардан муҳофаза қилиш тўғрисида» (20.08.1999 й.); «Гидротехника иншоотларнинг хавфсизлиги тўғрисида» ги (20.08.1999 й.), «Фуқаро муҳофазаси тўғрисида» ги (20.05.2000 й.) ; «Радиациявий хавфсизлик тўғрисида» ги (31.08.2000 й.); «Терроризмга қарши кураш тўғрисида» ги (15.12.2000 й.) қонунлар.

2. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг соҳага оид қарорлари: 4.03.1996 йилдаги «Ўзбекистон Республикаси Фавқулодда вазиятлар вазирлиги фаолиятини ташкил этиш масалалари тўғрисида» ги 143-сон; 23.12.1997 йилдаги «Ўзбекистон Республикаси Фавқулодда вазиятларда уларнинг олдини олиш ва ҳаракат қилиш давлат тизими тўғрисида» ги 558- сон; 7.10.1998 йилдаги «Ўзбекистон Республикаси аҳолисини фавқулодда вазиятлардан муҳофаза қилишга тайёрлаш тартиби тўғрисида» ги 427-сон; 27.10.1998 йилдаги «Табиий, техноген ва экологик тусдаги фавқулодда вазиятларнинг таснифи тўғрисида» ги 455- сон қарорлар.

3. М.Тожиёв, И.Нигматов, М.Илҳомов «Фавқулодда вазиятлар ва фуқаро муҳофазаси» ўқув қўлланма. Т., М.Ч. «Таълим манбаи», 2002 й.

4. Нигматов И., Тожийёв М. «Фавқулодда вазиятлар ва фуқаро муҳофазаси». Дарслик -Т., Иқтисод-молий, 2011 й.

5. Фуқаро муҳофазаси асослари (маъруза матнлари тўплами). Муаллифлар мажмуаси. Т., «Фуқаро муҳофазаси институти», 2003 й.

6. Раҳмонов И., Ваҳобов У., Ёқубов Н. «Фавқулодда ҳолатларда шикастланганарга бирламчи тиббий ёрдам кўрсатиш», Т.: «ФАН», 2004 й.

7. Юлдашев О., Хасанова О., Жалолов У., Турагалов Т., Артыков.А, Хусанова С. «Аварийно-спасательные работы», Учеб. пособие. -Т.:2008 г

8. «Первая медицинская помощь на месте происшествия», Учеб.пособие для добровольных спасателей, Т.: «Международная стратегия снижения риска стихийных бедствий», 2008 г.

Интернет маълумотларн:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг Матбуот маркази сайти: www.press-service.uz

2. Ўзбекистон Республикаси Давлат Ҳокимияти портали: www.gov.uz

3. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari izohli lug'ati, 2004, UNDP DDI: Programme www.lugat.uz, www.glossaiy.uz

4. Ўзбек интернет ресурсларининг каталоги: www.uz

5. Infocom.uz электрон журнали: www.infocom.uz

6. <http://www.bank.uz/uz/publisIVdoc/>

7. www.press-uz.info

8. www.ziynet.uz

9. www.edu.uz

10. www.cottonginning.com

АМАЛИЙ МАШҒУЛОТ МАВЗУСИ

МАВЗУ: ФУҚАРОЛАРНИ ҲИМОЯ ҚИЛИШ УСЛУБИЁТЛАРИНИ ЎРГАНИШ. (2 СОАТ)

Ишдан мақсад :

- ФВ да фуқароларни ҳимоя қилиш усулларини ўрганиш;
- Фавқулодда вазиятларда шахсий ҳимоя воситаларидан фойдаланишни ўрганиш.

Ҳарбий даврда ҳам, тинчлик даврда ҳам фавқулодда вазият юз берганда фуқароларни сақлашнинг асосий услублари муайян тамойиллар асосида амалга оширилади. Фуқароларни муҳофаза қилишнинг асосий принциплари қуйидагилардан иборат:

1. Давлат органлари, вазирлик раҳбарияти ва халқ хўжалик объектларининг раҳбарлари томонидан фуқароларни муҳофаза қилиш омилларини доимий равишда амалга ошириш ва бошқариш.
2. Мамлакатнинг ҳар бир бурчагида, аҳоли яшаш жойларида, халқ хўжалиги тармоқларида, фуқароларни сақлашнинг омилларини олдиндан режалаштириш.
3. Ҳар бир жойнинг иқтисодий, сиёсий ва мудофаа қудратини ҳисобга олган ҳолда фуқаролар муҳофазасини режалаштириш ва амалга ошириш.
4. Фуқароларни муҳофаза қилишнинг омилларини ҳар бир жойнинг (республика, вилоят, шаҳар, ҳудуд, халқ хўжалиги тармоқлари) иқтисодий ва сотсиал ривожланиш режалари билан бирга амалга ошириш.

Фуқароларни муҳофаза қилишнинг услублари қуйидагилардан иборат:

1. Фуқароларни хавфли вазият хусусида ўз вақтида огоҳлантириш.
2. Радиатсияга ва кимёвий таъсирларга қарши (РҚ ва КТҚ) омиллар.
3. Ҳимоя иншоотларида сақлаш.
4. эвакуатсия омилларини ўтказиш (фуқароларни хавфли ҳудуддан, вақтинчалик узоклаштириш ёки тўлиқ узоклаштириш).
5. Шахсий сақловчи воситалардан фойдаланиш.

Фуқароларни фавқулодда вазият ҳақида огоҳлантириш. Фавқулодда вазиятларда фуқароларни ҳимоя қилишнинг ҳар томонлама омилларида алоҳида ўрин тутадиган услуб – бу фуқароларни ўз вақтида огоҳлантириш ҳисобланади. Огоҳлантириш радио, телевизор воситалари орқали амалга оширилади. Бунда фуқаролар сирена, ишлаб чиқариш гудоги, транспорт воситаларининг сигналлари ва бошқа белгилар орқали огоҳ этилади. Яни бу белгилар «ДИҚҚАТ, ҲАММАГА!» деган маънони англатади. Шу белгиларни эшитган ҳар бир фуқаро радио, телевизорларни қўйишлари зарур. Ҳар бир офат юз берганда, уларни фуқароларга ҳамда халқ хўжалигига кўрсатадиган таъсир хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда огоҳлантириш матнлари тузилади. Масалан: а) атом электр стансиясида юз берган авария ҳақида фуқаролар муҳофазаси қуйидаги тартибда аҳолини огоҳ қилади: Масалан .

«ДИҚҚАТ!», Фуқаро Муҳофазаси штабидан гапирамиз. Фуқаролар! Атом электр стансиясида авария содир бўлди. Шу АЕС атрофида жойлашган «УзБАТ» корхонаси, Ҳамза алоқа узатиш тармоғи, янги қурилаётган метро стансияси, Тошкент минерал сув қуйиш заводи ва уй-жойлар, маҳаллаларга радиоактив чангларнинг тушиши кутилмоқда. Шу ҳудудда яшовчи ҳамма фуқаролар ўзлари яшаётган уйларнинг герметиклигини (зичлигини) мустаҳкамлашлари, уй ҳайвонларини пана жойга киритишлари, озиқ-овқат маҳсулотларини, сувларни радиоактив

чанг тушишидан сақлашлари, ўзлари эса ёдли препаратдан қабул қилишлари керак. Кейинги хатти-ҳаракатлар фуқаролар муҳофазаси штаби йўриқномалари асосида боради»:

б) хавфли кимё заводидаги аварияда:

«Дикқат! Фуқаролар муҳофазаси штабидан гапирамиз. Фуқаролар! Чирчиқ кимё комбинатида одамга кучли таъсир этувчи захарли модда (КТЗМ) – аммиакнинг

тўкилиши оқибатида авария содир бўлди. Заҳарланган ҳаво Тошкент шаҳри томон тарқалмоқда. Кимёвий заҳарланиш ҳудудига ўша атрофдаги корхоналар ва аҳоли яшаш жойлари (корхона, маҳалла яшаш жойлари номлари кўрсатилади) киради.

Кимё корхонасига яқин бўлган ишлаб чиқариш тармоқларидаги ишчи-хизматчилар, маҳаллаларда яшовчилар ўз уйларини, иш жойларини хавфсиз ҳолатда қолдириб (газ, сув, электрни ўчиришлари), Тошкентга эвакуацияга тайёрлансинлар. Кимё корхонасидан узоқдаги корхоналар, маҳаллаларда (номлари кўрсатилади) яшовчилар ўз иш жойларида, уйларида қўшимча герметикликни таъминлаб сақланишлари лозим.

Радиация ва кимёвий таъсирларга қарши омиллар. РҚ ва КТҚ омиллар дейилганда ионлантирувчи нурлар (γ), заҳарли кимёвий моддалар ва одамга кучли таъсир этувчи моддалар (КТЗМ) таъсирини камайтиришга мўлжалланган комплекс омиллар тушунилади. РҚ ва КТҚ омилларида қуйидаги вазифалар кўзда тутилади:

а) радиациявий-кимёвий ҳолатни аниқлаш ва баҳолаш;
б) дозиметрик ва кимёвий назоратни ташкил этиш ва ўтказиш;
д) радиацияга қарши химояланиш режимларини ишлаб чиқиш;
е) радиоактив ва кимёвий шикастланишда фуқароларни химоялаш услублари ҳамда КТҚ омиллари билан таъминлаш (бунда газниқоблар, махсус кийим-кечаклар ва бошқа воситаларни йиғиш, сақлаш, тақсимлаш);

ф) радиоактив ва кимёвий шикастланиш оқибатларини тугатиш омиллари (махсус санитар қайта ишлаш, яшаш, ишлаш жойларини, иншоотларни зарарсизлантириш ва бошқа омиллар).

Радиацион ва кимёвий ҳолатни аниқлаш ва баҳолаш. Радиациявий-кимёвий ҳолатни баҳолаш – РҚ ва КТҚ омилларнинг асосини ташкил этиб, уни ўтказишдан мақсад:

– фуқаро муҳофазаси тизимларига кирувчи фуқароларнинг ишлаш қобилиятларини баҳолаш;

– ишчи-хизматчиларнинг иш фаолиятларини баҳолаш ва улардан фойдаланиш чегаралари;

– эвакуация даврида тиббий ёрдам кўрсатиш ҳажми;

– фуқароларни санитар-қайта ишловдан ўтказиш ҳажми;

– жиҳозларни, транспорт воситаларини, шахсий сақловчи воситаларни, кийим-кечакларни, иш жойларини дезактивация ва дегазация қилиш;

– радиациявий-кимёвий зарарланган ҳудудларда қолган сув, ем, озиқ-овқат ва бошқаларни қайта ишлаб фойдаланилади ва бошқа омиллар бажарилади.

Дозиметрик ва кимёвий ҳолатни баҳолаш – объектнинг фуқаролар муҳофазаси штаби, унинг тизимлари, жумладан, разведка бўлимлари амалга оширади.

Радиоактив шикастланган ҳудудда фуқароларни сақлаш. Радиоактив шикастланган ҳудудларда халқни сақлашнинг асосий қоидалари қуйидагилардан иборат:

– радиоактив шикастланиш хусусида огоҳлантириш;

– химоя иншоотларида сақлаш (бошпана, радиациядан сақловчи бошпана);

– шахсий сақловчи воситалардан фойдаланиш;

– радиациядан сақловчи препаратлардан (ШД-2) фойдаланиш;

– зарарланган сув ва емишлардан сақланиш;

– зарарланган жойларда фуқароларни сақлаш режимларига риоя қилиш;

– зарарланган жойлардан фуқароларни эвакуация қилиш;

– зарарланган ҳудудларга одамларни киритмаслик;

– фуқароларни санитар қайта ишловдан ўтказиш, кийим-кечак, техника, иншоотларни дезактивация қилиш.

Радиоактив моддалар билан зарарланган жойларда одамларнинг хатти ҳаракатлари радиациявий ҳолатдан келиб чиқиб аниқланади, бунда:

а) муайян зарарланган жойларда, одамлар, РСБда бир неча соатгача сақланишлари, сўнгра оддий иншоотларда бўлишлари тавсия этилади.

б) кучли зарарланган жойлардаги фуқаролар ҳимоя иншоотларида уч кунгача сақланишлари ва кейинги тўртинчи кунда оддий иншоотларда бўлишлари мумкин. Бундай ҳолатларда корхона ва масканлар алоҳида режимда ишлашлари, очиқ жойда ишловчилар эса бир неча соатдан, бир неча кунгача ишни тўхтатишлари зарур;

д) хавфли ва жуда хавфли шикастланишда фуқаролар ҳимоя иншоотларида уч кундан кам бўлмасликлари ҳамда оддий иншоотларда ташқарига чиқмасдан сақланишлари керак.

Кимёвий шикастланишда фуқароларни сақлаш. Хавфли кимёвий корхоналарда фуқароларни сақлашнинг асосий услублари қуйидагилардан иборат:

– кимёвий шикастланиш хавфи ҳақида огоҳлантириш;

– ҳимоя иншоотларида (бошпаналарда) сақланиш;

– шахсий ҳимоя воситаларидан фойдаланиш;

– антидод ва ШХП-8 ни қўллаш;

– шикастланган жойларда юриш-туриш режимларига риоя қилиш;

– зарарланган ҳудудлардаги одамларни эвакуатсия қилиш;

– фуқароларни санитар-қайта ишлаш, кийим-кечак, иншоотларни, транспорт ва техникаларни дегазатсия қилиш.

Кимёвий зарарланишда, биринчи навбатда, разведка ўтказилади: бунда авариянинг аниқ жойи, КТЗМ тури, ҳудуднинг шикастланиш даражаси, одамларнинг зарарланган ўчоқдан яқин-узоклиги, шамолнинг кучи ҳамда йўналишини ва бошқа кўрсаткичлар аниқланади. Заҳарланган фуқароларга биринчи ёрдам берилиб, тиббий ёрдам кўрсатиш шохобчаларига ётқизилади. Зарарланган озиқ-овқатлар, сув текширилиб, дегазатсия қилинади ёки йўқ қилиб юборилади. Зарарланган ҳудудда чекиш, ичиш, ҳимоя воситаларисиз юриш тақиқланади. Зарарланган ҳудуддан чиққанда, очиқ қолган терилар, шахсий ҳимоя воситалари, кийим-кечаклар ШХП-8 билан зарарсизлантирилади, сўнгра ўзлари тўлиқ санитар ишловдан ўтказилиб, кийим-кечаклар алмаштирилади.

Фуқароларни ҳимоя иншоотларида сақлаш. Республикамизда қабул қилинган «Аҳолини ва ҳудудларни табиий ҳамда техноген хусусиятли фавқулодда вазиятлардан муҳофаза қилиш тўғрисида»ги Қонуннинг 11-моддасида «Корхоналар, муассасалар ва ташкилотларнинг фавқулодда вазиятлардан муҳофаза қилиш соҳасидаги мажбуриятлар» да муҳофаза иншоотлари заруратга қараб олдиндан барпо этилишини таъминлашлари ҳамда уларни доимо шай ҳолатда сақлаб туришлари лозим, деб таъкидланган. Ҳимоя иншоотлари фуқароларни табиий офатлар, авария ва ҳалокат оқибатларидан ҳамда қирғин қуроллар таъсир омилларидан ва уларнинг иккиламчи таъсир омилларидан сақлайдиган бошпаналар ҳисобланади.

Ҳимоя иншоотлари қуйидагиларга бўлинади:

а) йўналишига кўра: фуқароларни сақлашга, бошқарув тизимларини жойлаштиришга мўлжалланган;

б) жойлашган ўрнига кўра; алоҳида жойлашган (метрополитенлар ва тоғ-кон қурилишлари);

д) қурилиш муддатига кўра – олдиндан қурилган ва тез қуриладиган;

е) ҳимоялаш даражасига кўра – бошпана, РСБ ва оддий бошпана (очиқ ёки ёпиқ ертўлалар).

Бошпанани қуришда қуйидаги талаблар қўйилади:

1) 3 суткадан кам бўлмаган муддатда сақлаш;

2) сув босмайдиган жойларда қуриш;

3) оқар сувлардан, канализатсия коммуникатсияларидан ҳамда қурилиш коммуникатсияларидан узокроқ жойларда қуриш;

4) чиқиш ва кириш эшикларининг бўлиши.

Бошпана маълум жиҳозлар билан жиҳозланиши шарт, жумладан: шамоллатгич, санитар-техник жиҳозлар, ҳаводаги захарли моддаларни, радиоактив бирикмаларни ва биологик воситаларни тозаловчи ускуналардан иборат бўлиши керак. Бошпана асосий ва қўшимча хоналардан ташкил топади. Асосий хоналарга – одамлар, бошқарув тизимлари, тиббий хизмат тизимлари жойлаштирилади, қўшимча хоналарда жиҳозлар, асбоб-ускуналар, озиқ - овқатлар, сув ва бошқа керакли воситалар жойлаштирилади. Бу бошпаналар жуда мустаҳкам қурилганлиги, герметиклиги юқорилиги ва санитар-гигиеник шароити бўлганлигидан аҳолини бир неча кун давомида беталафот сақлаши мумкин. Бошпаналар одамлар ётадиган ва туриб сақланадиган ҳолда бўлади. Туриб сақланадиган бошпаналар учун ишлаб чиқариш, маъмурий ва аҳоли яшайдиган баланд уйларнинг ертўлаларидан фойдаланилади. Бошпана жуда яхши герметик равишда қурилиши, Яни деворлари, хона бўлимлари жуда зич қилиб ишланиши зарур. Акс ҳолда ташқаридан радиоактив, кимёвий ва биологик захарловчилар ҳаво билан бирга кириши мумкин. Бошпанада камида иккита қарама-қарши томондан кирадиган эшик ва эҳтиёт эшиги бўлиши керак. Эшиклар тамбур типидида икки қаватли қилиб герметик равишда ёпиладиган бўлиши лозим. эшикнинг ташқи томони жуда мустаҳкам материалдан ясалади, сабаби, у ядро портлаганда чиқадиган тўлқин зарбидан сақлайди. Бошпаналар филтрлайдиган, ҳаво алмаштирадиган асбоб-ускуналар билан жиҳозланади. Уларда электр, алоқа, сув ҳамда канализация ва иситиш тармоқлари ҳам бўлиши керак. Бошпанада дозиметр, кимёвий разведка жиҳозлари, химояловчи воситалар, ўт ўчириш қуроллари, озиқ-овқатлар, сув захираси ва дори-дармонлар бўлиши шарт.

Агар фавқуллодда вазиятда алоҳида қурилган бошпаналар бўлмаганда тез жиҳозланиб фойдаланадиган бошпаналар қурилади. Бундай бошпаналарни метрополитенлар, ер ости йўллари, иншоотларнинг ертўлаларини керакли жиҳозлар билан жиҳозлаб тайёрланади.

Хавфли ҳудуддан хавфсиз ҳудудга эвакуация қилиш. Қирғин қуроллари таъсиридан сақлаш усулларида яна бири – бу фуқароларни фалокат юз берган жойдан вақтинчалик узоқлаштириш ёки буткул эвакуация қилиш ҳисобланади. Иш билан машғул бўлган одамларни ҳарбий вақтда вақтинчалик шаҳардан ташқари ҳудудга ёки бошқа қишлоққа кўчиришни биз узоқлаштириш деб биламиз. Эвакуация деганда ҳаммани бир вақтда бир яшаш жойидан иккинчи яшаш жойига доимий яшаш учун кўчирилиш тушунилади (асосан, ишламайдиган фуқаролар, пенсионерлар, болалар ва касаллар эвакуация қилинади). Эвакуация қилинганда алоҳида буйруқ бўлмагунча фуқаролар ўша жойда яшаб турадилар. Хавфсиз ҳудуд хавфли ҳудуддан бирмунча узоқ масофада жойлашган бўлиши ва аҳолига ҳеч қандай хавф туғдирмаслиги лозим. Яна хавфсиз ҳудуд темирйўл, автомобил йўлларига яқин, ишчи-хизматчиларнинг ишга бориши ва қайтиб келиши учун қулай бўлган жойларда ташкил этилади. Ишга боғлиқ бўлмаган ишчилар ҳудуддан узоқроқ ерга эвакуация қилинади.

Кўчириш ишларининг ҳаммаси эвакуация қилинадиганларнинг йиғиладиган жойидан ташкиллаштирилади. Йиғилиш жойлари (эвакуация пункти – ЭП) асосан, мактаблар, клублар ва бошқа жамоат иншоотлари бўлиши мумкин. Аҳолини кўчириш ҳақида маълумот олганда, дарҳол ишлаб чиқариш корхонаси, ўқув юртлари, корхоналар, милитсия органлари ҳамда радио, телевидение орқали одамлар хабардор қилинади. Йиғилган одамлар қайта ҳисоботдан ўтказилиб, гуруҳларга бўлинади, транспорт воситаларига таксимланиб, кўрсатилган вақт ичида хавфсиз ҳудудга етказилади. Эвакуация қилинган фуқаролар ўша ердаги ишлаб чиқариш корхоналарининг эвакуация қилинган қисмида ишлашлари мумкин.

Якка тартибда сақловчи воситалар ёрдамида фуқароларни муҳофаза қилиш. Якка тартибда сақловчи воситалар инсон танасига, ички органларига, терисига ва кийим-кечакларига радиоактив моддалар, захарли бирикмалар ва биологик туманлар

тушишидан сақлайди. Якка тартибда сақловчи воситалар қўлланилишига кўра: терини сақловчи, нафас органларини, юз-кўзни сақловчи турларга бўлинади. Бундан ташқари, филтрловчи ва изолирловчи хилларга бўлинади. Бундай воситаларга тиббий сақловчи воситалар ҳам кирилади. Нафас органларини сақловчи воситаларга газниқоблар, респераторлар, матоли ниқоблар, пахта, докали такқичлар кирилади.

Газниқоблар – нафас йўллари, юз ва кўзни ҳар хил заҳарли таъсирлардан сақлайди, газниқоблар филтрловчи ва изолирловчи хилларга бўлинади. Фуқаро муҳофазаси бўйича қуйидаги филтрловчи газниқоблар: ГП-5, ГП-5М, ГП-7, ГП-7В; болалар учун – ПДФШ, ПДФ-Д, ПДФ-2Ш, ПДФ-2Д ва БХКдан фойдаланилади.

Болалар химоя камераси (БХК) 1,5 ёшгача бўлган болаларни заҳарли бирикмалар, радиоактив моддалар ва биологик таъсирлардан сақлайди. БХК таркибига: химоя камераси, атмосфера ёғинларидан сақловчи ёпинчиқ, картонли кути ва камерани сақловчи гилоф кирилади.

Газниқобларнинг ўлчами 2 хил усулда аниқланади:

а) юзнинг ўлчамини аниқлаш орқали;

б) даҳан билан қош суяги орасидаги масофани ўлчаш орқали.

Биринчи услуб билан 0-ўлчам 63 см гача, 1-ўлчам 63,5–65,5 см гача, 2-ўлчам 66–68 см гача, 3-ўлчам 68,5–70,5 см ва 4-ўлчам 71 см ва ундан катта.

Респераторлар асосан радиоактив ва механик чанглардан нафас органларини сақловчи восита ҳисобланади. Фуқаролар муҳофазасида асосан Р-2 ва ШБ-1 русумли респераторлар ишлатилади. Респератор Р-2 филтрловчи ярим ниқоб ва маҳкамловчи тасмадан иборат. Ниқобда 3 та клапан: 2 таси нафас олиш учун ва биттаси нафас чиқариш учун хизмат қилади.

Респератор Р-2 уч хил ўлчамда чиқарилиб, унинг ўлчами юз баландлигини ўлчаш орқали аниқланади. 1-ўлчам 99–109 мм, 2-ўлчам 109–119 мм ва 3-ўлчам 119 дан катта. Болалар учун респератор нол ўлчамда чиқарилади.

Матоли ниқоблар – нафас органларини сақловчи воситаларнинг асосий услуги саналиб, у радиоактив моддалардан, биологик туманлардан сақловчи восита ҳисобланади. Лекин бу восита заҳарли моддалардан сақлай олмайди.

Бундай воситаларни ҳар бир фуқаро зич тўқилган матолардан ўзи тайёрлаши мумкин ва унинг русуми ММ-1 деб аталади. Яна нафас органларини сақловчи оддий воситалар қаторига пахта, докали такқичлар ҳам кирилади.

Терини сақловчи воситалар ҳам сақлаш даражасига кўра: филтрловчи ва изолирловчи хилларга бўлинади. Изолирловчи терини сақловчи воситалар ҳаво ўтказмайдиган резинали эластик материаллардан (масалан, ПВХ) тайёрланади. Улар герметик ва ногерметик ҳолда бўлади. Герметик воситалар бутун тери аъзоларини беркитиб, заҳарли моддаларнинг буғи ва томчиларидан бутунлай сақлайди. Герметик бўлмаган воситалар эса фақат заҳарли моддаларнинг томчиларидан сақлайди. Изолирловчи терини сақловчи воситаларга: комбинезон ва камзул, енгил химоя костюми Л-1 ва умумқўшин химоя жамламаси кирилади. Химоя комбинезони – битта қилиб тикилган куртқа, шим ва бош кийимдан ташкил топган.

Химоя комбинезони ва костюми одамларнинг тузилишига кўра 3 ўлчамда ишлаб чиқарилади: 1-ўлчам 166 см гача, 2-ўлчам 165–172, 3-ўлчам 172 см дан юқори.

Кимёвий заҳарловчиларга қарши якка тартибдаги пакет (ШКП-8) ишлатилади. Бу восита ҳар бир одамда бўлиши шарт. Бу пакет кимёвий заҳарловчилар терига, кийимларга, шахсий сақловчи воситаларга тушганда зарарсизлантиришда фойдаланилади. Бу пакетда дегазатсия қилувчи идиш эритмаси ва тўртта пахта докали тампон бўлиб, булар полиетилен қопчада герметик жойлаштирилган бўлади.

1-Топшириқ: Берилган топшириқ вариантлари бўйича ФВ юзага келганда фуқароларни қандай ҳимоя воситалари ва усуллари билан ҳимоялаш зарурлигини таҳлил қилинг:

ФВ турлари	Вариантлар									
	1,20	2,19	3,18	4,17	5,16,	6,15	7,14	8,13	9,12	10,11
Фуқароларни ФВ хусусида огоҳлантириш (матн тузиш)	X									
Фуқароларни ҳимоя иншоотларида сақлаш қоидалари.		X								
Аҳолини хавфсиз ҳудудларга эвакуатсия қилиш тартиби ва қоидалари			X							X
Шахсий сақловчи воситалар қандай ҳолатларда қўлланилади				X					X	
Терини ҳимоя қилувчи воситаларнинг қўлланилиши, турлари, хусусиятлари, ва уларга қўйиладиган талаблар					X			X		
Шахсий дорихонанинг (ШД2) тузилиши ва қўлланилиши						X	X			

МАВЗУ: ФАВҚУЛОДДА ВАЗИЯТЛАРДА ШИКАСТЛАНГАН ЎЧОҚЛАРДА ҚУТҚАРУВ ВА БИРЛАМЧИ ТИКЛОВ ИШЛАРИНИ ТАШКИЛ ЭТИШ (2 СОАТ)

Ишдан мақсад :

- Табиий офатлар юз берганда олиб бориладиган қутқарув ва тиклов ишлари ўтказишни ўрганиш
- Зилзила оқибатларини бартараф этиш ишларини ташкил этишни ўрганиш
- Сув тошқини, кўчки ва сел офати оқибатларини бартараф этиш тадбирларини ўрганиш
- Авария ва ҳалокат оқибатларини бартараф этиш қоидаларини ўрганиш

Табиий офатлар, ишлаб чиқариш авариялари ва ҳалокатлар юз берганда катта миқёсдаги кулфатларга олиб келади ҳамда кўплаб инсонларнинг ҳаётига зомин бўлади. Агар бу фалокатлар ўз вақтида бартараф қилинмас экан уларнинг қамрови миллий, ҳатто, трансчегаравий даражадаги фавқулодда вазиятларни келтириб чиқариши мумкин. Фавқулодда вазиятларни бартараф этиш – фавқулодда вазиятлар юзага келганда

Ўтказиладиган чора-тадбирлар, жумладан, инсонларнинг соғлиғини ва ҳаётини сақлаш, атроф-муҳитга етказиладиган зарар ва моддий йўқотишлар миқдорини камайтириш, фавқулодда вазиятлар юз берган ҳудудларни ҳалқага олиш, хавф хусусида аҳолини ўз вақтида огоҳлантириш, иқтисодёт тармоқларининг барқарор ишлашини таъминлаш, юзага келадиган хавфли омиллар таъсирини тугатишга қаратилган авария-қутқарув ва бошқа кечиктириб бўлмас тиклов ишларининг мажмуасидан иборат. Мазкур мажмуани ташкил қилувчи омилларнинг энг асосий тури – бу фавқулодда вазиятларни бартараф этишда ўтказиладиган авария-қутқарув ва бошқа кечиктириб бўлмас ишлар (ҚБТИ) ҳисобланади. Чунки табиий офатлар, ишлаб чиқариш авариялари ва ҳалокатлар ўзининг тўсатдан юзага келиши билан ҳамда келтирадиган зарарлари билан хавфли. Бу ҳалокатларнинг олдини олувчи ва бошқа зарурий чора-тадбирлар қанчалик тез бажарилса, уларнинг талафотга олиб келувчи таъсирларини бартараф этиш шунчалик осон кечади. Бунинг учун авария-қутқарув ва бошқа кечиктириб бўлмайдиган ишларни олиб борувчи кучлар ва воситалар тайёр бўлиши лозим. ҚБТИ ишларини олиб боришда раҳбарлар таркиби, ишларни олиб борувчи мутахассислар ҳам мазкур ишларни ташкиллаштириш ва олиб бориш, юз берган фавқулодда вазиятларнинг моҳиятини, мазмунини яхши билишлари ва бажариладиган тадбирлар бўйича амалий кўникмаларга эга бўлишлари шарт. Табиий ва техноген хусусиятли фавқулодда вазиятларда қуйидаги авария-қутқарув ишлари бажарилади:

- тизимларнинг ҳаракатланиш йўналиши ва бажариладиган ишлар кўламини аниқлаш;
- тизимларнинг ҳаракат йўналишида ва бажариладиган иш ҳудудларидаги ёнғинни ҳалқага олиш ва ўчириш;
- жабрланувчиларни қидириб топиш ва уларни қутқариш;
- вайрон бўлган, бузилган, ёнғинли, сув босган, газга, тутунга тўлган объектларда қолган фуқароларни қутқариш;
- жабрланганларга биринчи тиббий ва биринчи шифокор ёрдамини кўрсатиш ва уларни даволаш муассасаларига эвакуатсия қилиш;
- аҳолини хавфли ҳудудлардан хавфсиз ҳудудларга кўчириш;
- шикастланган ўчоқларда зарурий санитария-гигиена ва эпидемияга қарши тадбирларни ташкил этиш;
- аҳолини сув, озиқ-овқат ва бошқа биринчи эҳтиёж буюмлари билан таъминлаш.

Бошқа кечиктириб бўлмайдиган ишлар (тиклов ишлари) қуйидагилардан ташкил топган:

- юк ташиш йўллари ва вайроналардан ўтиш жойларини тозалаш;
- қутқарув ишларини олиб боришда газли, электрли, сувли канализатсия ва технологик тизимлардаги аварияларни тўсиш ва тиклаш ишлари;
- ҳаракат хавфсизлигига ва қутқарув ишларини олиб боришга тўсқинлик қилувчи иншоотларни бузиш ёки уни мустаҳкамлаш;
- алоқа ва коммунал-энергетик тармоқлардаги фалокатларни тузатиш ҳамда тиклаш ва бошқа ишлар.

Демак, тиклов ишларини олиб боришдан мақсад – тизимлар ҳаракатланадиган йўллارни тозалаш, алоқа, транспорт, коммунал-энергетик, технологик тизимлардаги бузилишларни ва фалокат оқибатларини тўсиш ва уларни тиклаш йўли билан қутқарув ишларини ўтказиш учун шарт-шароитлар яратишдан ҳамда шикастланган ҳудудларда аҳолини хавфсиз яшаш шароитини ташкил этишдан иборат.

Зилзила оқибатларини бартараф этиш. Зилзила оқибатларини бартараф этиш билан боғлиқ қутқарув ва тиклов ишларининг кетма-кетлиги ҳамда муддатлари зилзила ҳудудида жойлашган шаҳар (объект) нинг фуқаро муҳофазаси бошлиғи томонидан белгиланади. Офат оқибатида юзага келган вайрона хусусиятини аниқлашда иншоотларнинг мустаҳкамлик даражаси, одамларни қутқариш бўйича бажариладиган

ишларнинг тартиби ва ҳажмини аниқлаш учун текшириш (экспертиза) ишлари ташкил этилади. Бунда қуйидаги кўрсаткичларни аниқлаш лозим:

- объектларга тизимлар ҳаракатининг энг қисқа ва энг хавфсиз йўлларини;
- коммунал-энергетик тармоқлар, бино-иншоот ва қурилмаларнинг вайронагарчилик даражаларини;
- жабрланганларнинг турган жойи ва уларга етадиган хавф даражасини;
- вайроналарни ажратиш ва улардан жабрланганларни олиб чиқаришни;
- жабрланганларни қулай жойларга эвакуатсия қилишни;
- ичимлик ва хўжалик эҳтиёжлари учун фойдаланадиган сув манбаларининг ҳолатини;
- қутқарув ишларини амалга оширишнинг шароитлари ва кетма-кетлигини;
- механизматсия воситаларидан фойдаланиш қоидаларини;
- портлатиш ишларини олиб бориш имкониятлари ва ҳоказоларни аниқлаштириш талаб этилади.

Зилзила натижасида вайроналар тагида, тупроқ остида, қулаш хавфи мавжуд бўлган иншоотлардаги, ёнғин чиқаётган бинода қолган одамларни қутқаришга дарҳол киришилади. Бунинг учун шикастланиш ҳудудларига ФВДТ тизимлари тезда киритилади. Вайроналар тагидаги жабрланувчиларни топиш учун қутқарув тизимлари вайрона ҳудудини, вайрон бўлган бино ва иншоотларнинг ҳолатини тўлиқ ўрганиб, сўнгра вайроналар остида қолган одамлар билан музокара ёки тақиллатиш усули билан алоқа ўрнатилиб, сўнгра уларни қутқарадилар. Жабрланувчилар тепасидаги иншоот вайроналарини ажратишда хавфсизлик чораларига қатъиян риоя қилиш керак. Сабаби агар вайрона мустаҳкам бўлмаса ёки иншоот конструкциялари ўртасидаги боғловчи элементлар бузилган бўлса, элементларнинг ўз-ўзидан силжиши ёки вайрона вазни чўкиши мумкин, бу эса қутқарувчиларга ҳам, жабрланувчиларга ҳам хавф туғдириши мумкин. Шунинг учун вайроналардан одамларни қутқаришда бузилган иншоотларнинг йирик элементларини қаттиқ тортиш, қимирлатиш ёки кучли зарбалар беришга йўл қўймаслик даркор. Шунингдек, вайроналар ичидан ёки қурилиш элементлари (парча плита) остидан одамларни олиб чиқишда вайрона элементларини ҳам силжитиш керак эмас, чунки булар жабрланувчиларга қўшимча жароҳатлар етказиши мумкин. Жабрланувчиларни қутқаришда, биринчи навбатда, жабрланувчининг боши ва танасининг юқори қисми чиқариб олиниб, сўнгра танасини босиб қолган қурилиш парчаларидан озод қилинади ва унга биринчи тиббий ёрдам кўрсатилади. Ҳозирги даврда вайроналар остидаги жабрланувчиларни қидириб топишда қутқарув воситаларининг янги турлари қўлланилмоқда. Жумладан, жабрланувчилар чиқарадиган товушларни аниқлайдиган электрон мослама – геофонлар ишлатилмоқда. Бундай мосламаларнинг баъзи турлари шундай сезгирки, ҳатто, улар одамнинг юрак уриши бўйича ҳам топишга қодир. Шунинг учун қутқарувчилар одамларни қидириб топишда доимо «гинчилик соати»ни ўтказадилар. «Гинчилик соати» вақти мобайнида ҳеч қандай ускуна, жиҳоз, техникалар ишлатилмаслиги лозим бўлади. Қутқарув ишларини олиб боришда махсус ўргатилган итларнинг ёрдами ҳам яхши натижаларни кўрсатяпти. Бу турдаги итлар икки млн. га яқин ҳидни фарқлай олиш хусусиятига эга, шунинг учун ҳам улар қор-ёмғир, тупроқ, бино парчалари остида қолган одамларни қидириб топишда бошқа замонавий услублардан устунлик даражаси юқори ҳисобланади. Шуларга асосланган ҳолда Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг қарорига кўра 1998-йил 5-сентябрда ФВВ таркибида «кинология» хизмати ташкил этилган. Кинология хизматининг асосий вазифаси – итларни хизматга тайёрлашни ташкил этиш ва ҳар қандай экстремал вазиятларда жабрланганларни қидириб топишдан иборат.

Сув тошқини, кўчки ва сел офатлари оқибатларини баргараф қилиш. Сув тошқини хавфи туғилган тақдирда, ҳудуднинг фуқаро муҳофазаси бошлиғи қарорига биноан бошқарув пунктлари тайёр ҳолга келтирилиб, масъулияли мансабдор шахсларнинг кеча-юкундуз навбатчилиги ташкил этилади.

ФВДТнинг сув тошқини хавфидаги вазифалари куйидагилардан иборат:

- сув тошқини хавфи тўғрисидаги маълумотни ФМнинг органларига ва аҳолига етказиш;
- кузатув ва назоратни кучайтириш;
- сув тошқинида фаолият кўрсатувчи куч ва воситалар ҳолатини аниқлаш ҳамда сув босган ҳудудларда кутқарув ишларини олиб боориш учун тайёр ҳолга келтириш;
- аҳолини, моддий ва маданий бойликларини хавфли ҳудуддан хавфсиз ҳудудга кўчириш;
- сув тошқини ҳудудларидаги корхона ва ташкилотлар фаолиятини қисман чеклаш ёки вақтинчалик тўхтатиш;
- ўзаро ҳамкорлик режалари бўйича ёрдамга бириктирилган Қуролли Кучлар бўлимлари билан алоқа ўрнатиш ва бошқалар.

Кутқарув ишлари учун ҳудуднинг тегишли куч ва воситалари ҳамда фуқаро муҳофазасининг юқори ташкилотлари томонидан ажратилган кучлар ва воситалар, шунингдек, корхона ва ташкилотларнинг сузиш воситалари жалб қилинади. Жумладан, катер, мотоқайиқ ва бошқа воситалар илан таъминланган кутқарув отрядлари одамларни сув босган ҳудудлардан кутқариш, эвакуатсия қилинишга жалб этилади. Сув тошқинида кутқарув ишларини олиб бориш учун жалб қилинадиган кутқарувчилар сувда ҳаракатланиш қоидаларини ҳамда одамларни ва чўкаётганларни кутқариш, уларга биринчи тиббий ёрдам кўрсатиш усулларини билишлари шарт. Сузиш воситаларида ҳаракатланувчи тизимлар, иплар, кутқариш айланмаси ва бошқа зарурий жиҳоз ҳамда воситалар билан таъминланиши лозим, шунингдек, сувдаги одамларни кутқаришда ишпирик этувчи шахсий таркиб ҳимояланган кийимларда бўлиши шарт. Сув тошқинларидаги кутқарув ишлари сув босган ҳудудлардаги одамларни топиш, уларни сузиш воситаларига ёки вертолётларга ўтказиш ва хавфсиз жойга эвакуатсия қилишдан иборат. Зарурат бўлса, жабрланувчиларга биринчи тиббий ёрдам ўрсатилади. Сўнгра сув тошқинига учраган жиҳозлар, моддий ва маданий бойликларни кутқариш ҳамда сувдан чиқариб олишга киришилади.

Сел ва кўчки офатлари оқибатларини бартараф этишда, энг аввало, бу офатларни олдиндан характерловчи белгиларини ўз вақтида аниқлаш, уларнинг миқёсини чамалаш, аҳолини хавф тўғрисида огоҳ этиш муҳим аҳамият касб этади. Чунки бу белгилар қанчалик олдин аниқланса, офат келтирадиган зарарларни шунчалик камайтиришга эришилади. Кўп ҳолларда сел оқими хавфи тўғрисида аҳоли 10 дақиқалар олдин, камдан кам ҳолларда эса 1–2 соат олдин огоҳлантирилиши мумкин.

Сел хавфида селнинг аҳоли пунктларига келиш йўлларидаги тўсиқлар мустаҳкамланади, қўшимча тупроқ тўсиқлари, сел таркибидаги бегона жисмларни ушлаб қолиш учун вақтинчалик деворлар, сел пистирмалари, сувнинг ўзини ўтказиб юборувчи трубалар ва бошқалар ташкил қилинади. Сел хавфи туғилганда аҳоли хавфли ҳудудлардан хавфсиз ҳудудларга эвакуатсия қилинади. Бунда одамлар билан бирга моддий бойликлар ва қишлоқ хўжалик ҳайвонлари ҳам олиб чиқилади. Яқинлашиб келаётган сел оқими ёки кўчки тўғрисидаги хабарни эшитган ҳар бир фуқаро, тезда уйларини, иш жойларини эҳтиёт ҳолатда қолдириб, тарк этишлари лозим бўлади. Бунда уйларидаги ёки иш жойларидаги иситгичларни ўчиришлари, газ кранларини ёпишлари, электр ва электр жиҳозларини ўчиришлари керак. Булар ёнғин пайдо бўлишини олдини олади.

Ишлаб чиқариш авариялари ва ҳалокатлар оқибатларини бартараф этиш. Ишлаб чиқаришдаги йирик авариялар ва ҳалокатлар тўсатдан пайдо бўлиб, тезда ривожланиб кетади, натижада инсонлар ҳаёти ва соғлиғига ката хавф туғдиради. Авария ва ҳалокатлар ишлаб чиқариш хусусиятларига боғлиқ бўлиб, иш жараёнининг характерига қараб, салбий ўзгаришлар юз бериши ва вазиятни чигаллаштиришга олиб

келади. Йирик авария ва ҳалокатларда ишчи ва хизматчиларни, шунингдек, фалокатга яқин атрофда яшовчи аҳолини огоҳлантириш ва уларнинг ҳимоясини ўз вақтида ташкил этиш жуда муҳим вазифалардан ҳисобланади. Бунда, биринчи навбатда, одамларни кутқариш, уларга биринчи тиббий ёрдам кўрсатиш ва жароҳатланганларни даволаш муассасаларига етказиш лозим. Кейинги босқичда авария ва ҳалокатлар оқибатларини бартараф этишда қулаш хавфи бўлган бино, иншоотларнинг мустаҳкамлигини ошириш ёки уларни бузиб ташлаш, коммунал-энергетик тармоқлардаги аварияларни бартараф этиш, издан чиққан технологик жараёнларни тиклаш ва бошқа кечиктириб бўлмас ишлар амалга оширилади. Авария ва ҳалокатлар оқибатларини тезда бартараф этишда катта куч ва воситалар талаб этилади. Зарарли оқибатларни бартараф этишда ФМнинг турли мақсадли тизимлари, объект ишчи ва хизматчилари, шунингдек, яқин атрофдаги аҳоли ҳам жалб этилади. Авария натижасида бино ва иншоотларнинг бузилиши, атроф муҳитнинг тутунга, чангга тўлиши, захарли газларнинг тарқалиши аҳоли ўртасида жароҳатланиш ва қурбонларнинг кўпайишига сабаб бўлади. Бундай вазиятларда ҳар бир ҳолат учун хавфсизлик қоидаларига риоя этиш муҳим аҳамиятга эга, жумладан, вайронали ҳудудларга, бузилган бино ва иншоотларга кириш, қулаш хавфи мавжуд бинолар атрофида айланиб юриш, ҳимоя воситаларисиз ерда ётган, осилиб турган электр узатиш симларини ушлаш ва электр жиҳозларига тегиш қатиян ман этилади. Хавfli жойлар олдида хавфсизлик тўғрисидаги огоҳлантирувчи ёзувлар мавжуд бўлган кўргазмали воситалар ўрнатилиши лозим. Вайроналардаги ёнғинларни ҳалқага олиш ва бартараф этиш бўйича тезкор чоралар кўрилади, бунда ўтни ўчиришда иштирок этувчилар ҳимоя воситаларидан, зарурат туғилса, газниқоблардан фойдаланишлари зарур.

МАВЗУ: КТЗМ ҚЎЛЛАНИЛАДИГАН ОБЪЕКТЛАРДАГИ АВАРИЯЛАРДА КИМЁВИЙ ҲОЛАТНИ БАҲОЛАШ (4 СОАТ)

Ишдан мақсад:

- радиациявий ҳолатни аниқлаш ва баҳолаш қоидаларини ўрганиш.
- кимёвий ҳолатни аниқлаш ва баҳолашни ўрганиш.

Маълумки, барқарорликни баҳолашда қуйидаги маълумотлар зарур:

- объектнинг ФВ шароитидаги ҳолати;
- объектнинг ишчи кучи, техникаси, энергия манбалари, хомашёси ва бошқа-захиралар билан таъминланганлиги;
- объектнинг иқтисодий кўрсаткичлари;
- одамлар, ҳайвон ва ўсимликларнинг ҳамда бошқаларнинг эҳтимолий талофати ва шу кабилар.

Радиациявий ҳолатлар ва уларнинг хавфсизлиги бўйича Ўзбекистон Республикасининг 2000 йил 31 августда «Радиациявий хавфсизлик тўғрисида»ги қонуни қабул қилинди. Ушбу қонуннинг мақсади инсонлар ҳаёти, соғлиги ва мол-мулки, шунингдек, атроф-муҳитни ионлаштирувчи нурланиш, радиоактив ифлосланишларнинг зарарли таъсирларидан муҳофаза қилишни таъминлаш билан боғлиқ масалаларни тартибга солишдан иборат.

Қонунга радиациявий хавфсизликка доир янги тахрирдаги тушунчалар ҳам киритилган, жумладан:

Ионлаштирувчи нурланиш радиоактив парчаланишда, ядровий емирилишларда, моддадаги зарядланган заррачалар ҳаракатланишини секинлашувида ҳосил бўладиган ҳамда муҳит билан ўзаро таъсир этиш чоғида ҳар хил қутбли ионларни ҳосил қиладиган нурланиш;

Ионлаштирувчи нурлаш манбаи -ўзидан ионлаштирувчи нурларни чиқарувчи қурилма ёки радиоактив модда;

Кузатув зонаси - радиациявий мониторинг ўтказиладиган санитария муҳофаза зонасидан ташқаридаги ҳудуд;

Радиациявий авария - ускуна носозлиги, ходимларнинг хатти -ҳаракатлари табиий ва технологик хусусиятли ФВ туфайли келиб чиққан, фуқароларнинг белгиланган меърдан кўпроқ нурланиш олишга ёки атроф-муҳитнинг радиоактив ифлосланишига олиб келувчи ёхуд олиб келган ионлаштирувчи нурланиш манбаи устидан бошқарувнинг издан чиқиши;

Радиациявий хавфсизлик - фуқаролар ва атроф-муҳитнинг ионлаштирувчи нурланишнинг зарарли таъсиридан муҳофазаланганлик ҳолати;

Ядровий хавфсизлик - ядровий материалдан хавфсиз фойдаланишни таъминловчи чора -тадбирлар мажмуи.

Радиациявий ҳолатни баҳолаш. Ер усти ва ер ости ядро портлашлари натижасида радиоактив моддалар ҳаво ва тупроқ маҳсулотлари билан аралашади, сўнг ҳаво оқими бўйлаб ҳаракатланиб, секин-аста ерга тушади. Бунда кўзга кўринмайдиган радиоактив зарарланиш изи ҳосил бўлади, бу из қанчалик кўп бўлса инсонларнинг яшашлари ва ишлашлари учун шунча узоқ хавф туғдиради. Худди шундай ҳолат ядро заряди билан ишлайдиган тармоқларда (АЕС, гамма нуридан фойдаланиладиган илмий лабораторияларда) авария натижасида ҳам кузатилиши мумкин. Жумладан, 1986 йилдаги Чернобил АЕСдаги авария оқибатида тўртинчи энергоблокдан чиққан радиоактив моддалар 30 км.гача масофага тарқалиб, у ердаги жамики Объектларни (атроф-муҳитни, инсонларнинг яшаш, ишлаш жойларини, кийим кечакларни, моддий ресурсларни, сувни ва бошқаларни) шикастлаган.

Радиациявий ҳолатни баҳолаш фуқаро муҳофазаси бошлиғининг, штаб ва объект мутахассисларининг мажбурий ишидир. Радиациявий ҳолат деганда, жойларнинг

радиоактив зарарланиш даражаси ва ўлчами тушуниб, бу аҳолининг яшашига ҳамда иқтисодиёт тармоғи Обектларида ишлашларига таъсир этади. Жойларнинг радиоактив зарарланиш ўлчови ва даражаси маълум ҳудуддаги ядро портлашларининг сонига, қувватига, турларига ҳамда портлаш вақтидаги шамолнинг тезлигига боғлиқдир.

Радиоактив булут изининг катта кичиклигига ўртача шамолнинг тезлиги сезиларли таъсир кўрсатади. Ўртача шамолнинг тезлиги ошиши билан ядро қуролининг портлашидан зарарланган майдонларнинг ҳажми ҳам ошади. Радиация даражаси 0,5 Р/с га тенг бўлган жойларни радиоактив моддалар билан зарарланган ҳудуд деб ҳисобланади.

Радиациявий ҳолатни баҳолаш деганда -жойларни радиоактив зарарланганлик тавсифномаси ва уларнинг фуқароларга, техника, қурилиш ва иморатларга ҳамда ҳайвон ва ўсимликларга таъсири тушунилади.

Тавсифномага қуйидагилар киреди:

- обект ҳудудидаги ионлаштирувчи нурланишни хавфлилик даражаси;
- радиоактив модда билан зарарланган ҳудуд ўлчами;
- радиация хавфининг иқтисодиёт Обектларига, тармоғига қанчалик зарар етказганлик даражаси ва бошқалар.

Радиация ҳолатининг натижаларига қараб зарарланган жойларда аҳолига даволаш ва профилактик чораларини қўллаш зарурлиги аниқланади. Разведканинг берган маълумотлари асосида радиациявий ҳолатни аниқлаш ва баҳолаш мумкин, бундай маълумотларни туман, шаҳар вилоят ва Республика фуқаро муҳофазасининг раҳбарлари, уларнинг штаблари қабул қиладилар. Радиациявий ҳолатни баҳолаш билан боғлиқ бўлган ҳисобларни бажаришда турли формулалар, жадваллар, радиациявий ўлчов линейкаси ва бошқа ҳисоблаш жиҳозларидан фойдаланилади.

Радиациявий ҳолатни баҳолашда об ҳавонинг текшириш станцияларидан кунига бир неча марта шамолнинг ўртача тезлиги ва йўналиши тўғрисидаги маълумотлар узатилиб турилади. Лекин бундай маълумотларни керакли жойларга этказиш кўп вақтни талаб қилади. Ўз вақтида чора-тадбирларни ўтказиш учун бундай маълумотларни амалда портлашдан кейин, дарҳол билиш керак бўлади. Ҳеч бўлмаганда аслаҳа портлаганини билдирувчи битта кўрсаткичи маълум бўлиши керак. Масалан, портлаш турини билиш, жойларни радиоактив зарарланиш нуқтаи назардан тезликда радиациявий ҳолатни баҳолашга имкон беради. Шунинг учун бундай ҳолатларда таъкидланган кўрсаткичларни тахминан баҳолашни билиш зарур. Масалан, оддий соат ёрдамида портлаш вақтини ва портлаш жойигача бўлган масофани тахминан аниқлаш мумкин. Бунинг учун сарик чақмоқ ҳосил булгандан то товуш тулқини кузатув жойига этиб келгунга қадар утган вақт сонияда аниқланиши керак.

Енг қийин масала портлаш қувватини аниқлаш ҳисобланади. Аммо унинг тахминан қийматини билиш мумкин. Бунинг учун портлаш, авария содир бўлгандан сўнг чанг устунини ердан максимал баландлиги “Н” ва булутни кўришиб турган горизонтал диаметри “Д” аниқланиб, сўнгра уларнинг нисбатига кўра, радиоактив ҳолат аниқланади.

Радиоактив ҳолатда ер устида радиоактив булут шамол таъсирида узоқ жойларгача тарқалиб, ерга тушади ва ўша жойлар тахминан 4 та зарарланган ҳудудга бўлинади. Зарарланган жойларнинг (А,Б,В,Г ҳудудлари) радиоактив ҳолатини баҳолаш қуйидаги тартибда аниқланади:

- радиоактив шикастланган жойларнинг кўлами аниқланади;
- радиоактив шикастланган ҳудудлар харитага туширилади;
- бошланғич шикастланиш вақти аниқланади.

Радиоактив ифлосланиш. Ядро аслаҳанинг бу таъсир омили бошқа шикастловчи омил ичида алоҳида ўрин тутиб, унинг таъсир доираси нафақат аслаҳа портлатилган ҳудуд, балки ўнлаб, юзлаб узоқликдаги жойларни ўз ичига олади. Бу омил узоқ вақт давомида катта ҳудудни зарарлаб, инсонларга, ҳайвонот дунёсига қаттиқ шикаст етказди. Радиоактив зарарланишнинг манбаи ядровий портловчи модданинг парчаланган қисмлари, парчаланмаган ядровий зарядлар, активланган тош, тупроқлардан ташкил

топган булуг ҳисобланади. Буларнинг ҳаммаси атмосферага кўтарилиб энг юкори баландликка етгандан кейин турғунлашади ва метерологик шароитларга қараб, хар хил узоқликка тарқалиб, ерга тушади ва ўша ердаги жамики нарсаларни зарарлайди.

1-мисол. Объект да ядровий портлашдан 2 соат кейин нурланиш дозаси ўлчанади - $P_2=100$ рад/соат. Ядровий портлашдан бир соат кейин нурланиш дозаси қанча бўлганини топинг ?

Ечиш: Иловадаги 1- жадвалдан фойдаланиб, 2 соатга тўғри келадиган қийматини топамиз ва у 2,30 мин.га тўғри келади.

Жавоб: аслаха портлагандан 1 соатдан кейинги нурланиш дозаси 230 Р/соат.

2- мисол. Радиациявий авариядан кейин ионлаштирувчи нурланиш 40 рад / соат бўлиб, 2 соатдан кейин ўлчанганда 20 рад/соатни ташкил қилди. Шу ҳудудда харакатланувчан ФМ тизимларининг ишлаш учун рухсат этилган вақтни топинг ?

Ечиш:

$$\frac{D_{oxir} \cdot K_{sus}}{D_{oxir}}$$

Келтирилган формуладан фойдаланамиз. Масала шартдаги қийматларни формулага қўйсак:

$$\frac{D_{boshl} \cdot K_{sus}}{D_{oxir}} = \frac{40 \cdot 1}{20} = 2$$

Бу ерда:

- D_{oxir} - шикастланган ҳудуддаги охириги ўлчанган радиация даражаси;
- D_{boshl} - бошланғич радиация даражаси, рад;
- K_{sus} - радиацияни сусайтириш коэффициентсиенти.

Иловадаги 2-жадвалдан фойдаланиб, топилган қийматга тўғри келадиган вақт аниқланади. Яни 4 соат 6 дақиқа давомида фуқаролар муҳофазасининг хизматчилари 20 рад/соатли шикастланган ҳудудда ишларини олиб боришлари мумкин.

Радиоактив моддалар билан зарарланиш ҳолатини баҳолаш. Радиациявий ҳолатни баҳолашда маълум ҳисоблашлардан ташқари, авариядан кейин маълум вақтларда ўлчанган ионлаштирувчи нурланиш қийматларидан фойдаланиб, ўша аслхани портлатилган аниқ вақтини, муайян масофадаги фуқаролар ва жойларнинг шикастланиш даражалари ҳамда бошқа ҳолатлари махсус формулалар ва жадваллар ёрдамида ҳисобланади.

Радиоактив зарарланишни баҳолаш асосида инсонга таъсир қиладиган ва унинг иш қобилятига таъсири кам бўлган нурланиш дозасини аниқлаш ётади. Радиация даражасини аниқлаш махсус асбоблар - ДП-5А, ДП-5Б, ДП-5В, формулалар ёрдамида, график ва жадваллар орқали амалга оширилади.

Формулалар ёки графиклар ёрдамида радиация даражасини аниқлаш учун жуда тез вақтда ҳисоблаш ишлари бажарилиши зарур. Ушбу ҳолатни ҳисобга оладиган бўлсак номограмма ёки график асосида аниқлаш мақсадга мувофиқ бўлади деб ўйлаймиз.

«Радиациявий хавфсизлик тўғрисида»ги қонуннинг 13-моддасида радиациявий хавфсизлик ҳолатини баҳолаш тартиблари кўрсатилган. Унга кўра радиациявий ҳолатни баҳолаш деганда - жойларни радиоактив зарарланганлик тавсифномаси ва уларнинг фуқароларга, техника, қурилиш ва иморатларга ҳамда ҳайвон ва ўсимликларга таъсири тушунилади.

Тавсифномага қуйидагилар киради:

- объект ҳудудидаги ионлаштирувчи нурланишни хавфлилик даражаси;
- радиоактив модда билан зарарланган ҳудуд ўлчами;

- фуқаролар ва ҳайвонларнинг нурланиш даражаси;
- техника, тупроқ, ўсимлик, озиқ-овқат, сув, бино ва иншоотларнинг радиоактив зарарланганлик даражаси;
- фуқароларга ва ҳайвонларга ионлаштирувчи нурланишнинг хавфлилик даражаси;
- радиация хавфининг иқтисодиёт тармоғига қанчалик зарар етказганлик даражаси.

Радиация ҳолатининг натижаларига қараб зарарланган жойларда аҳолига даволаш ва профилактик чораларини қўллаш зарурлиги аниқланади. Разведканинг берган маълумотлари асосида радиациявий ҳолатни аниқлаш ва баҳолаш мумкин, бундай маълумотларни туман, шаҳар, вилоят ва Республика фуқаро муҳофазасининг раҳбарлари, уларнинг штаблари қабул қиладилар. Радиациявий ҳолатни баҳолаш билан боғлиқ бўлган ҳисобларни бажаришда турли формулалар, жадваллар, радиациявий ўлчов линейкаси ва бошқа ҳисоблаш жиҳозларидан фойдаланилади.

Радиациявий ҳолатни баҳолашда ядровий портлашлар вақтини, жойини ва қувватини билиш керак бўлади. Ўз вақтида чора-тадбирларни ўтказиш учун бундай маълумотларни амалда портлашдан кейин, дарҳол билиш керак бўлади. Ҳеч бўлмаганда аслаҳа портлаганини билдирувчи битта кўрсаткичи маълум бўлиши керак. Масалан, портлаш турини билиш, жойларни радиоактив зарарланиш нуқтайи назардан тезликда радиациявий ҳолатни баҳолашга имкон беради. Шунинг учун бундай ҳолатларда таъкидланган кўрсаткичларни тахминан баҳолашни билиш зарур. Масалан, оддий соат ёрдамида портлаш вақтини ва портлаш жойигача бўлган масофани тахминан аниқлаш мумкин. Бунинг учун сариқ чақмоқ ҳосил бўлгандан то товуш тўлқини кузатув жойига етиб келгунга қадар ўтган вақтни сонияда аниқланиши керак.

Товуш тўлқини ҳар бир километр масофани 3 сонияда босиб ўтади. Айтайлик, кузатув жойига товуш тўлқини 60 сонияда етиб келган бўлса, портлаш кузатув жойидан $60/3=20$ км узоқликда содир бўлади.

Портлаш турини оловли гирдоб (шар) нурланиши сўнгандан кейин кўриб аниқлаш мумкин. Агар чангли устун, булут билан уланган бўлса, (қўзикорин тузилишидаги кўринишда) у ҳолда портлаш ер устида содир бўлган бўлади. Агар портлаш ҳавода содир этилган бўлса, у ҳолда чангли устун, булут билан уланмаган бўлади. Энг қийин масала портлаш қувватини аниқлаш ҳисобланади. Аммо уни тахминан қийматини билиш мумкин. Бунинг учун портлаш содир этилгандан (8-9 минутдан) кейин чанг устунини ердан максимал баландлиги “х” ва булутни кўришиб турган горизонтал диаметри “д” аниқланиб, сўнгра уларнинг нисбатига кўра, аслаҳанинг тахминий қуввати топилади. Масалан, $x/d_x=5$ бўлса, бу тротил эквиваленти 5000 тоннали, агар $x/d_x=1$ бўлса тротил эквиваленти 1 минг тоннали аслаҳага тўғри келади.

Ядровий аслаҳалар ер устида портлатилганда ҳосил бўладиган булут шамол таъсирида узоқ жойларгача тарқалиб, ерга тушади ва ўша жойлар тахминан 4 та зарарланган ҳудудга бўлинади. Зарарланган жойларнинг (А,Б,В,Г ҳудудлари) радиоактив ҳолатини баҳолаш қуйидаги тартибда аниқланади:

- радиоактив шикастланган жойларнинг қўлами аниқланади;
- радиоактив шикастланган ҳудудларни харитага туширилади;
- бошланғич шикастланиш вақти аниқланади.

3–мисол : Шаҳарга қуввати 400 000 тоннали ядровий қурол ташланди. Ундан 50 км узоқликда жойлашган завод ходимларига бўладиган таъсир хусусиятларини аниқланг?

Портлаш вақтида шамолнинг ўртача тезлиги 50 км/соат, йўналиши 90^0 . Заводнинг радиация нури сусайтириш коэффициентини 7 га тенг.

Аниқланг !

- а) заводга радиоактив булутнинг етиб келиш вақтини;
- б) заводдаги ишчи ва хизматчиларнинг 1 ва 12 соат давомида оладиган радиоактив нурланиш дозаларини топинг.

Ечиш:

- 1) Обект га радиоактив булутнинг етиб келиш вақтини топамиз:

$$t = \frac{R}{V} = \frac{50}{50} = 1 \text{ soat ...}$$

R – заводгача бўлган масофа, км

V – шамолнинг ўртача тезлиги км/соат

- 2) Радиоактив зарарланиш зонасининг узунлигини топамиз:

$$K(r) = 1.0$$

$$L(r) = K(r) * \sqrt{q} = K(r) * \sqrt{400} = 20 \text{ км};$$

$$L_{(B)} = 2,5 L(r) = 2,5 * 20 = 50 \text{ км}$$

Демак, завод Б зонанинг ташқи чегарасида жойлашган экан, унинг максимал дозаси

$$D^{\infty} = 1200 \text{ радианга тенг бўлади.}$$

Радиоактив булутнинг эни $\varepsilon = 0,1$ $L = 0,1 * 50 = 5 \text{ км.}$

У ҳолда зарарланган жойнинг юзаси:

$$S_{\text{юзаси}} = L * \varepsilon = 50 * 5 = 250 \text{ км}^2 \text{ бўлади.}$$

- 3) Ишчи хизматчиларни берилган вақтларда оладиган нурланиш дозаларни топамиз.

$$T_1 = 1 \text{ соат}$$

$$K_1 = 13 \% \quad D = \frac{K_1 * D^{\infty}}{K(g)} = \frac{0,13 * 1200}{7} = 22 r$$

K(c) – иншоотнинг радиатсия нурини сусайтириш коэффициентси.

Хулоса:

1. Обектдаги ишларни радиатсия даражаси пасайгунча тўхтатиш керак.
2. Ишчи ва хизматчилар бошпанада химояланишлари керак, чунки ишчи ва хизматчилар 6-8 соатли иш кунда рухсат этилган дозадан ортиқ нурланиш олишлари мумкин эмас (рухсат 50 радиан).

4–мисол: Сех жойлашган жойнинг радиатсия даражаси ўлчанади.

$$t_1 = 10 \text{ соат } 00 \text{ дақиқа} \quad \Pi_{T1} = 50 \text{ рад/соат}$$

$$t_2 = 10 \text{ соат } 30 \text{ дақиқа} \quad \Pi_{T2} = 45 \text{ рад/соат}$$

Портлаш вақтини топинг?

Ечиш:

- 1) Радиатсия даражаларини нисбати топилади: $\frac{\Pi_{T2}}{\Pi_{T1}} = \frac{45}{50} = 0,9$

- 2) Иловадаги 3– жадвалдан фойдаланиб, радиатсия даражаси 0,9 тўғри келадиган вақтни топамиз.

$$T = 6 \text{ соат. Портлаш вақти } t_0 = t_2 - \Delta t = 10,30 - 6,00 = 4,30$$

Демак портлатилган вақт эрталаб 4 соат 30 минут.

5–мисол Обектдаги ядровий портлашдан 2 соатдан кейин радиатсия даражаси ўлчанди. $\Pi_{T2} = 3,5 \text{ рад/с}$. Портлашдан 1 соатдан кейин радиатсия даражаси (Π_{T1}) қанча бўлган?

Ечиш:

- 1) Иловадаги 1- жадвалдан фойдаланиб, 2 соатга тўғри келадиган Π_1/Π_2 қийматини топамиз.

$$K_2 = 2,30 \text{ га тенг.}$$

$$\Pi_1/\Pi_2 = 2,30 \text{ экан, бундан:}$$

- 2) $\Pi_1 = \Pi_2 * 2,30 = 3,5 * 2,30 = 8,05 \text{ рад/с га тенг.}$

МАВЗУ: ИҚТИСОДИЁТ ТАРМОҚЛАРИ БАРҚАРОРЛИГИНИ ОШИРИШДА МУХАНДИСЛИК ҲОЛАТИНИ БАҲОЛАШ (4- СОАТ)

Ишдан мақсад:

- Иқтисодиёт тармоқлари барқарорлигини оширишнинг мазмун-моҳиятини ўрганиш.
- Иқтисодиёт тармоғининг барқарор ишлашини ошириш муаммолари юзасидан тадбирлар ишлаб чиқишни ўрганиш.
- Иқтисодиёт тармоғининг барқарорлигини ошириш услубларини ўрганиш.

Маълумки, иқтисодиёт тармоқларининг барқарор ишлашини таъминлаш, ҳар қандай ғавқулда вазиятларда (ҳарбий ва тинчлик даврларида) фуқаролар муҳофазасининг асосий вазифаларидан ҳисобланади.

Ғавқулда вазиятларда иқтисодиёт тармоқлари барқарорлиги дейилганда, уларнинг режалаштирилган миқдорда сифатли маҳсулотларини ишлаб чиқариши ёки бирор авария натижасида шикастланган ишлаб чиқариш корхоналарида жуда қисқа вақт ичида тиклаш ишлари тушунилади. Иқтисодиёт объектларининг барқарор ишлаши шу тармоқлар жойлашган минтақага ва унинг метеорологик шароитларига боғлиқ бўлади. Чунки минтақада хавfli табиий офатлар (зилзилалар, ер, қор қўқилари, селлар, сув тошқинлари, кучли шамоллар ва бошқалар) натижасида иқтисодиёт тармоқларининг барқарор ишлаш даражасини пасайтириш мумкин. Иқтисодиёт тармоқларининг барқарор ишлашига яна қуйдаги омиллар: объектнинг қурилиш характери, объект атрофида жойлашган хавfli корхоналар, ишловчилар сони, объект ўлчами ва характери, иморат ва иншоотларнинг қурилиш тавфсифи, ишлаб чиқариладиган маҳсулот ҳажми, қўлланиладиган технологиялар, қўлланиладиган КТЗМнинг хусусиятлари ва бошқалар таъсир қилади. Мана шу омилларни ўрганиш асосида объектнинг барқарорлигига баҳо бериши мумкин.

Иқтисодиёт тармоқларининг ғавқулда вазиятларда барқарор ишлашини таъминлашда қуйдаги тадбирлар бажарилади:

1. Иқтисодиёт тармоқларига яқин жойда яшовчи аҳолининг ҳаётини муҳофаза қилиш;
2. Шикастланган ҳудудларда қутқарув ва бирламчи тиклов ишларини ўтказиш;
3. Ташкилий, илмий-тадқиқот, технологик ва муҳандислик-техник тадбирлари комплексини ўтказиш.

Иқтисодиёт тармоқларининг барқарор ишлашини пасайишига қуйдаги омиллар сабаб бўлиши мумкин. Жумладан: ишлаб чиқариш тармоғида бошқарув; меҳнат ва ишлаб чиқариш интизомларининг бўшашиши оқибатида; техника ва технологияларнинг эскириши оқибатида; хавfli кимёвий моддаларни ташиш, сақлаш ва ишлатиш қоидаларининг бузилиши ҳамда атроф-муҳитга захарли чиқиндиларни чиқарилиши оқибатида; давлат назорат органлари ва инспекциялар ишини талабчанлигининг пасайиб кетиши; ҳарбий можаролар ва террорчилик ҳаракатлари содир бўлиш эҳтимолида ва бошқалар.

Юқоридаги омиллар нафақат иншоотларнинг барқарорлигини таъминлайди, балки уларнинг даражасини ҳам оширади. Шу сабабдан ҳам ҳозирги даврда тинчлик даврдаги ғавқулдаги вазиятларда саноат ишлаб чиқариш тармоқларининг барқарор ишлашини таъминлаш катта аҳамият касб этади.

Умуман олганда, халқ хўжалиги тармоқларининг барқарорлигига 5 та омилларни қўллаш орқали эришиш мумкин:

- а) Ўз вақтида оғохлантириш;
- б) Ҳимоя иншоотларидан фойдаланиш;
- в) Яқка тартибда сақловчи ва тибий воситалардан фойдаланиш;
- г) эвакуацияни қўллаш;
- д) Хом-ашё, материаллар, электр қуввати, газ, сув билан таъминлаш.

Иқтисодиёт тармоқларининг барқарорлигини таъминлаш услублари. Фавқулдда вазиятларда (тинчлик ва ҳарбий даврларда) иқтисодиёт тармоқларининг барқарор ишлашини таъминлаш йўллари ва усуллари турли хилда бўлиб, ҳар бир корхона бажарадиган ишларининг хусусиятларига қараб олиб борилади. Ҳозирги бозор иқтисодиёти даврида иқтисодий жиҳатдан энг қулай йўлни танлаш, ҳар бир корхона ўз иншоотини, фуқароларни муҳофаза қилувчи объект сифатида, вазиятни ҳар томонлама муҳокама этиб, кейин унинг барқарор ишлашини таъминлаш йўли ва усулини танлаши керак.

Одатда фавқулдда вазиятларда иншоотларга таъсир этувчи омил ва уларнинг қиймати фуқаро муҳофазаси штаби томонидан берилади, агар ундай маълумот келмаса, у ҳолда ҳисоблаш йўли билан шу ернинг ўзида аниқланади. Агар бу маълумотларни шу ернинг ўзида ҳам аниқлаш имкони бўлмаса, у ҳолда шу таъсир этувчи омилларнинг тахминий қийматлари асосида кучсиз, ўртача ва кучли шикастлантириш ҳудудларини аниқлаш мумкин. Масалан, ер силкинишидан (балга қараб), ядро қуроли ишлатилганда таъсир этувчи тўлқинни ҳосил қиладиган ортиқча босим (ΔP) қийматига қараб иншоотлар турли хил даражада шикастланади. Жумладан, ер силкинишининг 5, 6, 7, 8, 9 балларида ёки ядро қуролини $\Delta P_{\phi} = 10, 20, 30, 40$ КПА омилларида кимё, нефтни қайта ишлаш, радиоелектротехника, медитсина ва шунга ўхшаш саноат корхоналарида шикастланиш рўй бериши мумкин. Албатта, бу маълумотлар юқоридаги саноат корхоналарини хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда қурилган иншоотлар сифатида қараб ҳулоса чиқарилади.

Саноат иншоотларининг сейсмик тўлқинлар таъсирига чидамлилиқ даражасини баҳолашда, унинг элементларида (сех, участка, тизим) чиқарилаётган маҳсулот, иншоотлар ҳар қайси элементларини омиллар таъсирида (босим, тўлқинлар) ўртача бузилишга чидамлилиги қараб иншоотни бутун ўзини чидамлилиги ҳақида ҳулоса чиқарилади. Одатда, сейсмик тўлқинлар таъсирида бузилган иншоот ва унинг элементларини қисқа вақт ичида, ҳамда иқтисодий жиҳатидан қулай даражада тиклаш, ўша иншоотни чидамлилигини оширишнинг энг қулай йўли ҳисобланади.

Юқорида айтилган услублар асосида ёруғлик нурланиш, ўтувчи радиация ва бошқа таъсир омиллари таъсирида ҳам иншоот ва унинг элементларининг барқарорлигини (чидамлилигини) ҳам аниқлаш мумкин ва барқарор ишлашини таъминлаш имконияти яратилади. Жумладан, (γ) нури таъсирида иншоотларнинг чидамлилиги, шу объектга келадиган максимал (γ) нур дозаси, объектдаги одамларнинг шикастланиш даражаси, асбоб-ускуна, жиҳозларнинг бузилиши ва бошқа таъсирлар орқали ўша иншоотларнинг чидамлилиги баҳоланади. Агар тўлқин зарбасида ҳосил бўладиган ортиқча босим қиймати, ўша иншоотни чидамлилиқ (30-50 КПА атрофида) даражасида бўлса, у ҳолда 0,5-1 МТ қурол портлатилганда ҳам ўтувчи нур қиймати кичик бўлади (5-20 рад.дан ошмайди). Бундай ҳолатда ўша ишлаб чиқариш иншооти ва унинг фаолиятига у деярли таъсир этмайди.

Иқтисодиёт тармоқларининг барқарор ишлашини ошириш омиллари. Иқтисодиёт тармоқларининг барқарорлигини ошириш деганда, бўладиган талофот ва вайронликларнинг сонини ва ҳажмини камайтиришга, қутқарув ва бирламчи тиклов ишларини ўтказиш учун шароит яратиш ва ўтказишга ҳамда республика халқ хўжалиги режаларида белгилаб қўйилган маҳсулот миқдори ва турларини ишлаб чиқаришга қаратилган тадбирлар комплексини ишлаб чиқиш ва уни амалга ошириш тушунилади.

Иқтисодиёт объектларнинг барқарор ишлашини ошириш масалалари умумдавлат миқёсида ҳамда объектларнинг ҳамма қуйи бўғинларида ҳал этилиши керак. Бунинг учун ҳар бир корхонада унинг барқарорлигини оширадиган тадбирлар комплексини (ташкилий, илмий-тадқиқот, технологик ва муҳандислик-техник тадбирлар) амалга оширилиши лозим.

Ташкилий тадбирларга – ишлаб чиқариш ходимларини фавқулдда вазият шароитида муҳофаза қилиш тадбирлар комплекси: жамоа ҳимоя иншоотлари, шахсий

сақловчи воситалар, озиқ-овқат, сув манбалари билан таъминлаш, фуқаро муҳофазаси кучларини ва моддий бойликларни сақлаш киради.

Илмий тадқиқот тадбирларига – барча илмий тадқиқот муассасаларида республика ҳудуди учун характерли табиий ва техноген фавқулодда вазиятларни юзага келишини тахминлаш, бундай вазиятларни олдини олиш, аҳолини муҳофаза қилиш ва республика иқтисодиёт тармоқларининг барқарорлигини ошириш бўйича илмий тадқиқотлар комплекси киради.

Технологик тадбирларга ҳар бир корxonанинг ишлаб чиқариш хусусияти ва технологиясига монанд олиб бориладиган тадбирлар киради.

Муҳандислик-техник тадбирларга катта маблағлар талаб қиладиган тадбирлар мажмуаси (иншоотлар қуриш, ишлаб чиқаришни янги технологиялар билан жиҳозлаш ва бошқа тадбирлар) киради. Албатта, бу тадбирлар комплексининг асосий бўғинини илмий тадқиқот ишлари ташкил этади. Илмий тадқиқот ишларида қуйидагилар ўрганилади:

- фавқулодда вазиятнинг муҳандислик-техник комплексига таъсири;
- ишлаб чиқарувчи ходимларни муҳофаза қилиш;
- ишлаб чиқариш, технологик ва лаборатория ускуналарини муҳофаза қилиш;
- объектни электр энергияси, сув, газ ва буғ билан таъминлаш даражаси;
- ишлаб чиқаришдаги ўзаро алоқаларни таъминлаш;
- хом-ашё материалларини, тайёр маҳсулотни муҳофаза қилиш;
- шикастловчи иккиламчи таъсирларга қарши омилларни ўрганиш;

9-мисол. Иқтисодиёт объекти ҳудудида ер силкиннинг тахминий кучи 9 балл атрофида болганида: Обект ҳудудида металл каркасли мурий ва ишлаб чиқариш иншоотлари ва 25-50 тонна юк кўтарувчи кранкуримаси, ғиштли захира иншооти, металл ва темир бетонли труба ўтказувчи эстакада мавжуд.

Ер силкиниши офатида обект элементларининг бузилиш ҳолатини аниқланг ?

Ечиш. Иловадаги 10- жадвалдан, мамурий ва саноат биноларининг ва труба ўтказувчи қурилмаларнинг ўртача даражада бузилиши, ғиштли захира иншоотини эса кучли даражада бузилиши топилади.

10-мисол. 500 минг тоннали аслаха портлатилганда ундан 6 км узоқликда жойлашган машинасозлик заводи қурилмаларига бўладиган тўлқин зарбаси тасирида, завод иншоотларининг барқарорлигини баҳоланг ?

Портлатиш – ҳавода рўй берган, ядровий аслаҳанинг обектга бўладиган таъсир аниқлигининг максимал четланиши $R_{\text{четланиш}} = 0,8$ км ; сеҳ биноси ғиштли, карказиз, бўлмалари темир бетонли плиталардан ташкил топган технологик жиҳозларга кўприксимон кранлар ва юк кўтарувчи оғир станоклар ; коммунал энергетик тизимда (КЕТ) труба ўтказувчи металл эстакадалар ва ердаги кабеллар жойлашган.

Ечиш : 1) Портлаш эпителининг минимал масофаси топилади :

$$R_{\text{мин}} = R_{\text{мак}} - R_{\text{четланиш}} = 6 - 0,8 = 5,2 \text{ км}$$

2) Иловадаги 11- жадвалдан фойдаланиб, 500 минг тонна қувватли аслаха ҳавода портлатилганда 5,2 км масофадаги тўлқин зарбаси ортиқча босининг максимал қиймати топилади :

$$P_{\text{мак}} = 25 \text{ кПа га тенг}$$

3) Иловадаги 10-жадвалдан фойдаланиб, юзага келган завод қурилма элементларининг кучсиз, ўртача, кучли ва тўлиқ бузилиш даражалари аниқланади. Олинган қийматлар иловадаги **12 жадвалга** қўйиб баҳоланади.

4) Заводдаги сеҳнинг барқарорлик чегараси, сеҳни ташкил этувчи элементлар барқарорлигининг минимал чегараси билан аниқланади. Яни у $\Delta P_{\text{мин}} = 20$ кПа га тенг экан.

Бунда барча элементларнинг барқарорлик қийматлари иловадаги 12 жадвалга қўйиш орқали топилади :

$$\Delta P_{\text{мак}} > \Delta P_{\text{мин}}$$

Демак, заводдаги сех қурилмаси тўлқин зарбаси таъсирига барқарор эмас экан.

Уйга вазифа:

Топшириқ 1. 100 минг тоннали аслаҳа портлатилганда, ундан 5 км узоқликда жойлашган ғишг заводи биноларига бўладиган тўлқин зарбаси таъсиридаги иншоотларнинг барқарорлигини аниқланг? Аслаҳа ҳавода портлатилган бўлиб, унинг ғишг заводига бўладиган таъсирининг максимал четланиши 4 км ни ташкил этади. Завод қурилмалари металл каркассиз ғишг билан қурилган. Ғишгни пишириш сехи металл каркасли плиталардан қурилганлиги маълум.

Топшириқ 2. 1 мГ тоннали аслаҳа портлатилганда ундан 10 км узоқликда жойлашган аҳоли яшаш Обектларига бўладиган тўлқин зарбаси таъсиридаги шахсий уйларининг барқарорлигини баҳоланг? Аслаҳа ҳавода портлатилган бўлиб, унинг аҳоли яшаш массивига бўладиган таъсирининг максимал четланиши 5 км ни ташкил этади. Аҳоли уйлари ғишгли материаллардан, деворлари энгил каркасли конструкциялардан ташкил топган, электр манбаи эр устидан, сув таъминоти эр ости трубалари орқали ўтказилган.

Топшириқ 3. Аҳоли яшаш қишлоғида эр силкинишининг тахминий кучи 7 балл атрофида. Қишлоқ худудида кўпчилик яшаш уйлари 1 қаватли металл каркассиз ғишгли уйлар ҳисобланади. Уй бўлмалари ёғочли материаллардан қурилган. Сув ўтказувчи трубалар, темир бетонли эстакадаларда жойлашган. Қишлоқда 1 та юқори қаватли темир бетонли конструкция қурилган. Эр силкиниши офатида қишлоқдаги уйлар ва маиший конструкцияларнинг барқарорлик даражасини баҳоланг?

11-мисол. 500 минг тоннали аслаҳа портлатилганда, ундан 6 км узоқликда жойлашган машинасозлик заводи қурилмаларига бўладиган ёруғлик нурланиши таъсирида завод Обектларининг барқарорлигини баҳоланг?

Портлаш ҳавода рўй берган бўлиб, аслаҳанинг обект га бўладиган таъсир аниқлигининг максимал четланиши $R_{\text{чет}} = 8,8 \text{ км}$. Сех биноси ғишгдан қурилган, металл каркассиз, бўлмалари темир бетонли плиталардан ташкил топган; деворларнинг ёнғин бардошлик чегараси 2,5 соат; уй ёпқич темир бетон конструкцияли плитадан -1 соат, том ёпқич юмшоқ материаллардан иборат; эшик ва ромлар ёғочдан ташкил топган.

Ечиш. 1) Иловадаги 13 жадвалдан фойдаланиб, 500 минг тоннали аслаҳа портлатилганда, 5,2 км узоқликда юзага келадиган ёруғлик импульсини топамиз:

$$U_{\text{ёруғ.нур.мах}} = 1200 \text{ кДж/м}^2$$

2) Иловадаги 14 жадвалдан фойдаланиб, сех қурилмасининг ёнғинбардошлик даражасини топамиз. $U - 2$ даражали ёнғинбардошли қурилма экан. Сех қурилмаси ва уни ташкил этувчи элементларнинг ёнғин бардошлик қийматларини 15 жадвалга ёзиб қўямиз.

3) Иловадаги 16 жадвалдан сех қурилмасининг ёнғинбардошлик тоифаси аниқланади ва у "Г" тоифага кирар экан.

4) Иловадаги 17 жадвалдан фойдаланиб, қурилмадаги қурилиш элементларининг ёруғлик импульси қиймати таъсирида қурилмаларнинг ёнувчанлиги топилади: жумладан эшик, ромлар, бўялган бўёқлар 300 кДж/м^2 ;

5) Ёруғлик нурланишининг минимал импульсида юзага келадиган қурилмадаги ёнғинга қараб сех қурилмасининг барқарорлик чегараси аниқланади:

$$U_{\text{ёруғ.нур}} = 300 \text{ кДж/м}^2$$

Бундан кўринадики, сех қурилмаси ёруғлик нурланишига бардошли эмас.

ТАҚДИМОТ МАТЕРИАЛЛАРИ

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ВА ШРТА МАХСУС ТАЪЛИМ
ВАЗИРЛИГИ ҲУЗУРИДАГИ ОЛИЙ ТАЪЛИМ ТИЗИМИ ПЕДАГОГ ВА
РАХБАР ХОДИМЛАРНИ ҚАЙТА ТАЙЁРЛАШ ВА УЛАРНИНГ
МАЛАКАСИНИ ОШИРИШНИ ТАШКИЛ БОШ ИЛМИЙ-МЕТОДИК
МАРКАЗИ

ТОШКЕНТ ДАВЛАТ ТЕХНИКА УНИВЕРСИТЕТИ
ҲУЗУРИДАГИ ПЕДАГОГ КАДРЛАРНИ ҚАЙТА ТАЙЁРЛАШ
ВА УЛАРНИНГ МАДАКАСИНИ ОШИРИШ ТАРМОҚ
МАРКАЗИ

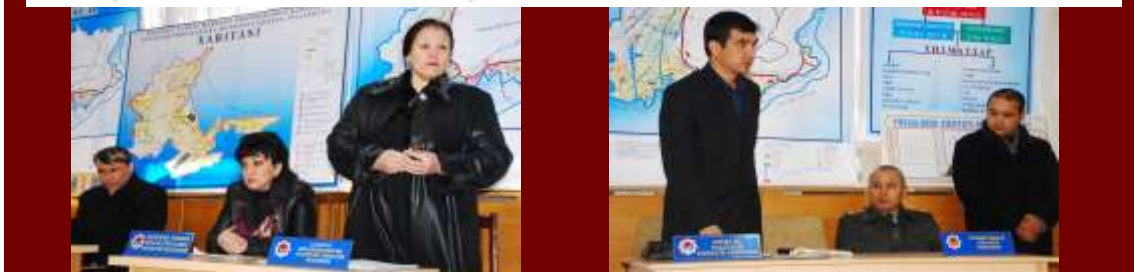
МОДУЛ НОМИ:
ФАВҚУЛОДДА ВАЗИЯТЛАР ВА ФУҚАРО МУҲОФАЗАСИ

ТАҚДИМОТЧИ:
К.Ф.Н. ДОЦЕНТ И.НИГМАТОВ

**АҲОЛИ ВА ҲУДУДЛАРНИ ФАВҚУЛОДДА ВАЗИЯТЛАРДАН
МУҲОФАЗА ҚИЛИШ БЎЙИЧА РЕЖАЛАРИ, УЛАРНИНГ ИШЛАБ
ЧИҚИЛИШИ ВА МАЗМУНИГА ҚЎЙИЛАДИГАН АСОСИЙ ТАЛАБЛАР**

**КОРХОНА, МУАССАСА, ТАШКИЛОТЛАРДА ФВЛАРДАН
МУҲОФАЗА ҚИЛИШ БЎЙИЧА ҚЎЙИДАГИ РЕЖАЛАР
ИШЛАБ ЧИҚИЛАДИ:**

- 1) АҲОЛИНИ ВА ҲУДУДЛАРНИ ФАВҚУЛОДДА ВАЗИЯТЛАРДАН
МУҲОФАЗА ҚИЛИШ БЎЙИЧА ЙИЛЛИК АСОСИЙ ТАДБИРЛАР
РЕЖАСИ;**
- 2) ТАБИИЙ ҲАМДА ТЕХНОГЕН ХУСУСИЯТЛИ ФАВҚУЛОДДА
ВАЗИЯТЛАРНИ ОЛДИНИ ОЛИШ ВА БАРТАРАФ ҚИЛИШ
ҲАРАКАТЛАРИ РЕЖАСИ;**

- 3) **АЛОҲИДА ДАВРЛАР УЧУН ФМСИ РЕЖАСИ (МАХФЙЙ);**
- 4) **ОБЪЕКТЛАРНИНГ БАРКАРОР ИШЛАШИНИ ТАЪМИНЛАШ РЕЖАСИ (ТОИФАЛАНГАН ВА ЎТА МУХИМ ОБЪЕКТЛАР УЧУН);**
- 5) **ЭВАКУАЦИЯ РЕЖАСИ;**
- 6) **ЎЗARO ҲАМКОРЛИК РЕЖАСИ.**

Юқори даражада муҳофаза қилиш мақсадида барча ФМ режаларига қуйидаги талаблар қўйилади:

- режа тўлиқ ишлаб чиқирилиши;
- мазмуннинг қисқа бўлиши;
- вақтни қатъий ҳисобга олиниши;
- реаллик ва аниқлик;
- иқтисодий мақбуллик.

Режалаштириш жараёнига жалб қилинадиганлар

- **“ТЕРРОР”** атамаси лотинча “terror” – даҳшат, қўрқув сўзидан келиб чиққан.

Террор – оммавий ва сиёсий мақсадларга эришиш учун зўравонликдан ҳамда зўравонлик қилиш билан таҳдид солишдан мунтазам фойдаланишдир. Душманни жисмоний зўравонлик йўли билан қўрқитиш, ҳатто уни жисмонан йўқ қилиш.

“Терроризм” эса террор амалиётидир.

Ўзбекистон Республикасининг
2000 йил 15 декабрдаги

“ТЕРРОРИЗМГА ҚАРШИ КУРАШ ТЎҒРИСИДА”ги ҚОНУНИ

(6 бўлим, 31-моддадан иборат)

- I. УМУМИЙ ҚОИДАЛАР**
- II. ДАВЛАТ ОРГАНЛАРИНИНГ ТЕРРОРИЗМГА ҚАРШИ КУРАШ
СОҲАСИДАГИ ВАКОЛАТЛАРИ**
- III. ТЕРРОРЧИЛИККА ҚАРШИ ОПЕРАЦИЯНИНГ ЎТКАЗИЛИШИ**
- IV. ТЕРРОРЧИЛИК ҲАРАКАТИ ОҚИБАТИДА ЕТКАЗИЛГАН ЗАРАРНИ
ҚОПЛАШ ВА ЖАБРЛАНГАН ШАХСЛАРНИНГ ИЖТИМОЙ
РЕАБИЛИТАЦИЯСИ**
- V. ТЕРРОРИЗМГА ҚАРШИ КУРАШДА ИШТИРОК ЭТАЁТГАН
ШАХСЛАРНИНГ ҲУҚУҚИЙ ВА ИЖТИМОЙ ҲИМОЯСИ**
- VI. ТЕРРОРЧИЛИК ФАОЛИЯТИДА ИШТИРОК ЭТГАНЛИК ҲАМДА
ТЕРРОРИЗМГА ҚАРШИ КУРАШ ТЎҒРИСИДАГИ ҚОНУН
ҲУЖЖАТЛАРИНИ БУЗГАНЛИК УЧУН ЖАВОБГАРЛИК**

Террорчи —
террорчилик
фаолиятини амалга
оширишда иштирок
этаётган шахс

Террорист — *лицо,*
участвующее *в*
осуществлении
террористической
деятельности

Гаровга олиш

Захват и удержание заложников

Мол-мулкни йўқ қилиниши

Уничтожение имущества

Давлат хавфсизлигига таҳдид

Подрыв безопасности государства

Инсонларнинг оммавий ўлими

Массовая гибель людей

Дунё ҳамжамиятига нисбатан йирик кўламли ҳаракатлар

*Крупномасштабные акции
против мирового сообщества*

Гидротехника иншоотлари хавфсизлигини таъминлаш учун Ўзбекистон Республикасизда 1999 йил 20 августда “Гидротехника иншоотлари хавфсизлиги тўғрисида” қонун қабул қилинди.

Марказий Осиёда гидротехник иншоотларнинг ишончли ва узлуксиз, умуман олганда хавфсиз фаолият юритишини таъминлаш ўта муҳим ҳисобланади.

Дунё миқёсида сув омборларининг дамбалари ва бошқа гидротехник иншоотларни ишлатиш тажрибаси шуни кўрсатадики, иншоотлар 30-40 йилдан ортиқ ишлаётган бўлса, у иншоотлар авария (бузилиш) ҳолатига тушиб, катта майдонларда фавқулодда ҳолатларга олиб келиши мумкин ва натижада инсонлар ҳаётига, мамлакат иқтисодиятига оғир мусибат келтириши мумкин.

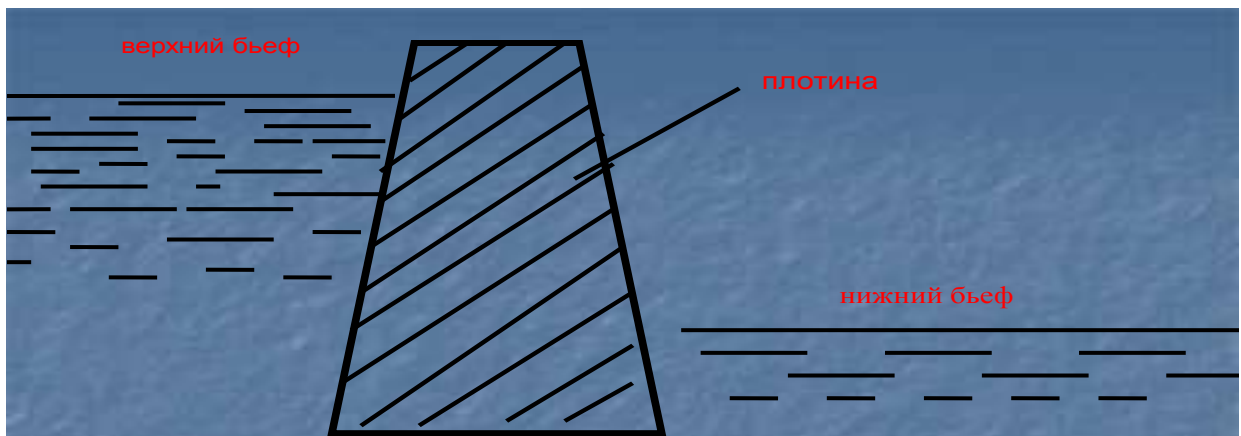
Гидротехника иншоотларини аварияларини олдини олиш бўйича ўз вақтида кўрилган чоралар, уларни содир бўлгандан кейин кўрилган чораларга нисбатан ҳам самарали ҳам кам чиқимлидир.

Гидротехника иншоотлар

Гидротехник иншоотлар: тўғонлар, сув ташлаш, сув бўшатиш, сув ўтказиш, насос станциялари, сув чиқариш иншоотлари, тоннеллар, гидроэлектр станциялари бинолари, каналлар, сув омборлари қирғоклари, дарё ва каналлар ўзанлари ва турбини тошқин ҳамда емиришлардан муҳофаза қилиш учун мўлжалланган иншоотларга айтилади.

Гидротехнические сооружения: плотины, дамбы, ГЭС, водоводы, каналы, водосбросы, поверхностные, русловые, береговые, насосные станции, водохранилища и т.д.

ГОО - это сооружение или естественное образование, создающее разницу уровней воды до и после него.

- **Верхний бьеф** – это часть реки (канала, протоки и д.р.) выше подпорного сооружения (плотины, шлюзы и д.р.), т.е. верхний уровень воды и занимаемое ею пространство;

- **Нижний бьеф** – это часть реки (канала, протоки и д.р.) ниже подпорного сооружения (плотины, шлюзы и д.р.), т.е. нижний уровень воды и занимаемое ею пространство;

ТЎҒОНЛАР ПЛОТИНЫ

**ТАБИИЙ
ЕСТЕСТВЕННЫЕ**

ТАБИИЙ ХОДИСАЛАР
(зилзила, кўчки, сел ва жала
оқибатида содир бўлади)
ПРИРОДНЫЕ ЯВЛЕНИЯ
оползней, селей, лавин, обвалов,
землетрясений

**ирмоқлар, сойлар, дарёлар,
кўллар, денгиз ва океанлар**

**СУНБИЙ
ИСКУССТВЕННЫЕ**

ИНСОНЛАР ВА ТЕХНИКА
ёрдамида
вужудга келтирилади
**СОЗДАНЫ ЧЕЛОВЕКОМ ДЛЯ
СОБСТВЕННЫХ НУЖД**

**каналлар, дюкерлар, ГЭС лар,
шлюз, тўғонлар, сув омборлари,
насос станциялари**

Lekin yong`in chiqishining oldini olish va o`t o`chirishda asosiy ma'suliyat kishilar zimmasiga tushishini hamda ularning yong`inni o`chirish texnikasining barcha talablarini to`liq bajarilishiga bog`liq ekanligini unutmaslik kerak. To`qimachilik korxonalarida bu tadbirlar tartibli ravishda, yong`in texnikasi haqidagi nizom, yong`in xavfsizligi qoidalari, yo`riqnoma va boshqa hujjatlar asosida olib borilishi shart.

arxiv.uz

Yong`in xavfi kam bo`lgan hamda kichikroq korxonalar muassasalarda yong`in muhofazasi va obektni qo`riqlash xizmati birgalikda qo`shib olib boriladi. To`qimachilik korxonalarida yong`in muhofazasini tashkil qilish va yong`in chiqishini ogohlantirish o`t o`chirish texnikasini hamda qurollarini aloqa va o`chirish vositalarini jangovar holatda saqlash, yong`in chiqqan taqdirda ularni o`chirishda faol qatnashish, xalq mulkini asrab-avaylab saqlash borasida targ`ibot va tashviqot ishlarini olib borishni taqozo qiladi.

Korxonalar, muassasalar va tashkilotlarda yong`in xavfsizligini ta'minlash ishini tashkil qilish. Ishchilar, xizmatchilar va muxandis-texnik xodimlarning ko`pchiligi jalb etilgandagina korxonalar, muassasalar hamda tashkilotlarda yong`inga qarshi muvaffaqiyatli kurash olib borish mumkin. Buning uchun har bir ob'ektda yong`in-texnik komissiyasi tuziladi.

To`qimachilik korxonalarini uchun xarakterli bo`lgan yong`inlarning sabablarini quyidagicha tasniflash mumkin:

- texnologik jarayonning buzilishi;
- mashina va apparatlardan texnik foydalanish qoidalariga rioya etilmasa;
- xomashyo va tayyor mahsulotlarni saqlash qoidalarining buzilishi;
- mashina va apparatlarning aspiratsiya hamda changli havoni tozalash tizimlarining qoniqarsiz ishlashi;

arxiv.uz

- elektr uskunalarning noto`g`ri o`rnatilganligi va noto`g`ri ishlatilishi;
- ishlab chiqarish sexlarida va korxonada hududida o`tirgan changlarni tozalash ishlari qoniqarsiz tashkil etilishi;
- ishlab chiqarish sexlarida va korxonada hovililarida alanga bilan bog`liq ishlarni noto`g`ri olib borish;
- o`t o`chirish va xabar berish vositalarining texnik jihatdan qoniqarsizligi;
- korxonada ishchi va xizmatchilarining hamda ko`ngilli o`t o`chirish komandalarning tayyorligi qoniqarsiz ekanligi.

Yonish jarayoni to`xtashi uchun oksidlanish-tiklanish ekzotermik zanjir reaksiyasi tuzilishi kerak. Bu reaksiyada to`xtashning fizik hamda kimyoviy usullari qo`llaniladi. Fizik usullari: alangani yonuvchi modda yuzasidan uzib tashlash, yonuvchi modda yuzasi haroratini alanganlash haroratidan pasaytirish, oksidlovchi modda (kislrod) konsentratsiyasini kamaytirish (ko`pincha yonmaydigan gazlar konsentratsiyasini oshirish hisobiga) va yonuvchi modda bilan oksidlovchini bir-biridan ihotalash. Kimyoviy usullar yonish reaksiyasini tormozlash hisobiga amalga oshiriladi.

